

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Yüksek Lisans

BÜŞRA ÇITLAK

AMASYA
Ağustos- 2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Hazırlayan
Büşra ÇITLAK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cavit GÜZEL

AMASYA – 2025

Hayat hikâyemin başkahramanlarına ithafen...

TEZ ONAY SAYFASI

Büşra ÇITLAK tarafından hazırlanan “BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından .../.../.....tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Cavit GÜZEL

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Orhan Fatih KUŞDEMİR

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed AVŞAR

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../.../...

Büşra ÇITLAK

İmza

ÖZET

BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Büşra ÇITLAK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2025

Danışman: Doç. Dr. Cavit GÜZEL

Destanlar, toplumların kahramanlıklarını, sevinçlerini, üzüntülerini nesilden nesile aktararak geleceğe yön veren sözlü edebiyat ürünlerin en temel anlatılarından. Bundan hareketle, bir toplumun yaşantısında önemli bir yere sahip olan maddi kültür unsurları da halkın yaratmış olduğu sözlü ve yazılı ürünlerde kendini göstermektedir. “Başkurt Destanlarında Maddi Kültür Unsurları” adlı bu çalışma, Başkurt destan metninin içerisinde yer alan maddi kültür unsurlarının tespit edilmesiyle toplumun yaşayış tarzını, kullanılan eşyaların ve yapıların toplum üzerindeki etkisini ele almaktadır. Toplam 80 destan metninin incelendiği çalışmada, öncelikle ciltler üzerinden inceleme yapılmış, her bir ciltte yer alan maddi kültür unsurlarına göre 17 başlık oluşturulmuştur. Ardından bu başlıklar, sınıflandırılan unsurlar doğrultusunda tablo haline getirilmiş; tablolarda konularla ilgili unsurların bulunduğu sayfa numaraları ve frekans bilgilerine de yer verilmiştir. Tespit edilen maddi kültür unsurları, taşıdığı anlam itibarıyla sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada; Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun tarafından Başkurtça metinleriyle ve Türkiye Türkçesi çevirileriyle birlikte yayımlanmış olan toplam 80 destan ele alınarak, toplumda yer edinmiş eşya ve unsurlar hakkında bilgi verilerek toplumdaki görevleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dokümanların incelenmeleri sonucunda oluşturulan bu tez, toplumun barınma, giyim ve yemek gibi gündelik yaşantısından, inançlarından, tarihî ve kültürel gelişiminden izler taşımaktadır. Bu çalışma ile maddi kültür unsurlarından hareketle, Başkurtların destan metnindeki yaşantısını inceleyerek eşyaların toplum hayatındaki yerini göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkurt, destan, eşya, maddi kültür, nesne

ABSTRACT**MATERIAL CULTURE ELEMENTS IN BASHKIR EPICS****Büşra ÇITLAK**

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Turkish Language and Literature, M.A., June/2025

Supervisor: Doç. Dr. Cavit GÜZEL

Epics are one of the most basic narratives of oral literature products that give direction to the future by transferring the heroism, joys and sorrows of societies from generation to generation. From this point of view, the elements of material culture, which have an important place in the life of a society, also manifest themselves in the oral and written products created by the people. This study titled ‘Material Culture Elements in Bashkir Epics’ deals with the way of life of the society, the effect of the objects and structures used on the society by determining the material culture elements in the Bashkir epic texts. In the study, in which a total of 80 epic texts were analysed, firstly, an analysis was made over the volumes, and 17 headings were created according to the material culture elements in each volume. Then, these headings were turned into tables in line with the classified elements; page numbers and frequency information about the elements related to the subjects were also included in the tables. The identified material culture elements were categorised according to their meaning. In this study, a total of 80 epics published by Ahmet Suleymanov, Gaynislam Ibrahimov and Metin Ergun with their Bashkir texts and Turkish translations were analysed and their duties in the society were tried to be explained by giving information about the objects and elements that have a place in the society. This thesis, which was created as a result of the examination of the documents, bears traces of the daily life of the society such as housing, clothing and food, beliefs, historical and cultural development. With this study, it is aimed to show the place of objects in the life of the society by analysing the life of the Bashkirs in the epic texts with the elements of material culture.

Keywords: Bashkir, article, epic, material culture, object

ÖN SÖZ

Sözlü kültür ürünlerinden biri olan destan; toplumların sosyal hayatını, girdikleri mücadeleleri, yaşam şartlarını, gelenek-göreneklerini ve yaşadıkları tarihî süreçleri ele almaktadır. Destanın birçok açıdan yaşamdan izler bulundurması, araştırmacılara inceleme alanı oluşturmuştur. Bu anlamda destanlar üzerine yazılmış kitaplar, makaleler, yüksek lisans-doktora tezleri oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Fakat destanlar hakkında yapılan çalışmalar arasında halkın yaratmış olduğu ve toplumda etkisini gösteren maddi kültür unsurları üzerine yalnızca bir tez çalışması bulunmaktadır.

Maddi kültür unsurları, yaratıldıkları toplumların tarihî, ekonomik ve sosyal hayatlarından bilgiler vermektedir. Bu bağlamda destan metinlerindeki kullanılan eşyalar, âletler ve nesneler insanların yaşamları hakkında bilgileri ortaya koymaktadır.

YÖK Ulusal Tez merkezinde halk edebiyatı alanında maddi kültürle ilgili 18 adet tez listelenmektedir. Bu çalışmalar: *“Hayreti Divanı'nda Maddi Kültür Unsurları”*, *“Fuzuli Divanı'nda Maddi Kültür”*, *“Yahya Bey Divanı'nda Maddi Kültür Unsurları”*, *“Tacizade Cafer Çelebi'nin Divanı'nda Maddi Kültür”*, *“Nabi Divanı'nda Maddi Kültür Unsurları”*, *“Baki Divanı'nda Maddi Kültür”*, *“Bektaşî Velâyetnâmelerinde Maddi Kültür”*, *“Klasik Türk Şiirinde Maddi Kültür-Giyim Kuşam”*, *“Trabzon İli Maçka İlçesinin Sözlü ve Maddi Kültür Kadrolarının Derlenmesi, Tasnifi ve Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi”*, *“Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”*, *“Vusûlî Divânı'nda Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”*, *“Tuva Destanlarında Maddi Kültür”*, *“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Geçen Balkan Şehirlerinin Maddi Kültür Unsurları”*, *“Murad Emrî Efendi Divânı'nda Maddi Kültür”*, *“Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı'nda Maddi Kültür”*, *“Gagauz Halk Edebiyatına Yansıyan Maddi Kültür Unsurları ve Sosyo-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi”*, *“Bir Maddi Kültür Çevresi Olarak Eskişehir Eski Otogarı”*, *“Bilecik İli Pazaryeri İlçesinde Maddi Kültür Unsurları ve Halk Bilgisi”* şeklindedir.

“Cengiz Aytmatov'un Eserlerindeki Maddi Kültür Unsurlarının Dil ve Anlam Açısından İncelenmesi” ve *“‘Tatar Halk Edebiyatı: Tarihî ve Lirik Türküler’ Adlı Eserde Maddi Kültürle İlgili Söz Varlığı”* adlı tezler ise, dilbilim alanına kaynaklık etmektedir.

Halk edebiyatı alanında maddi kültür unsurları açısından ele alınmış tezlerin çoğu, şairlerin kaleme aldıkları divanlar üzerinedir. Destanlar bağlamında bakıldığında ise yalnızca Tuva destanlarının maddi kültür unsurları açısından incelendiği görülmektedir. Bu araştırmada Başkurt destanlarında yer verilen maddi kültür unsurları incelenmiştir. Ahmet Suleymanov,

Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun tarafından hazırlanarak dört cilt halinde yayımlanan “*Başkurt Destanları*” adlı kitapta (Cilt 1: 14, Cilt 2: 18, Cilt 3: 22, Cilt 4: 26) toplam 80 destan metni incelenerek maddi kültür unsurlarının tespit edilmesiyle mimari yapıların, giyim tercihlerinin ve kullanılan eşyaların Başkurtların yaşantısındaki yeri ortaya konmuştur.

“*Başkurt Destanlarında Maddi Kültür Unsurları*” başlığını taşıyan çalışma; özet, ön söz, içindekiler, tablolar dizini, giriş, iki bölüm, sonuç, kaynakça ve özgeçmişten oluşmaktadır.

Çalışmanın “*Giriş*” bölümünde destan ve maddi kültür üzerine genel çerçevede bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü iki ana başlık altında incelenmektedir: “*Araştırma Sahası ve İncelenen Destan Metinlerinin Tanıtılması*” adlı başlığımızın içerisinde Başkurdistan sahası hakkında bilgiler verilmiştir. Bölümün “*Başkurt Destanları*” olarak ifade edilen ikinci kısmında ise; Başkurt destanları ile ilgili çalışmalara ve üzerinde çalışmış olduğumuz Başkurt destanlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın “*Başkurt Destanlarında Maddi Kültür Unsurları*” başlığı altındaki ikinci bölümde ise; “Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Beslenme ve Temizlik ile İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Giyim- Kuşam ve Süslenme ile ilgili Maddi Kültür Unsurları”, “Savaş Âletleri ile İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Hayvanlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Madenler ve Kıymetli Eşyalar ile İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Kitap ve Yazı ile İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Din Bakımından Maddi Kültür Unsurları”, “Çocuk ve Bebeklerle İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “El Sanatlarıyla İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Müzik Âletleri İle İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Ulaşım İle İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Tarım Âletleriyle İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Elektronik Eşyalar Ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları”, “Sihirli- Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları”, “Diğer Maddi Kültür Unsurlar” olmak üzere toplamda 17 başlık incelenmiştir. Bu başlıkların içerisinde yer alan alt başlıklarda, Başkurt destanlarında bulunan maddi kültür unsurları, örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Çalışmada bir örnek, birden çok maddi kültür unsurun içerisinde yer alarak o başlığı desteklemiştir. Her bir maddi kültür unsuru, kendi kategorisinde sınıflandırılarak tablo haline getirilmiştir. Tablolarda sayfa sayılarının yanında bu unsurların frekanslarına da yer verilmiştir.

Çalışmanın “*Sonuç*” bölümünde Başkurt destanlarında yer alan 17 başlık altında toplanan maddi kültür unsurlarının tespit edilmesi ve tespit edilen unsurların toplum hayatındaki etkisi vurgulanmıştır.

Başkurt destanlarının maddi kültür unsurları bağlamında incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. “*Kaynakça*” başlığı içerisinde incelenen destan metinlerine ve çalışma konusu dâhilinde taranan kaynaklara yer verilmiştir.

Çalışmamın hayata geçirilme aşamasında desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle yoluma ışık tutan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Cavit GÜZEL’e, yüksek lisans ders döneminde bilgi ve tecrübelerinden çokça istifade ettiğim kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Orhan Fatih KUŞDEMİR’e, ışığımın gece gündüz yanmasını sağlayarak sönmemesi için çabalayan canım babam Mustafa ÇITLAK’a ve canım annem Hatice ÇITLAK’a, gönüllerinde bana yer verdikleri sonsuz sevgi ve güç için sevgili kardeşlerim Şura ÇITLAK’a ve Kübra ÇITLAK’a, önümdeki engelleri kaldırarak çiçekli yolları bana gösteren arkadaşım Hatice BİNGÖL’e, mesafeler olmasına rağmen her zaman yanımda varlığını hissettiğim arkadaşım Melike BAL’a, uzakları yakın eden bir diğer arkadaşım Rabia Nur ŞAHİN’e, bütün yorgunluğumu alıp bir köşede uyutan tüm arkadaşlarıma ve bu zamana kadar üzerimde emeği olan bütün hocalarıma çok teşekkür ederim.

Büşra ÇITLAK

.../.../....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA SAHASI VE İNCELENEN DESTAN METİNLERİNİN

ANLATILMASI.....	3
1.1. Başkurdistan Sahası ve Başkurtlar.....	3
1.2. Başkurt Destanları.....	5

II. BÖLÜM

2. BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI.....

2.1.Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	10
2.1.1. Barınaklar.....	28
2.1.2. Kutsal Mekânlar.....	37
2.1.3. Hayvanlarla İlgili Barınaklar	39
2.1.4. Barınaklarda Kullanılan Eşyalar	42
2.2. Beslenme ve Temizlik İle İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	50
2.2.1. Beslenme.....	62
2.2.2. Temizlik	80
2.3. Giyim-Kuşam ve Süslenme ile İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	81
2.3.1. Giyim	91
2.3.2. Aksesuar.....	101
2.3.3. Diğer	104
2.3.4. Bakım ve Makyaj Ürünleri	105
2.4. Savaş Âletleriyle İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	107

2.4.1. Asa- Sopa- Değnek- Tokmak- Odun	120
2.4.2. Balta- Ay baltası	121
2.4.3. Kesici Âletler	121
2.4.4. İğ- İğne.....	122
2.4.5. İp- Urgan- Sicim- Sırım.....	123
2.4.6. Kamçı- Kırbaç.....	124
2.4.7. Kanca	126
2.4.8. Kelepçe- Zincir	126
2.4.9. Kılıç- Pulat.....	126
2.4.10. Kibrit.....	127
2.4.11. Mızrak.....	128
2.4.12. Ok- Yay.....	128
2.4.13. Kılıf ve Kutular	130
2.4.14. Silah- Tüfek- Hapkan.....	131
2.4.15. Top- Topuz	133
2.4.16. Tuğ	133
2.4.17. Zırh- Kalkan- Miğfer	134
2.5. Hayvanlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	135
2.5.1. Ağızlık- Üzengi.....	139
2.5.2. Bağırılık- Boyunduruk.....	140
2.5.3. Dizgin- Gem- Yular	140
2.5.4. Eyer- Palan- Semer	141
2.5.5. İp- Sicim- Urgan- Kement- Köstek- Bağ.....	142
2.5.6. Kamçı- Kırbaç.....	143
2.5.7. Kolan- Kayış	144
2.5.8. Koşum- Koşum takımı.....	145
2.5.9. Nal.....	145

2.6. Madenler ve Kıymetli Eşyalarla İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	145
2.6.1. Altın- Altının Kullanıldığı Eşyalar	160
2.6.2. Gümüş- Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar.....	162
2.6.3. Demir- Demirin Kullanıldığı Eşyalar	164
2.6.4. Bakır- Bakırın Kullanıldığı Eşyalar	166
2.6.5. Çelik- Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar	166
2.6.6. Kalay- Kalayın Kullanıldığı Eşyalar.....	167
2.6.7. Kıymetli Eşyalar	168
2.7. Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	170
2.7.1. Bıçak	174
2.7.2. Bişkek	175
2.7.3. Çamçak- Çanak- Kap- Küp.....	175
2.7.4. Fincan- Kadeh- Ayak- Sağan.....	177
2.7.5. Çaydanlık- Semaver.....	177
2.7.6. Haba- Tulum- Kova.....	178
2.7.7. Havlu.....	179
2.7.8. Kaşık- Kepçe.....	179
2.7.9. Kazan- Tava.....	180
2.7.10. Ocak	180
2.7.11. Sepet- Torba.....	181
2.7.12. Süzgeç- Elek	181
2.7.13. Tabak- Tas	182
2.8. Kitap ve Yazı İle İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	183
2.8.1. Belgeler ve Mektup.....	186
2.8.2. Kâğıt.....	188
2.8.3. Kalem.....	188
2.8.4. Kitap- Defter	188

2.8.5. Pul- Mühür- Damga	189
2.8.6. Tasma.....	189
2.9. Din Bakımından Maddi Kültür Unsurları.....	189
2.9.1. Dualık- Muska	191
2.9.2. Kamçı.....	192
2.9.3. Kur'an-ı Kerim	193
2.9.4. Seccade- Tesbih	193
2.9.5. Haç- Put	193
2.10. Çocuk ve Bebeklerle İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	194
2.10.1. Beşik	196
2.10.2. Emzik	196
2.10.3. Oyuncak- Bez bebek	197
2.11. El Sanatlarıyla İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	197
2.11.1. İp- Urgan.....	200
2.11.2. Tığ.....	200
2.11.3. Dağarcık.....	201
2.11.4. İşlemeli/Nakışlı Ürünler	201
2.11.5. Pamuk- Yün	202
2.11.6. Soğa- Tula.....	203
2.11.7. Yüksük.....	203
2.12. Müzik Âletleri ile İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	204
2.12.1. Telli Çalgılar	206
2.12.2. Tuşlu Çalgılar	206
2.12.3. Üflemeli Çalgılar	206
2.12.4. Vurmalı Çalgılar	207
2.13. Ulaşım ile İlgili Maddi Kültür Unsurları.....	208
2.13.1. Araba- Traktör- Tekerlek.....	210

2.13.2. Fayton	211
2.13.4. Kayık- Gemi- Sal- Sandal	211
2.13.5. Kızak	212
2.14. Tarım Âletleriyle İlgili Maddi Kültür Unsurları	212
2.14.1. Orak	214
2.14.2. Balta	215
2.14.3. Kürek	215
2.14.4. Saban- Biçme makinesi	215
2.15. Elektronik Eşyalar ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	216
2.15.1. Cihaz	218
2.15.2. Çan	218
2.15.3. Çekiç- Çivi	218
2.15.4. Çingirdak	219
2.15.5. Fener	219
2.15.6. Olta	220
2.16. Sihirli- Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları	220
2.16.1. Asa- Sopa	222
2.16.2. Kamçı	223
2.16.3. Kılıç	223
2.16.4. Şifalı/ Tılsımlı Unsurlar	224
2.17. Diğer Maddi Kültür Unsurlar	226
2.17.1. Çit	228
2.17.2. Değirmen	228
2.17.3. Değnek- Asa	228
2.17.4. Kürsü	229
2.17.5. Urgan-İp	229

III.BÖLÜM

3. SONUÇ	230
KAYNAKÇA	234

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Türk Boyları Arasında Destan Anlatıcılarına Verilen Adlar.....	6
Tablo 2. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	10
Tablo 3. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar) Devamı.....	12
Tablo 4. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	13
Tablo 5. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	18
Tablo 6. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	20
Tablo 7. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	23
Tablo 8. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	25
Tablo 9. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	27
Tablo 10. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	50
Tablo 11. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	52
Tablo 12. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	55
Tablo 13. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	56
Tablo 14. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	58
Tablo 15. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	61
Tablo 16. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	62
Tablo 17. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	83
Tablo 18. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	84
Tablo 19. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	88
Tablo 20. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	89
Tablo 21. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	90
Tablo 22. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	91
Tablo 23. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	108
Tablo 24. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	110
Tablo 25. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	114
Tablo 26. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	115
Tablo 27. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	118
Tablo 28. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	119
Tablo 29. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	120
Tablo 30. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	136
Tablo 31. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	137
Tablo 32. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	138

Tablo 33. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	139
Tablo 34. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	140
Tablo 35. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	140
Tablo 36. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	141
Tablo 37. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	147
Tablo 38. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	149
Tablo 39. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	152
Tablo 40. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	154
Tablo 41. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	156
Tablo 42. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	159
Tablo 43. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	160
Tablo 44. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	172
Tablo 45. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	172
Tablo 46. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	173
Tablo 47. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	173
Tablo 48. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	174
Tablo 49. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	175
Tablo 50. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	175
Tablo 51. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	185
Tablo 52. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	185
Tablo 53. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	186
Tablo 54. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	186
Tablo 55. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	187
Tablo 56. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	187
Tablo 57. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	188
Tablo 58. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	191
Tablo 59. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	192
Tablo 60. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	192
Tablo 61. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	192
Tablo 62. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	193
Tablo 63. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	193
Tablo 64. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	193
Tablo 65. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	196

Tablo 66. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	196
Tablo 67. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	196
Tablo 68. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	197
Tablo 69. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	197
Tablo 70. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	197
Tablo 71. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	197
Tablo 72. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	199
Tablo 73. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	199
Tablo 74. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	200
Tablo 75. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	200
Tablo 76. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	200
Tablo 77. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	201
Tablo 78. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	201
Tablo 79. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	205
Tablo 80. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	206
Tablo 81. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	206
Tablo 82. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	206
Tablo 83. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	206
Tablo 84. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	207
Tablo 85. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	207
Tablo 86. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	209
Tablo 87. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	210
Tablo 88. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	210
Tablo 89. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	210
Tablo 90. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	211
Tablo 91. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	211
Tablo 92. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	211
Tablo 93. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	214
Tablo 94. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	215
Tablo 95. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı	215
Tablo 96. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	215
Tablo 97. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	216
Tablo 98. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	216

Tablo 99. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	216
Tablo 100. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	218
Tablo 101. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	218
Tablo 102. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	218
Tablo 103. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	218
Tablo 104. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	219
Tablo 105. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	219
Tablo 106. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	219
Tablo 107. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	222
Tablo 108. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	222
Tablo 109. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	223
Tablo 110. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	223
Tablo 111. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	224
Tablo 112. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	224
Tablo 113. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	224
Tablo 114. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar).....	228
Tablo 115. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar).....	228
Tablo 116. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı.....	228
Tablo 117. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	229
Tablo 118. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	229
Tablo 119. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar).....	229
Tablo 120. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı.....	229

GİRİŞ

Bir toplumda üretilen fiziki unsurların genel adı olarak ele alınan maddi kültür, toplumda var olan giyim, mimarî yapılar, eşyalar, el sanatları gibi unsurların bütününe ifade etmektedir. Bu unsurlar, geçmişin izlerini bugünde, bugünün yansımasını da gelecekte görünür olarak ifade edebilecek sessiz şahitlerdir.

Bu sessiz şahitler olarak ifade edilen unsurlar, sözlü ve yazılı edebiyat eserlerinin ait oldukları kültür hakkında önemli ipuçları sunar. Bu durum dikkate alındığında, bir toplumun estetik anlayışının yansıması olan giyim ve kuşam unsurlarına da edebî metinlerde yer verilmesi doğal bir sonuç olarak ele alınabilmektedir (Hiçdurmaz, 2009:2). Edebiyat, bir milletin kültürel değerlerini bir bütün olacak biçimde yansıtır. Bu sebeple, edebî eseri ortaya koyan sanatçı da toplumun kültürel değerlerinden bağımsız düşünülemez. Sanatçı; duygu, düşünce, dil ve hayal gücüyle bir bütün olarak içinde yetiştiği toplumun izlerini taşır. Dolayısıyla, bir milletin edebiyatının, ait olduğu toplumun yaşam biçimini eserlerine yansıtmadığını iddia etmek mümkün değildir (Pekyürek, 2007:1). Anlaşılabacağı üzere edebiyat, bir toplumun maddi ve manevî kültürünü yansıtan önemli bir aynadır. Sözlü ve yazılı edebiyat eserlerinde yer alan unsurlar, toplumun yaşam tarzı ve estetik anlayışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çünkü edebî eserleri kaleme alan sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumun duygularını, düşüncelerini ve hayal dünyasını eserlerine taşımaktadırlar. Bu nedenle, toplumun edebiyatı ile yaşam biçimi arasında kopmaz bir bağ vardır.

Bu bağ güçlü kılan eserler üzerinde maddi kültür unsurları oldukça etkilidir. Bu bağlamda Türk kültüründe maddi kültür unsurlarına dair pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan biri de Henry Glassie'ye ait olan "*Traditional Turkish Folk Art Today (Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı)*" başlıklı eserdir. Bu eseri, bir makale yayınlarak ilim âlemine tanıtan kişi, Glassie'nin de öğrencisi olan Özkul Çobanoğlu'dur. Çobanoğlu'na göre söz konusu eser, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Eser içerdiği zengin fotoğraf, harita, tablo ve çizimlerle desteklenerek görsel malzeme açısından da zenginleştirilmektedir. Çalışmanın dört bölümünde dört farklı kente (İstanbul, Avrupa, Kütahya, Çanakkale) ait sanat dalları ile bu sanatlarla uğraşan kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır (Çobanoğlu, 1994: 12-13). Yasemin A. ve Süha Oğuzertem tarafından Türkçeye çevrilen bu çalışma, içerdiği bilgiler bakımından Türk maddi kültürü temsil etme yönüyle kapsamlı bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Toplumların kendini ifade etme biçimlerini şekillendiren maddi kültür, hem sanatın hem akademinin dilinde yaşamaya devam etmektedir. Süheyla Sarıtaş, Shoemaker'ın maddi kültür

hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır: “Amerikalı halkbilimci Shoemaker da kültürü bir toplumun her türlü kendini ifade ediliş tarzlarını tamamı veya hayat tarzı anlaşılmaktadır. Bu ifade edilişler davranışlardan, alışkanlıklara, törelerden, gelenek ve göreneklere, korkulara kadar pek çok değişik şekillere sahip olabilirler. Aynı şekilde sanat, müzik, mimari, düşünce, edebiyat gibi şuurlu inşa yolları da kültürün içinde yer alır” (Saritaş, 2017: 59).

Aynı zamanda maddi kültür unsurlarının beş duyu organına hitap ettiği görülmektedir. Bu unsurlar, kimi zaman estetik kaygıyla ortaya konarken, kimi zaman ise işlevselliği ön planda tutmaktadırlar. Bu bağlamda maddi kültür hakkında yapılan araştırmalarda “sanat” da önemli bir yer edinmektedir (Saritaş, 2017: 62).

Bireyin ve toplumun sahip olduğu maddi kültür unsurları, *icra* edilme niteliğindedir. Masallar, destanlar, efsaneler gibi sözlü kültür anlatılarında hikâye, “*anlatmak*” manasında ele alınıyorsa, maddi kültürde ise, “*yapmak/üretmek*” anlamında kullanılmaktadır. Bu durum, maddi kültürün yaratılma evresini içinde barındırmaktadır (Saritaş, 2017: 62).

I. BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA SAHASI VE İNCELENEN DESTAN METİNLERİNİN ANLATILMASI

1.1. Başkurdistan Sahası ve Başkurtlar

Rusya Federasyonu içerisinde en büyük özerk cumhuriyetlerden biri olan Başkurdistan Cumhuriyeti, İdil- Ural Bölgesi'nde, Volga Nehri ile Orta ve Güney Urallarda yaşamını sürdüren bir Türk topluluğudur (Özbay, 2013). Başkurt Türkleri, İdil-Ural bölgesinin yerli Türk halkı içerisinde yer almaktadır. Kendilerini etki altına almaya çalışan Ruslara karşı daha üstün bir kültürü elinde bulunduran bu Türk halkı, İdil- Ural bölgesinde hayatlarına devam etmeyi başarmışlardır. Ancak ne kadar hayatlarına devam ediyor olsalar da Rusların hâkimiyeti altında olmak kültürel, ekonomik vb. açıdan onları güçsüz kılmıştır. Tüm bunlara rağmen XIX. yy. ın ikinci yarısından sonra tekrar Türk halkında bir hareketlilik görülmüştür. Kazan'daki Tatarlar, Rusya'da yaşayan Türklerin bulunduğu İdil-Ural bölgesini en gelişmiş kültür merkezi haline getirmişlerdir. Fakat 1917 yılının Ekim ayında Bolşevik İhtilâli sonucu gelen darbeyle, bölgede yer alan Başkurt, Çuvaş ve Tatar Türkleri rejimin etkisi altına girmiştir. Bu bölgede yaşamış olan Türk halkları, bugün hâlâ Rus egemenliğinin izlerini taşımaktadır. Bu izleri taşıyor olmalarına rağmen, yok olmayıp yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Devlet, 1997: 2).

Başkurtlar, dört farklı grupta ele alınmaktadır. Birinci grup, Dağ Başkurtları olarak anılmaktadır. Bu grupta, “*Bürçen, Tüngavur, Üsergen, Tamyan*” gibi kabilelere yer verilmektedir. İkinci grup olan Yalan Başkurtlarının kabileleri ise; “*Yurmatı ve Küdey*” dir. Üçüncü grupta; “*Kıpçak, Kanglı, Gerey, Salcivut, Çoras, Kırgız, Nogay, Katay, Kay, Baylar (Bayatlar)*” gibi Türk soylu grupların Başkurtlara katılmasıyla oluşan kabileler baş göstermektedir. Kabile olarak hayatlarına devam etmekte olan bu gruptaki zümreler yarı göçebe bir şekilde yaşamaktadırlar. Saldırıları nedeniyle Kazan dolaylarından Başkurt taraflarına göç eden dördüncü grup ise; “*Tatar, Bulgar, Mişer ve Müslüman Çuvaşlar*”dan meydana gelmektedir (Togan, 2008: 14; Sarali, 2022).

Güney Ural'dan batıya doğru Belaya (İşimbay) ve oradan Kama nehirlerine kadar uzanan Başkurdistan'ın yüz ölçümü 143.600 kilometre karedir (Devlet, 1997: 3). Rusya'nın toplam yüz ölçümüne nazaran %0,8 kadardır. Başkurtlar, Volga (İdil) nehrinin Belaya Volga kolu çevresinde gelişim gösteren bir bölgeye yerleşmişlerdir (Özbay, 2013). Bağımsız Devletler Topluluğu'nda 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam Başkurt nüfusu,

1.449.462'dir. Bu nüfusun %60'ı (863.808) kendi isimleriyle kurulmuş olan cumhuriyette hayatlarına devam ederken, %32'si Çelyabinsk, Perm, Samara ve Orenburg gibi komşu ülkeler ile Tataristan'da hayatlarına devam etmektedir. Geriye kalan %7.2'si ise, Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşamaktadır (Devlet, 1997: 4).

Fiziki açıdan Başkurdistan'ın doğu tarafı dağlık, batı tarafı ise ovalık bir bölgedir. Ülkede 54 bölge, 21 şehir ve 40 ilçe yer almaktadır. 1 milyon 50 bin nüfusa ev sahipliği yapan Ufa şehri, ülkenin en büyük kenti olma özelliğine sahipken aynı zamanda başkenti olarak da kabul edilmektedir. 2010 yılında yapılmış nüfus sayımına göre Başkurdistan'ın nüfusu, 4.072.292'dir. Rusya Federasyonu'na bağlı olan cumhuriyetler içerisinde birinci sırada olan Başkurdistan, aynı zamanda nüfus büyüklüğü açısından Rusya Federasyonu birimleri içerisinde 7. sırada yer almaktadır (Özbay, 2013).

Başkurtlar, Kazaklar tarafından “*istek, iştek*” adıyla anılmaktadır. Başka milletler ise Başkurtları, Rusların vasıtasıyla “*Başkir*” diye isimlendirmektedir. “Başkurt” kelimesinin etimolojisiyle alakalı otuzdan fazla görüş dile getirilmektedir. En önde gelen görüşler şunlardır:

1. “Başkort (башкорт)” adı ortak Türkolojide “баш (baş, önde gelen, öncü)” ve Оғуз Türkçesinde ise kорт (kurt) kelimelerinden oluşur ve Başkurtların kadim inançlarıyla ilgilidir. Zira Başkurtların kurtarıcı kurt, kılavuz (yol gösterici) kurt, ata kurt efsaneleri dikkate alındığında kurt'un Başkurtların totemlerinden biri olduğu muhakkaktır. Başkurtların tedavi yöntemleri de buna delalet eder. Mesela tüberküloz tedavisinde Başkurtlar kurt ödüsünü içerirler. Hasta çocukların daha hızlı iyileşmesi için, sağlıklı çocukların da hasta olmamaları için kurutulmuş kurt derisine sararlar.
2. Bir başka versiyona göre “Başkort (башкорт)” adının etimolojisi, yine “баш/baş (baş, başta gelen)” ve kорт/kurt (arı) kelimelerinden oluşur. Bu tezin sahipleri bilim insanları Başkurtların tarihi ve etnografyasından veriler ortaya koyarlar. Yazılı kaynaklar, Başkurtların eskiden beri kovancılık daha sonra arıcılıkta uğraştığını gösterir. O yüzden arının bir zamanlar Başkurtların totemi zamanla da adları olması pekala mümkündür.
3. Üçüncü varsayıma göre Başkort (башкорт) adı “баш/baş (baş, başta gelen)”, kop/kur (çevre, kök, kabile, insane topluluğu) ve çoğul eki “-t”den’ Öncü Kabile’ oluşur.
4. Başkort (Башкорт (kurt başı) Altınordu'dan bir boyun tamga (damga, mühür)sı olabilir. Zira Altınordu hanları, boylarının birbirlerinden ayırtedilmesi için onlara tamga, işaret verirdi. İhtimal Başkurtlar bu işareti aldı. Fakat, Başkort “Башкорт” terimi Altınordu'nun kurulmasından çok önce biliniyordu.
5. Başkurt antroponimiyle bağlı olan башкорт/ Başkurt etnonimi dikkati hak ediyor. Kuman hanı Başkord, Hazarların ileri gelenlerinden Başkird, Mısır Memlûkü Başgird vs. tarihi yazılı kaynaklarda saptanmıştır. Keza Başkurt adına şimdi dahi Özbek, Türkmen ve Türklerde rastlanıyor. Onun için “Başkort (башкорт) kelimesi, Başkurt boylarını bir araya getiren bir hanın, savaşçının adı olabilir (Biner, 2014: 17).

Verimli yer altı kaynaklarına sahip olan Başkurdistan'ın ekonomik kaynağı, rafineler ve petro-kimya fabrikalarıdır. Yaklaşık olarak yıllık 40 milyon ton petrol ve 3,5 milyon metrekare

doğal gaz üretimi yapılmaktadır. Rusya Federasyonu'nun önemli bir kısmını meydana getiren Başkurdistan, petrol ve doğal gaz bakımından zengin bir cumhuriyettir. 1990 yılında bağımsızlık talebinde bulunan Başkurdistan'da, 1993 yılında cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. 1990 yılında, "Başkırya" adıyla bilinen bu cumhuriyetin adı, "Başkurdistan" olarak değiştirilmiştir. 1993 yılının Aralık ayında mecliste, Başkurdistan'ın bağımsız bir devlet olduğu ve tüm doğal kaynaklarının halka ait olduğu belirtilen yeni bir anayasa kabul edilmiştir (Gömeç, 2008: 215).

1.2. Başkurt Destanları

Kültürü oluşturan en temel faktör insanın ta kendisidir. İnsan, sadece kültürü ortaya çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda kültüre yön veren bir özne konumunda yer almaktadır. Bu bağlamda insanlar tarafından oluşturulan kültür, halk anlatılarında vücut bulmaktadır (Güzel, 2014: 192).

Halk anlatılarından biri olan destan, içerisinde bulunduğu toplumların izlerini taşımaktadır. Geçmişten geleceğe aktarılan bu metinlerde toplumun; sosyal, kültürel, ekonomik olgu ve olayları edebî bir dille anlatılmaktadır.

Halk edebiyatı ürünlerinden olan millî destanlar, bir ulusun en üst seviyede yer alan millî duygularını ve bütünüyle tarihe dayanan ideal dünyasını göstermektedir (Togan, 2002).

Atlı konar-göçer milletlerin en özgün nitelikleri arasında sözlü kültürün bir parçası olan destancılık geleneği gelmektedir. Bu gelenekle, içinde yaşanan toplumun siyasî, ekonomik, kültürel yaşamından izler görülmektedir (Bayat, 2006).

Türk toplumlarının ortak anlamda hayat sürdürdükleri bir "destan devri" bulunmamaktadır. Her Türk boyunun destan yaratma serüveni, kendi içerisinde yaşamış oldukları tarihsel süreçlere dayandırılmaktadır. Bu süreçler doğrultusunda destanın yaratılması için toplumu derinden etkileyecek değerlerde bir olayın meydana gelmesine ihtiyaç vardır (Oğuz ve Ekici, 2016).

Toplumun zihnine yer eden bu destanları anlatan kişilere destancı denilmektedir. Farsçada "destan" sözcüğünden türetilerek oluşan bu kelime; destan anlatıcısı, yaratıcısı, destanı yazıya aktaran kişi manasına gelerek Türkler içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Destan anlatma ve yaratma faaliyeti, sözlü destan geleneğine hâkim olan, belirli enstrümanlar kullanabilen ozanlar tarafından ele alınmaktadır. Destanları yazıya aktaran destancılar, genellikle şairlik özellikleriyle öne çıktıkları ifade edilmektedir (Ekici, 2002).

Türk boyları içerisinde çeşitli isimlerle anılan destan anlatıcıları için ifade edilen adlar şunlardır:

Tablo 1. Türk Boyları Arasında Destan Anlatıcılarına Verilen Adlar

Yakut	Altay	Uygur	Kazak	Kırgız	Özbek	Kara-kalpak	Türkmen	Başkurt	Tatar	Azerbaycanve Türkiye
Olonhohut	G/Kayçı	Destançı Koşakçı Bahşi	Ölengşi Baskı Akın Jırav	Bahşi Akın Irçı Manasçı Comokçu	Destançı Bahşi	Bahşi Jırav	Bahşi			Destancı
					Şair			Sasan	Çaçan	Ozan Şair Aşık / Aşığ

(Ekici, 2002: 8).

Başkurt Türklerinin destanları hakkında yapılan incelemeler XVIII. yüzyıla dayanmaktadır. Güney Urallar çevresinde bu konuyla ilgili incelemeler yapan Rus âlimi İ.İ. Lepehin, Başkurt destan parçalarıyla “yırsılar” ve “sesenler” üzerine bilgiler toplamıştır (Ergun ve Gaynislam, 2000).

Bununla birlikte Rus incelemeci ve gezgini olarak tanınan Timofey Belyayev, Başkurt destanlarını ilmî anlamda ilk defa bir araya getiren ve yayımlayanıdır. Bu seyyahın 1812’de Kazan’da yayımlamış olduğu “Quziykürpäs menän Mayanhılıw” destanını -bugün için henüz adına ulaşılamamış olsa da- bir Başkurt kuraycı derleyerek yazıya aktarmıştır. Kuraycı, Başkurt Türkçesiyle kaleme aldığı bu metni Timofey Belyayev’e ulaştırmıştır. 1809’da Başkurt Türkçesinden Rusça’ya çeviren Belyayev, bu destanı 1812’de ilim âlemine duyurmuştur (Ergun ve Gaynislam, 2000).

Rus asıllı bir araştırmacı olarak bilinen A.G. Bessonov, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Başkurt halk bilimi hakkında en çok araştırma yapan bilginlerden biridir. Çok iyi düzeyde Başkurt Türkçesine vâkıf olan Bessonov; Öfö, Perm ve İrımbur şehirlerine bağlı köylerde halk bilimi üzerine derlemelerde bulunmuştur. Atasözü, efsane, masal gibi birçok türde derleme faaliyetleri yapan araştırmacı, Başkurt destanları içerisinde yer alan “Alpamişa Menän Barsinhılıw” adlı destanı da derlemiştir. Başkurt Türkçesinden Rusça’ya çevirmiş olduğu bu destan, 1941’de yayımlanmıştır. “Alpamişa Menän Barsinhılıw” adlı destan metni, “Başkırskiye Narodniye Skazki” isimli kitapta destan türü olarak değil de masal türünün içerisinde yer almaktadır (Ergun ve Gaynislam, 2000).

Ural Batır, Akbozat, Akhak Kola, Zayatülek ve Hıvhlıv, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv, Küsek Bey gibi destanlar, en önde gelen Başkurt destanları olarak bilinmektedir. Bu

destanlarda, etkisi görülen Şamanlık kültürü, canlandırmacılığa ve mistik görüşlere yaslanmaktadır (Karadağ, 2018).

Başkurt Destanları; Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun tarafından hazırlanmış olup 2014 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları vasıtasıyla dört cilt halinde yayımlanmıştır. Bu eseri Türkiye Türkçesine ve Latin harflerine aktaranlar ise; Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva ve Mehmet Yasin Kaya'dır (Suleymanov vd., 2014a).

Birinci ciltte yer alan destanlar: “Ural Batır”, “Ural Batır (versiyonu)”, “İdil ile Yayık”, “Akbozat”, “Miney Batır ile Şülgen Padişah”, “Konur Boğa”, “Akhak Kula”, “Kara Yurga”, “Zayatülek ile Hıvhlıv”, “Alıp Batır”, “Alpamışa”, “Altıyaşar Alpamışa (Birinci Varyant)”, “Alpamışa (İkinci Varyant)”, “Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası”.

İkinci ciltte yer alan destanlar: “Kuzıykürpes ile Mayanhılv”, “Mergen ile Mayanhılv”, “Zühre ile Aldar”, “Maktımhılv”, “Kıssa-yı Yusuf”, “Yusuf Kitabı”, “El-kıssa Bozyığıt”, “Tahir ile Zühre”, “Seyfölmülük”, “Kerte Mergen”, “Targın Batır”, “Targın ile Kucak”, “Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı”, “Muradım ile Bukhın”, “Ebrey Batır ile Albirmes Alasabır”, “Alasabır”, “Ebrey Batır”, “Kuzıykürpes”.

Üçüncü ciltte yer alan destanlar: “Aktaş Han”, “Aktaş Han (Kısaltılmış varyantı)”, “Han kızı Altınses (Altınsaç)”, “Cengizname”, “Mamay Han Hikâyesi”, “Möyten Bey”, “Bey Tuksaba oğlu Möyten Bey”, “Aksak Timur”, “İdige ile Muradım”, “İdege”, “Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen”, “İdege, Keyleyle, Yayık Batırlar”, “Son Hartay”, “Son Hartay”, “Gaysa oğlu Emet”, “Tüle Membet”, “Karagölumbet ile Akkülumbet”, “Küsek Bey”, “Babsak Bey ile Karagölömbet”, “Teteges Bey”, “Kıpçak Soylu Yamgırsı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu”, “Kanzafari Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası”.

Dördüncü ciltte yer alan destanlar: “Koblan Batır”, “Yek Mergen”, “Sura Batır”, “Bayazit Batır”, “Kübelek- Tilev Batırları”, “Bikyen Mergen (Batır)”, “Akşam Batır”, “Köbek Batır”, “Tülgen Batır”, “Sura Batır (kısa varyant)”, “Teveş Mergen”, “Akay Yavı (Savaşı)”, “Karasakal”, “Kara at”, “Salavat Batır”, “Yulay ile Salavat”, “Burangol Kaşka”, “Perovskiy Yaylası”, “Kinyekey”, “Sükem Batır”, “Bilal ile Düsen”, “Karas ile Akşa”, “Ozanlar (Sesenler)”, “Yerense Sesen”, “Akmırza Sesen ile Kobagoş Sesen”, “Bayık Aydar Sesen”, “Mahmut Sesen (Ozan)”.

Başkurt destanları ile ilgili hazırlanmış olan altı adet tez bulunmaktadır. Bu tezlerin 5'i “Başkurt Destanlarında Şamanistik Unsurlar”, “Tatar ve Başkurt Destanlarında Kadın”, “Başkurt Destanlarındaki Toponimler Üzerine Bir İnceleme”, Tatar, Başkurt Destanları ile Çuvaş Alp Hikâyelerinde Anne ve Baba Motifi” ve “Başkurt Destanlarındaki Sembolik

Unsurlar Üzerine İnceleme” başlıklarıyla yüksek lisans tezi, 1’i ise “Başkurt Destanlarının Tipolojisi” başlığıyla doktora tezi olarak yayımlanmaktadır.

II. BÖLÜM

2. BAŞKURT DESTANLARINDA MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Anlatıya dayalı halk edebiyatı ürünleri, destanlar döneminden beri Türk kültürünün zenginleşip çeşitlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, efsaneler ve memoratlar gibi anlatılar da bu zengin kültürel yapının oluşumuna büyük katkı sağlamaktadır (Özdemir, 2019: 8).

Destanlar, bir toplumun maddi kültür unsurlarının canlı tanıklarıdır. Bu unsurlar destanlarda yaşamakta, anlatılmakta ve korunmaktadır. Destanlar, anlatıldığı dönemdeki kıyâfetlerden savaş âletlerine, günlük yaşamda kullanılan eşyalardan barınak unsurlarına kadar birden çok somut unsuru içerisinde barındırmaktadır. Böylece maddi kültür, destanların satır aralarında saklanarak nesilden nesile aktarılmaktadır.

Bu maddi kültür unsurlarıyla ilgili çalışmaların sayısının son dönemlerde arttığı görülmektedir. Bu unsurlar; sadece halk edebiyatı alanında değil coğrafya, tarih, sosyoloji gibi farklı birçok alanda da etkisini göstermektedir. Divanlar, maddi kültür unsurlarıyla ilgili yapılan ilk çalışmalara kaynaklık etmektedir. Destanlarla ilgili olarak ise şimdiye kadar yalnızca Tuva destanları üzerine yapılmış bir çalışma kayda geçmiştir.

Bu bağlamda maddi kültür üzerine araştırmalar yapılabilmesi için öncelikle ‘maddi kültür’ kavramının neyi ifade ettiğinin kavranması gerekmektedir. Glassie, bu kavramı en temel tanımıyla ‘insan davranışının somut ürünlerinin geleneksel adı’ olarak ifade etmektedir. Bu somut çıktılar, birey ya da toplumu temsil eden anlamlı nesneler olarak ele alındığında; bireylerin veya toplumların yaşantılarının, yaşam tarzlarının, iç dünyalarının ve dünya görüşlerinin yansıdığı değerli unsurlar olarak değerlendirilebilir (Glassie, 1999: 41).

Dünyada üç boyutlu olarak ele alınan birçok nesnenin varlığı ortaya konmaktadır. Bu duruma halı, nazar boncuğu, otomobil gibi objeler örnek teşkil etmektedir. Bu unsurların, büyüklüğü, şekli ve renkleri açısından farklı fiziki nitelikleri mevcuttur. Nitekim, insanların kendi imkânlarıyla elde etmiş oldukları bu gibi nesneler de geleneksel anlamda maddi kültürün bir tanımı olarak ifade edilmektedir (Glassie, 1999: 2).

Kaplan, eşya ve âletlerin, insanların kişiliklerine ve dünyaya bakış açılarına tesir ettiğini ifade ederek bu unsurların, hayat biçiminin özünü oluşturduğuna değinmektedir. Bununla birlikte birçok nesnenin insanla doğa ve insanla insan arasında büyük bir ilişki kurduğundan bahsetmektedir (Kaplan, 2004: 70).

Kaplan'ın yazısında, akıncı göçebe yaşam nitelikleri barındıran Dede Korkut kitabı ve Oğuz Kağan destanında âlet ve eşya gibi yapılar karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmaktadır. Araştırmada “Ok, yay ve kargı”, “Araba ve sal”, “Çadır”, “Masa ve sıra”, “Kılıç ve dua”, “At ve insan”, “Zorbalık köprüsü”, “Çadır, ev, kale ve hisar”, “Savaş âletleri”, “Kıyafet” ve “Müzik âletleri”, başlıkları içinde iki yapıtta da kullanılan âletler, eşyalar ve yapılar karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konulmaktadır. Tahlillerde âlet ve eşyaların hangi hedeflerle yer aldığı aynı zamanda çoğunlukla hangi renklerin tercih edildiğine ilişkin bilgilere de yer verilmektedir (Demirbaş, 2017).

Kaplan'ın makalesi ele alınarak hazırlanmış olan “Tuva Destanlarında Maddi Kültür” başlıklı tez, bu çalışmaya rehber olmuştur. Çalışmada maddi kültür unsurları tespit edilmiş ve tasnif edilen unsurlar, taşıdıkları anlama göre sınıflandırılmıştır. Yer alan unsurların herhangi bir tamlama oluşturma durumunda nitelenen kelime esas alınarak kategorize edilmiştir. Toplamda 80 destan metnine yer verilen çalışmada, veriler toplanırken öncelikle ciltler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Ciltlerde yer verilen maddi kültür unsurları ele alınarak her bir cilt için 17 kategori oluşturulmuştur. Ardından bu kategoriler, tasnif edilen maddi kültür unsurları çerçevesinde tablo haline getirilmiştir. Tablolarda ilgili unsurların yer aldığı sayfa numaralarının yanı sıra frekans bilgilerine de yer verilmiştir. Böylelikle bu çalışmanın alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.1. Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları

Tablo 2. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülgen Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula
Barınaklar							
Ambar							
Çadır			161	213	225, 238		295/2
Ev		147, 148/2,	174	179/2			
İmaret					268		
Koğuş					225, 268		
Mağara					244, 279/2		
	69, 72, 73/2, 75, 80, 81/2, 83, 84,			190/3, 191/2, 193/8, 194/3, 195/4, 196/2, 197, 198/3, 199/2, 200/4, 201/2, 202/3, 206/2, 208/4, 209, 210/2, 212, 215,	263, 264/2, 265/3, 266/2, 267, 268/10, 269/3, 272, 273		
Saray	86/2, 87/2, 90, 91/6, 93/2, 94/2, 96/3, 97/4, 98, 105,						

	106, 107, 108/2, 112/2, 118, 119, 126 57, 64, 70, 96/2, 98, 99/4, 100, 105, 108, 110, 111/2, 115, 118, 121, 124, 125/2, 128/2, 130, 131, 134, 139/4, 141, 142, 143, 64, 68, 110, 129, 130, 131, 144, 145		219/2, 220, 221				
Yurt		162/2, 164, 165, 166, 169/2, 174/2, 177/2	179, 189, 201, 202	254, 274, 280/2, 281/4, 282	285, 286/2	293, 294, 295/2	
Yuva	158		212				
Zindan	87, 97						
Kutsal Mekanlar							
Mezar							
Hayvanlarla İlgili Barınaklar							
Ahır							
Bıldırcın Yuvası				227, 228			
İn				235, 242/2			
Kafes				226			
Barınaklarda Kullanılan Eşyalar							
Anahtar	86, 110						
Ayna							
Döşek	157/2, 158,		190, 199	253		295	
Halı							
Kilim							
Merdiven	110						
Örtü				271			
Perde						295	
Pöstek							
Sofra	59						
Süpürge							
Taht	72, 93		192, 200				
Yatak						295	

Tablo 3. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar) Devamı

Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kara Yurga	Zayatülek ile Hıvhlıv	Alıp Batır	Alpamişa	Altıyaşar Alpamişa (Birinci Varyant)	Alpamişa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası
Barınaklar							
Ambar						378/2, 379	
Çadır	300, 301/4, 304/2, 311, 312/2	315, 318/2, 320, 321/2, 322/3	329/2	331/2, 333, 335, 341, 342, 353			
Ev							
İmaret							
Koğuş							
Mağara							
Saray				335, 337/3, 342/2, 346, 347/2, 349/4, 351, 352	359		394
Yurt	308	321, 322/2		332, 346			387, 388
Yuva		319, 323					394
Zindan				341, 342, 343/2, 344, 345/5, 346/3, 347/3, 348/2, 349, 350	358	373/5, 375/6, 376/4, 377/2, 378/3, 379, 380/3	
Kutsal Mekanlar							
Mezar						376, 384	
Hayvanlarla İlgili Barınaklar							
Ahır							392
Bıldırcın Yuvası							
İn							
Kafes				346, 348			

Barınaklarda Kullanılan Eşyalar									
Anahtar								378/2, 379/3	
Ayna		322/3						370	
Döşek				331					
Halı	303								
Kilim		323							
Merdiven									
Örtü									
Perde									
Pösteği								367, 368/2, 369/8, 370/2	
Sofra									
Süpürge								383	
Taht	306	324, 325						365	
Yatak									388

Tablo 4. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Barınak ve Konutlarla İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kuzıykür pes ile Mayanlı lıv	Mergen ile Mayanlı lıv	Zühre ile Aldar	Maktımhl ıv	Kıssa-yı Yusuf	Yusu f Kitab ı	El- kıssa Bozyiği t	Tahir ile Zühr e	Seyfölmöl ük
Barınaklar						426			
Ambar		88	98/2, 99, 103, 109/3, 111, 113/5, 114, 115/3, 119, 120/3, 121/4, 125/2, 128, 148, 156/4, 157/3, 158, 159/3, 160/2,161 , 163/5, 167, 169, 172, 174/2, 179, 184, 192, 196,						

	197/6, 210, 211/3, 212/2, 213/2, 214/4, 215, 217, 242/2, 249/3, 256, 258, 262/6, 263/3, 264, 276, 279/7, 280/4, 281/6, 282			
Çadır	99, 148, 215,	447/3, 454, 461, 471/2, 477, 478/2, 484, 485, 486, 495/2, 500	507	519/5, 520, 526/2, 527, 530, 533
Ev				516/2
Hapishane				
Kale				
Kervansaray				
Konakhane	103/4, 104/2, 105/3, 119, 138/2, 155, 210, 215, 219, 223/2, 224, 227, 228, 229/7, 230/4, 231/5, 232/4, 234/4, 235/3, 236/2, 238/2, 243, 267, 269, 272/2, 274	393		

Mağara	64, 65/2, 68/3, 71, 74	88	274/3	327/2, 328/5, 329/2, 333/2, 336, 343, 344, 345/2, 346/5, 347/5, 348/2, 350/3, 351/2, 352, 355, 369/2, 372, 377, 380, 382/3, 387/2, 389/3, 390/4, 391/2, 392/3, 397/2, 408/4, 409	423/5 , 424/3 , 426, 427, 429/3	444, 479, 480, 481, 495	504/2 , 508/2 , 509	512/2, 514, 516, 529, 532, 535
--------	------------------------------	----	-------	--	--	-------------------------------------	------------------------------	---

Saray	80, 82, 83/3, 87	96, 149, 196, 201/3, 215, 233, 239, 271	283, 286, 287	433/4, 434/2, 440/2, 444, 448/4, 449, 450/2, 451, 452, 453, 454/3, 455/4, 464, 465/2, 466/3, 470, 471/3, 472, 474/2, 477/2, 478, 480, 482/5, 483/2, 484/3, 485/2, 486, 487, 493, 496, 497/2, 498, 500/4	506/2
Yurt	77/2	102, 210			
Yuva		229, 266	305, 354, 357/7, 358/3, 359/2, 360, 361/2, 366/2, 367/4, 368/3, 369/4, 370/5, 396, 399, 409/2	438/3, 439/4, 448, 465/2	
Zindan					
Kutsal Mekânlar					
Cami					
İbadethane					
Mezar/Mezarlık			317, 349/3, 350/3, 393, 399, 410, 411/3	482/3, 483/2, 498, 500/2, 501	

Puthane				322, 323/2, 341, 342		
Türbe					477, 478/3, 482, 501	
Hayvanlarla İlgili Barınaklar						
Ahır	68		99, 193		431	
İn			236			
Kümes		85				
Barınakta Kullanılan Eşyalar						
Anahtar/Kapı kilidi				346, 395		519/2, 523, 524, 526
Ayna	75			310/2, 311/2, 340/2	423	444/2, 446/2, 472/5
Döşek		82, 85	121	336, 358, 369		446/2, 482
Halı			103/4, 113, 180/2			
Havlu			280			
Kandil				303, 345		
Kilim			98, 162, 209/2, 212, 250, 280, 281	317		
Koltuk				328/2, 346		541
Kova			285	310/3, 311		
Leğen			264			
Masa						534
Perde				325, 335, 387/2, 388, 392, 394, 404	443, 446	
Sandalye				336		
Sandık				309, 326, 358/2	508/4	512, 514, 525/3, 526/3, 538/2

Mağara					641, 642, 646
Saray	544				
Yurt	544/2	552, 553	558	564	609, 614, 617, 630, 634, 637, 638, 639, 641/2, 653, 661, 662
Yuva					613, 617/3
Zindan					
Kutsal Mekânlar					
Cami				574	
İbadethane					637
Mezar/Mezarlık					612, 618, 622, 626, 628
Puthane					
Türbe					
Hayvanlarla İlgili Barınaklar					
Ahır					
İn					
Kümes					
Barınakta Kullanılan Eşyalar					
Anahtar/Kapı kilidi				567/3	
Ayna					
Döşek					592
Halı					
Havlu					
Kandil					
Kilim					592, 593, 594, 595, 598, 608, 630, 666
Koltuk					
Kova					

Saray		70/4, 71, 86/2, 88, 89				147/2, 151, 152, 162, 171/3, 172, 174/3, 175, 176, 179, 184/2, 185/3, 186, 187/3, 188, 189/2, 190, 192, 193, 196, 198/2, 200, 203, 206/2, 209/2, 210, 213, 217, 218, 220, 231, 232/2, 242, 243, 244/2, 249, 250, 251, 262	
Yurt	59/2, 62/6	74/3, 75, 76, 79, 82, 83, 85	106/2 , 107, 108, 113	121	134/ 2, 140	145, 154, 157, 164, 167, 181, 183, 185, 186, 190, 206/3, 209, 256, 257/10 , 260, 265, 267, 271, 274, 277/2, 279, 292,	353
Kutsal Mekânlar							
Cami							

Mescit				
Türbe		129		
Hayvanlarla İlgili Barınaklar				
Ahır			224	
Çiftlik				
Kafes				344
Barınakta Kullanılan Eşyalar				
Anahtar			226	
Ayna			281	
Döşek		136	149, 207, 208, 213, 282, 284	312, 347
Kilim			220, 281	
Minder				313
Mum				
Sandık			226/2, 227	
Sofra			165	
Söpürge/ Süpürge	93			
Taht	59	116	185/2, 186, 187/2, 189, 193, 205, 209, 212, 213, 225, 234, 235, 261, 285	
Yastık			289	
Yatak				
Yemek Örtüsü		111		

Tablo 7. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Barınak ve Konutları a İlgili Maddi Kültür Unsurları	İdege, Keleyl e, Yayık Batırlar	Son Harta y	Son Harta y	Gays a oğlu Emet	Tülle Memb t	Karagölüm et ile Akkölumbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölömb et	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgır sı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğ u	Kanzafa ri Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası
Barınaklar					404,						
Ambar					408,						
					435						
			374,								
			363,								
			366,								
Çadır	361		367/2,		398/2	528		534,			
			370,					535,			
			380,					544			
			381								
Dükkan					480/2,						
					481						
					398,						
					401,						
					402/4,						
					405,						
					408/4,						
					413,						
					416,						
					426/2,						
					435,						
					437,						
					440,						
					441/3,						
					464/3,						
					467/4,						
					468,			534,			
					469,			535,			
					472,			538/2			
					473,			,			
					475,			545/2			
Ev	361			390	476/6,	524, 525/3,		,		566/2,	
					477/9,	527		549/3		569	
					478,			,			
					479,			550/2			
					482,			, 552,			
					484,			554			
					485,						
					488,						
					491,						
					495,						
					496/3,						
					497,						
					498/5,						
					499/5,						
					500,						
					502/2,						
					505,						
					508,						
					511,						
					513/2,						

[illegible]

Yurt	58/2, 60, 64/2, 66	75, 77/4 , 80, 83, 85	93/2	127/2	131	150/2, 151, 158, 165, 166, 167, 173, 176, 177 173
Yuva			92, 93			
Zindan	62/8, 65					144/2
Kutsal Mekânlar						
Cami- Mescit						
Kabe						171
Mezar/ Mezarlık/ Kurgan						146 163, 165
Türbe						146
Hayvanlar la İlgili Barınaklar						
Ahır	58/2		98			
Çiftlik						
Kafes						
Kümes						174
Barınakta Kullanılan Eşyalar						
Anahtar- Kilit			101			
Döşek	56		92	107		166
Mum						
Perde			91			
Sofra		85		121		
Sofra örtüsü	69					
Taht		85				160
Yastık			92	107		
Yatak						

Tablo 9. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Barınak ve Konutlar la İlgili Maddi Kültür Ursur lar ı	Kara at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyek ey	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmır za Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Barınakla r													
Ambar						240							
Çadır- Çardak			214, 220, 223, 224			237, 238, 239							

		198, 205, 206/2				
Ev (Kahr)		, 214, 219/2 , 221, 222, 230/2	235	240, 241		272/2
Fabrika						
Hapis/ Hapishane	191/ 2					
Kale						
Mağara		208				269
Saray		209				
Yurt	184, 188, 192	197, 198/2 , 211, 229	235	247		261
Yuva						
Zindan						
Kutsal Mekânlar						
Cami- Mescit			235	241		
Kabe	187					
Mezar/ Mezarlık/ Kurgan	188					
Türbe						
Hayvanlar la İlgili Barınaklar						
Ahır				240, 241		
Çiftlik		214, 215				
Kafes						280
Kümes						
Barınakta Kullanılan Eşyalar						
Anahtar- Kilit						
Döşek						
Mum						269
Perde						
Sofra	187			257		
Sofra örtüsü						
Taht						268
Yastık						
Yatak		206/2				

2.1.1. Barınaklar

Barınak ve konutlar, insanlar için güvenli bir ortam oluşturması açısından insanların sığınabildikleri yapılar olarak ele alınmaktadır. Başkurt destanlarında birden çok amaçla kullanılan barınak unsurları vardır. Ev, yurt, saray gibi barınakların yanı sıra kutsal mekânlarla ilgili yapılara ve hayvanların da içerisinde yaşamış olduğu barınak unsurlarına yer verilmektedir. İncelenen destanlarda bu unsurlara bakıldığında yerleşik hayattan izler görülmektedir. Fabrika, hamam, cami, ev, saray gibi yapılar, bu görüşü destekler niteliktedir.

2.1.1.1. Ambar

Başkurtlarda “*kēlet*” adıyla ifade edilen ambar, günümüzde yiyeceklerin yanı sıra birçok türden eşyanın saklandığı yer olarak kullanılmaktadır. “Tülle Membet” destanında tohumun konulduğu yer olarak dile getirilirken “Alpamışa” destanının ikinci varyantında, savaş âletlerini sakladıkları yer olarak geçmektedir:

“- Bay, ben tohum istemeye geldim, tohum ver, der.

- Pekâlâ, der, **ambara** gelir Membet. Bir kilo döker, iki kilo.

- Bay, daha bir kilo koy, toprağım üç kilo sığacak kadar” (Suleymanov vd., 2014c: 404).

“İki kız geceleyin çıkıp, yer altındaki taş **ambarı** açarlar. Görürler ki, orada beyaz pulat kılıç duruyor. Kızlar bu pulat kılıcı alıp dinleyip duruyorlar” (Suleymanov vd., 2014a: 378).

“Ebërey Batır ile Alasabır” destanında ise, ambar kelimesi suçluların cezalandırılması amacıyla kapatıldığı kapalı bir alan olarak nitelendirilmektedir:

“Bizim yöreden Eberey Batır’ı götürmeye karar verirler. Lakin Eberey Batır’ı Lokman Kanton vergi parasını ödeyemediği için dövüp **ambara** kapattırmıştır. Yoksul olunca ödeyememiştir” (Suleymanov vd., 2014b: 567).

2.1.1.2. Çadır- Çardak- Koğuş

Çadır kelimesi ilk kez Kâşgarlı Mahmud’un kaleme aldığı “Dîvânu Lugâti’t-Türk” adlı eserde “*çadır*” olarak adlandırılmaktadır (Togan, 2008). Göçebe hayatın barınma ihtiyacını karşılayan bu barınak unsurlarına, Başkurtların birçok destanında yer verilmektedir. Başkurtlarda bu kavram “*tirme*” çadır, “*sarzak*” çardak, “*kıvış*” koğuş, olarak ifade edilmektedir. Kurulumunun kolaylığı açısından göçebe yaşama uygun ve insanların günlerinin büyük bir bölümünü geçirdikleri, mutlu anlarının yaşandığı yer olan bu unsurlar, güvenli bir sığınak olarak kullanılmaktadır:

Özellikle de çoluk çocuk, yetişkinler **koğuş**larda, **çadırlar**da, giyim kuşamlarına bürünüp, ateşte ısınıp kısa günleri geçirseler, uzun kış günlerini geçirme sesenlerin beyit ve kobayırılarını, koşmacıların koşmalarını, atasözü ustalarının atasözlerini, bilmece ustalarının bilmecelerini çözerek zaman geçirmişler (Suleymanov vd., 2014a: 225).

Eskiden varmış Tora Han

Han yaşamış pek tarhan.

Çardak kurmuş yüksek dağda.

Her tarafa şan saçıp,

Orada kurmuş kışla da (Suleymanov vd., 2014d: 237).

“Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen Bey” destanında görüldüğü üzere çadırın tekerlekli ve taşınabilir bir biçimde olması bir zamanlar Başkurtların göçebe bir hayat sürdüklerini kanıtlar niteliktedir:

Gece yarısı olunca

Varlık kalan sürüler,

Tekerlekli **çadırlar**,

Taşınabilir **çadırlar**,

Çoluk, çocuk, kız, kadın,

Koca karı karışıp,

Seyle Dağ’dan göç etti,

Bir araya topladık gücü (Suleymanov vd., 2014c: 334).

“Yek Mergen” destanında rengin nitelenmiş olduğu çadırlara yer verilmektedir. Ailenin bezekli beyaz bir çadır altında toplandığı ve bu çadırlarda yiğitlerin yaşadığı vurgulanmaktadır:

Ak İdil’in kendinin bütün saflığı ile parlayıp görünen sırt bir yerine bezekli beyaz **çadırı** kurdular. Tugızak Nine **çadır** eşiğinden baktığında Ak İdil beyaz madeni gibi parlıyor, onun sakın yüzeyinde oynayan neşeli sardalya balıklarının yaptığı çemberler arka arkaya yuvarlanıp, kaybolup duruyordu (Suleymanov vd., 2014d: 67).

“Tugızak Nine’nin hassas kulağına su üzerinde şapırdayan sesler geldi. Hemen o anda: ‘Ey Tanrım! Tez, çocuklarım, kürek sesi duyuluyor, baskın var, çabuk kalkınız!’ diye bağırırsa da, batırların uyuduğu beyaz **çadırı** ikinci düşman kuşatmıştı” (Suleymanov vd., 2014d: 68).

2.1.1.3. Dükkan

“Dükkan” kelimesine sadece “Tülle Membet” destanında değinilmektedir. Başkurtça “*haldırırğa*”, “*halırğa*”, “*halıvğa*” gibi isimlerle ifade edilmektedir.

Bir zaman İsengol’u İrimbur’a çağırılmışlar. Her vilayet merkezinde **dükkan** yaptırmaya buyruk verilince hemen Ufa taraflarına gidip gerekli her yerde **dükkan** inşa etmeye buyruğunu ulaştırıp döner. İrimbur’da ensesinde bir şiş meydana gelir. O şiş yüzünden eziyet çekip, Başkurtların **dükkan** inşaatında gereken yerlerde emirler verip evine döner (Suleymanov vd., 2014c: 480-481).

2.1.1.4. Ev- Kahır- Yuva

İnsanların günlerinin büyük bir kısmını geçirdikleri bir başka unsurlar da “ev, “yuva”, “kahır” adıyla ifade edilen yapılardır. Destanlarda ev, “öy”, “yort”; yuva, “töyek”, “torlak”, “oya” gibi adlarla anılmaktadır. “Ev” anlamında kullanılan “kahır” kelimesi yalnızca “Koblan Batır” destanında geçmektedir:

“Kocakarı Minhılıv, bu **kahır**dan (evden) çıkıp gitmiş. Yolda bir rüya görmüş. Rüyasında bir evliya ile karşılaşmış. Ona, ikiz çocuğun doğacak, demiş. Minhılıv, sevincinden geri **evine** dönüp gelmiş. Bir süre geçtikten sonra Minhılıv, ikiz çocuk doğurmuş” (Suleymanov vd., 2014d: 55).

“Yuva” kelimesi bir aile ortamını ve o aileyi bir çatı altında toplama anlamını taşımaktadır:

“Erkek, kadın ardından gitmez; kadın erkek arkasından gider. Sürümden Akboz tulparı al. **Yuva** kurup geçim için mal vereceğim. Gölde çıkıp Balkantav’ına varmadan arkana dönüp bakma!” (Suleymanov vd., 2014a: 323).

Avcı tuzağına çarpmış,

Sıcak **yuvasını** soğutmuş,
Çocuklarını kaybetmiş, yemiyor, içmiyor hüzünlenmiş
Dar hücreye, odaya kapanıp
Ağlayan garip kuş gibi
Ben de kaldım yapayalnız (Suleymanov vd., 2014b: 613).

Ben geliyorum, uzaktan,

Doğduğum **yuva**dan,
Çocuktum çıktığımda
Çok elleri geçtiğimde;
Ben insana ilişmem (Suleymanov vd., 2014a: 68).

Destanlarda, evin taşınabilir durumda olduğu gösteren “*Tirme öyzer*”, *tirme öyö*” gibi adlarla anılan çadır evler de vardır:

“Sonra Bürebay İsengol üzerinden valiye hükmetme için dilekçe verince İrimbur’dan dört beş faytonda yöneticiler hükmetmeye o savaş yerine gelir. İsengol yöneticiler için tüm **çadır evleri** insan karışmayacak bir alana kurdurur” (Suleymanov vd., 2014c: 479).

“Bir zaman Hebi Kanton’a yardımcı olup görev yaparken, Keyipov önden atın üzerinde, katip- yazar Lapşin Rus’a köyün sırtına **çadır ev** kurdurup, katile atları hazırlatıp dolaşırken...” (Suleymanov vd., 2014c: 485).

2.1.1.5. Fabrika

Başkurtça “*zavod*” olarak bilinen “fabrika” sözcüğü; yalnızca “Tülle Membet” ve “Karasakal” destanlarında yer almaktadır. Üretim imkânı sunan bu fabrikaların ne üzerine kurulduğu bilinmemektedir.

“Karasakal” destanında Boyar adlı bir düşmanın fabrika kurduğundan söz edilmektedir:

Kaynana olan Ural’ım!

Şimdi sana ne diyeyim?

Yüzünü ile yad ettin,

Orman, alan, çayırını

Boyar adlı düşmanın

Fabrikasına uygun kıldın (Suleymanov vd., 2014d: 149).

“Tülle Membet” destanında ise, “*Kurgaşlı*” adıyla anılan bir fabrikanın olduğu dile getirilmektedir. Fabrikanın, günümüzde Yılayır bölgesinde bulunan Kırğaşı (Kurşunlu) Irmağı doğrultusunda kurulup bir süre sonra oradan kaldırıldığı söylenmektedir (Suleymanov vd., 2014c).

“Membet Kurgaşlı **fabrikasının** yerinde de yaşamış. Ondan sonra Aksura Boğazı’nda Vekey’in yerinde de yaşamış” (Suleymanov vd., 2014c: 405).

2.1.1.6. Hamam

Başkurtça “*munsa*” olarak ifade edilen “hamam” kelimesi yalnızca “Tülle Membet” destanında bahsedilmektedir. Yıkanmak için kullanılan bir yer olan hamam, günümüzde de anlamını korumaktadır.

“Kışın İşan Hazret mektup yazar: ‘Gebdelgefer ağabey, şu müjdelik çay ve şekerini al’ diye. Gebdelgefer ağabey oraya gittiğinde Hazret misafir edip **hamam** hazırlamış” (Suleymanov vd., 2014c: 471).

“-Yok Hazret bırak, **Hamamın** da çayın şekerin de senin olsun! diye girmemiş. Hazret’in böylece şakalaşmasının sebebi; Gebdelgefer **hamamda** yıkanmayı pek sevmeyen birisiymiş” (Suleymanov vd., 2014c: 471).

2.1.1.7. Hapis- Hapishane- Zindan

Suç işlemiş insanların kapatıldığı yer olarak tanımlanan “hapis-hapishane” kelimesi, Başkurtça “*törme*”, “*bastruk*” gibi adlarla kullanılmaktadır.

“Eğer Karasakal’ı yakalayıp verirsek, babamlar da damat da **hapishaneden** kurtulur, diye inandırmış” (Suleymanov vd., 2014d: 191).

“-‘Ekini çok ekiyorsun, güz boyu biçilmiş otunu yığıp ovada oturuyorsun, diye bunun için beni Filatov İrimbur’a gönderdi. İrimbur’da **hapiste** yatmaya gidiyorum’ der” (Suleymanov vd., 2014c: 493).

Karasakal Batır’ın

Fikir, düşüncelerini anlatmış.

General hile düşünmüş;

Babası ile yakalanmış

Akay oğlu Abdullah’ı

Hapishaneden çıkarıp,

Hediye verip, öğütleyip,

Karasakal’ı yakalamaya,

Ya olmazsa vurmaya diye,

Ata bindirip uğurlamış (Suleymanov vd., 2014d: 168).

Genellikle içi karanlık, dar yapıda olan zindanlar da cezalandırılmak amaçlı kullanılan yerlerdir. “Zindan” kelimesi, Başkurlarda da aynı şekilde ifade edilmektedir.

Zindanın bir köşesinde hafif bir aydınlık görünürmüş. Alpamişa’nın ısıklık çaldığını duyup, eğilip kuşu gelip konmuş, o anda. Gelip konmuş da coşkusuyla biraz kulak verip durmuş. Alpamişa da kuş ötüşü gibi hüznünlü bir sesle ısıklık çalarmış. Her ısıklık çaldığında, zavallı kuş daha da coşarak, **zindan**ın köşesini koparıp almış. Böyle yaparak bu köşede kuş gözü kadar delik hasıl oldu. Gagası ile deliği büyütürken Alpamişa’nın yanına kuş kendisi de girivermiş. İkisi ötüşerek, **zindana** biraz yattıktan sonra kuş Alpamişa’ya yem getirip yedirdi (Suleymanov vd., 2014a: 345).

“Az önce anlatılan mazlum Müslümanları ayak kollarını zincirleyip Minzele’ye getirdiler, hepsini **zindana** kapattılar. Akıl iyesi ihtiyarları, savaşa katılan yiğitleri karanlık yeraltı **zindanına** attılar” (Suleymanov vd., 2014d: 143- 144).

2.1.1.8. İmaret

Yoksullara yardım etmek amacıyla oluşturulmuş bir hayır kurumu olan imaret, Başkurtça “*gimeret*” adıyla anılmaktadır. Miney Batır ile Şülgen Padişah adlı destanda yer alan bu yapı, insanların vermiş oldukları yardımlar sayesinde inşa edildiği belirtilmektedir:

Bu arada bütün silahını yükleyip yolladığı Küksey atı çingırdatıp üç dört kez kişneyiverdi. Miney: ‘Ah, çok uzun uykuya dalmışım’, diye yerinden zıplayıp kalkıp, o yemek odasına çıkıp, kalan yiyecekleri ayaküstü yedi de, saraydan çıkıp önüne bakıp ilerledi. Oradan biraz uzaklaşıp, saraya dönüp bakarak: ‘İşte neredeymiş o insanların gücüyle yapılmış **imaret**, işte neredeymiş yeme içme, aşk işret!’ diye öfkeyle bir köşesine tekme attı (Suleymanov vd., 2014a: 268).

2.1.1.9. Kale

Başkurtça “*kala*” adıyla dile getirilen “kale” sözcüğüne birden çok destanda yer verilmektedir. Genellikle insanların savunma ve güvenliklerini sağlamak adına inşa ettiği bu kalelerin, destanlarda nasıl bir yapıda olduğu ve ne amaçla kullanıldığı vurgulanmaktadır:

“Onun tarafından etrafı aşılmaz duvar ve derin çukurla çevrilerek kurulan heybetli **kaleye** bak! Ruslar için onun kurdurduğu altın kubbeli ibadethanelerine bak” (Suleymanov vd., 2014b: 637).

...Yayık yaylalarından geçip uçsuz bucaksız Akdeniz’e kadar uzanan yerleri gözden geçirip ve ölçüp yürüdüğünü gör; o, benzeri olmayan şehirler inşa eder ve onları insanlarla doldurur; atkı Kır- Kazakların geçmemesi için **kale**lerle çevirir. Rusların güvenliği için birlikler, fenerler koyar (Suleymanov vd., 2014b: 637).

Karadeniz civarındaki

Karabi, Aluş dağlarında,
Tünes nehri boyunda,
Babugan adlı yaylada,
Selahi ile çatışıp,
Orada ordusunu çökertince,
Selahi kaçıp Sagut’a,
Sığınarak **kaleye** kapanınca,
Muradım hücum etti (Suleymanov vd., 2014c: 245).

2.1.1.10. Kervansaray- Konakhâne

“*Kervanharay*” adıyla anılan kervansaray ve “*kunakḥana*” olarak ifade edilen konakhâne, insanların barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan diğer yapılar arasında yer almaktadırlar.

“**Kervansaray** Habantuy açılış töreni biraz uzun sürer, ancak öğleye doğru sona eriyor” (Suleymanov vd., 2014b: 577).

Kervansaray, “Ebrey Batır” destanında, Başkurtların yoğun istekleri üzerine inşa edildiği bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu destanda yapılan kervansarayın inşaatında kaç kişinin çalıştırıldığı, yapımına ne kadar ücret ödendiği, açılış töreninin ne zaman gerçekleştirildiğinin yanı sıra bu törene kimlerin katıldığı da ifade edilmektedir:

...İrımbur şehri. General yaver Perovski, İrımbur’a tayin edilip göreve başlayınca, Başkurtların istediğini dikkate alıp, **konukḥâne** ve **Kervansaray** inşa etmeye karar veriyor. Başkurt kantonlarında bu iş için halktan para toplama işi düzenleniyor. **Kervansaray** inşaatı 1836 yılında başlayıp, 1844 yılında tamamlanıyor. İnşaatta toplam 804.913 ruble para israf ediliyor. Orada 7181 kişi çalışıyor. İnşaatına katılan her bir atlı adama 25 kuruş, atsıza 15 kuruş günlük ödemişler... (Suleymanov vd., 2014b: 587- 588).

2.1.1.11. Mağara

Başkurtça “*tişek*” olarak isimlendirilen mağaralar, ilkel çağlarda insanların barındığı bir yer olarak bilinmektedir:

“Babası öldükten bir yıl sonra Moradım, savaşa giderken baş ucunda saban serçesi ötüncü, şimdiki Bozayaz bölgesi Moradım köyü yanındaki **mağaraya** gidip yaşayacak evini kurmuş. O köyün ismi onun adıyla anılmış” (Suleymanov vd., 2014c: 361).

Salavat'ın babası

Eskiden savaştayken,
Yamantav'ın boyunda
İki çocuğu doğup,

Mağarada büyümüşler (Suleymanov vd., 2014d: 208).

“Çok sular akmış, çok yıllar geçmiş. Bayık sazı Aydar olup, Aznalı oğlu Yulay başkan olup şöhret kazanmış. Günün birinde Bayık **mağaradan** çıkıp, Kılıç Dağ'ın tepesine çıkıp oturmuş da Yulay'a gitmeye karar kılıp yola çıkmış” (Suleymanov vd., 2014d: 269).

Dağlık alanlarla bulunan karanlık ve dar yapıdaki bu kovuklar, hayvanların da yaşam alanı olmaktadır:

Miney Gök öküzü kendi vatanı tarafına doğru giden yola slarak, üçüncü gün derken ‘Malsıkkın’ (Hayvan çıkan) **mağarasına** ulaşmış. O geldiğinde yedi kızın yedisi de: ‘Miney hâlâ yok. Ona bir şey olmuştur!’ diye ağlaşıyorlardı. Kaynağı dağ altında çıkan ve İdil'e akan ırmağı ‘Küz yeşe’ (Göz yaşı) demişlerdir. Hâlâ o ırmak yedi uruğun gözyaşını hatırlamaktadır. Evlerine henüz dönmemiş tutsaklar Miney'i bir kez daha görelim, diye, hâlâ hayvan sürüleri çıkmış **mağara** yanında yaşam sürdürüyorlardı (Suleymanov vd., 2014b: 279).

Barınma ihtiyacının yanında bazı destanlarda mağaraların, eşya saklamak amacıyla da kullanıldığı görülmektedir:

Sonra evliya ihtiyar: ‘Hani, bana ok kılıçlarınızı getiriniz hele, demiş de bunlar silah ve teçhizatlarını getirip koyunca, aydın **mağaradan** bir müddet için çıkmalarını buyurmuş. Ben çağırmadan buraya girmeyiniz’, diye uyarmış. Sonra kapısını kilitleyip **mağarada** tek başına kalmış. Bunlar çok da beklememiş, evliya ihtiyar yanına çağırıp almış ve silah teçhizatlarını gösterip: ‘Ok kılıçlarınızın şimdi nasıl değiştiğini görüyor musunuz?’ diye sormuş (Suleymanov vd., 2014b: 105).

“O Aktaş Dağları deliğinde, içeride **mağaralarda** hanın altın ve gümüş hazineleri saklamış, de” (Suleymanov vd., 2014c: 55).

“Zühre ile Aldar” adlı destanda mağara, esirlerin tutulduğu yer olarak da ele alınmaktadır:

“Ben, onu peri ile savaşıarak, canını cehenneme gönderdikten sonra **mağarasından** çok sayıda Müslüman'ı kulluktan kurtararak almıştım. Bundan sonra bu silahı sen kendi elinde düşmanlarımıza karşı ölüm topuzu olarak tut” (Suleymanov vd s. 210).

“Onlar, ejder perisinin **mağarasından** fazla uzakta da değil. Ama ilk önce siz, onların hangisine gitmek istersiniz? Mağlup ettiği batırlardan aldığı ziynetli giyim ve silahlarını görmeye perinin mekanına mı, yoksa esirlerin kilitli olduğu **mağaralara** mı?” (Suleymanov vd., 2014b: 229).

2.1.1.12. Medrese

Öğrenci yetiştirmek ve eğitim vermek amacıyla kurulan medrese, Başkurlarda “mezrese” olarak ifade edilmektedir. Medrese sözcüğü “Tülle Membet” destanında ele alınmaktadır:

Mustafa bin Allayar Yulık İşan, Salih Ahunlar’da okuyup, 1897 yıllarında Gebdelgeni Höseyenov’un Yulık Salih Ahundan dört hafız gönderin (deyince), usul-ü cedit yeni düzen, Kazak- Kırgızca okumayı Kargalı’da Gebidulla bayın camisinin imamı Sadık Hazret **medresesinde** sadece bir ay ağanın ekmeğini yiyip, yeni düzen, Gebidulla’ya malum, okuldan öğrenip gelip iki kış Yulık Köyü’nde çocuklara öğretmenlik yapıp, aylık on rublelik görev alıp, beş rublesi ganiden (baydan), beş rublesi şakirt öğrencilerden (Suleymanov vd., 2014c: 457).

Destanda yer verilen medresenin hangi malzemeden yapıldığına da yer verilmektedir:

“Kızıl gözlü biriymi. Membet’te vefat etti. Karısı bayan Tüngever Riskilde Molla’nın ablasıydı. Kızır öldüğünde de bayın hanımı olarak yaşayıp, Membet’te ahşaptan bir **medrese** inşa ettirip hâlâ şakirtler okutup durur” (Suleymanov vd., 2014c: 500).

2.1.1.13. Saray

“Haray” kelimesinin karşılığı olan “saray” genellikle hanların ve padişahların oturduğu diğer barınak unsurlarına nazaran daha büyük yapıda mekânlardır.

Ana baban yanında,
Dertli inleyip kalır o.
Can alıcı geldiğinde,
Kimin sözünü alır o.
Altın bezek geniş **saray**,
Birisine mülk olur o... (Suleymanov vd., 2014b: 480).

“Zühre’nin kendisine ait **saray**ı olmuş, orada pınar varmış. Zühre çok sık o pınara gidermiş. Orada bahçe varmış. Bir zaman Tahir ile Zühre bahçeye girip, birbirlerine aşk sözleri arz eyleyip, çok şiirler söyleyip, bazı tarafı **saraya** gelmişler” (Suleymanov vd., 2014b: 504).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” destanında, Hevben Batır’ın Miney Batır için yaptığı saraydan bahsedilmektedir. Destanda, sarayın özelliklerine ve hangi amaçla kullanıldığına yer verilmektedir:

Ondan sonrasında sol tarafta esir erkekler, sağda esir kadınların kilitli olduğu taş **saray** var, kapıları dökümden, korumaları sadece tükürükten çekerek yapılmıştır. Ondan ileride gölün dibinde Şülgen padişahının bizim yaptığımız parlak taştan **saray**ı bulunur. On iki köşeli, on iki kapılı, özelliği şudur: Her ayda birisinde bulunur ve yılın tamamlandığı tek bir gün ortadaki salona çıkar. Gün ortalarında da bahçelerinde dolaşır. Her gün bir kıza kavuşur, dedi (Suleymanov vd., 2014a: 263-264).

Mergen vardıği zaman
Nogay Han’ın düğünü varmış;
Her taraftan beyleri toplayıp,
Çalıp getirdiği kızları,

Satma günü imiş.
 Han **saray**ı önünde,
 Ağızlık çiğneyip, tırpanıp,
 Ak boz atın durduğu
 Mayan görünce, hemen orada
 Mergen'in geldiğini anlamış (Suleymanov vd., 2014b: 88).

“Yusuf Kitabı” adlı destanda padişahın fermanıyla Züleyha adına yapılmış olan sarayın özelliklerinden bahsedilmektedir:

Hizmetçi kadın o **saray** çevresinde gül bahçeleri donatmaya buyurur. Elmalar, hurmalar yetişsin. Hepsi ham altından, gümüşten olsun. Ağaçlarında çeşitli kuşlar ötüp dursun. **Saray** içini çeşitli resimler ile süslet, duvarlar tavandan yere ayna olsun. Altın bir koltuk, taht yaptır, orada kendin oturursun. Yusuf'u **saraya** çağırırsın. O orada ziynetli, nakışlı, gül bahçeli **saraya** hayran kalıp, senin altın tahta oturduğunu görüp, sana âşık olur, muradına böylece erersin, der (Suleymanov vd., 2014b: 423).

2.1.1.14. Yurt

Başkurtça “*yort*” adıyla anılan “yurt” kelimesi; birden çok aileyi içinde bulunduran, geniş bir yerleşik alanı oluşturan kavram olarak ele alınmaktadır. Günümüzde kullanılan “ülke” kavramıyla ilişkilendirilmektedir:

Bir oğul doğdu padişaha, yurda layık,
 Savını söyleyip düğün kıldı ile yayıp.
Yurduna çok iyilik kılmış imiş,
 Düğün kıldı, her candan hayvan kesip (Suleymanov vd., 2014b: 433).

“Demişler ki, Beşnekler nice zaman önce Alataş tarafından- Azak denizi boyu denilen, geçenlerin umutla bağlandıkları **yurda** göçerlerken uzun süre Ural Dağı eteğinde yaylamışlar, yazlamışlardır” (Suleymanov vd., 2014a: 384).

“Yurt” kelimesi destanlarda farklı anlamlar da içermektedir. “Tülle Membet” adlı destanda diğer dünyada barınılacak “ahiret” kavramını ifade eden bu kelime, “Karagülumbet ile Akkülumbet”, “El-kıssa Bozyiğit” adlı destanlarda “halk” anlamında kullanılmaktadır:

“Bin sekiz yüz yıllarında baki (sonsuz) **yurda** göçtü. Ruhun huzurda olsun. Bu sözleri söylediğinde Rehmet'in yanında Möhemedyer olup, o bana anlattı Kabri, Membet mezarlığında, ortada taş çit ile çevrilmiştir” (Suleymanov vd., 2014c: 430).

Tüngevirin atası Timurkotlo,
 Batırmış, gayet güçlü;
 Han haberini duyunca,
 Vedalaşıp il, **yurtla** yola çıktı (Suleymanov vd., 2014c: 535).
 İki âşık birden ölüp kaldı,
 Babası **yurdunu** toplayıp mezar yaptı.
 Bozyiğit'in yüzünü kucaklayıp can dostu,
 Dostu için can dostu dalıp kaldı (Suleymanov vd., 2014b: 483).

2.1.2. Kutsal Mekânlar

2.1.2.1. Cami- Mescit- İbadethane

Cami, mescit, ibadethane gibi mekânlar, Türklerin ibadetlerini gerçekleştirdikleri yerler olarak bilinmektedir. Başkurtça; cami ve mescit “*mesēt*”, ibadethane ise “*hram*” olarak isimlendirilmektedir. Destanlarda ibadet etmek amacıyla kullanılan bu yapıların özelliklerinden de bahsedilmektedir:

“Onun etrafı aşılmaz duvar ve derin çukurla çevrilerek kurulan heybetli kaleye bak! Ruslar için onun kurdurduğu altın kubbeli **ibadethanelerine** bak” (Suleymanov vd., 2014b: 637).

“Biliniz: Ben sizin isminizi halk hatırından silinmeyecek edip yazdım. Sizin isimleriniz sonsuza dek kaldı. Orada, Aksu’nun öbür tarafında, Gazi **mescidinin** kapı kapaklarına gümüşle yazılmış Kur’an-ı Kerim’in sözleri gibi kıvrılarak iki ırmak akmakta” (Suleymanov vd., 2014c: 369).

“...Sonra Ayıvlı’dan Membet köyüne taşınınca babamın evinin yerine **camî** inşa edeyim diye, **camî** yaptırıp oğlu Gebdelmotallib’i imam, kardeşi Kubak’ı müezzin tayin eder” (Suleymanov vd., 2014c: 473).

“Kinyekey” adlı destanda, köylü halka karşı yapılan baskında insanların ibadet mekânı olan caminin de ihtilalciler tarafından yakıldığı dile getirilmektedir:

Bu afetten insanlar
Yaylalara kaçtıktan sonra,
Camîyi ateşe verdiler.
Buraya dönse kışlamaya
Kılıç ile kestiler (Suleymanov vd., 2014d: 241).

2.1.2.2. Kâbe

Başkurtçada “*keğbe*” olarak anılan kâbe, çevresinde insanların hac ibadetlerini gerçekleştirdiği kutsal bir yapı olarak bilinmektedir. Kâbe sözcüğü yalnızca “Karasakal” ve “Kara At” adlı destanlarda bulunmakla birlikte benzer cümlelerin içerisinde yer almaktadır:

Mekke’de olmuşsun,
Orada hac da kılmışsın,
Peygamberin yolundan,
Kabe’ye de gitmişsin (Suleymanov vd., 2014d: 171).
Mekke’de de olmuş,
Ziyaret etmiş, hac kılmışsın.
Peygamberin yolundan
Kabe’ye de gitmişsin (Suleymanov vd., 2014d: 187).

2.1.2.3. Mezar- Mezarlık- Kurgan

Başkurtça “*gür*” olarak ifade edilen mezar sözcüğü, insanların öldükten sonra gömüldüğü yer olarak bilinmektedir. Mezar, toprağın kazılarak insan bedeninin sığacağı biçimde çukurun açılmasıyla oluşmaktadır.

“Alpamışa **mezar** satın alıp, anne babasını defneder, anne babasını uğurlar” (Suleymanov vd., 2014a: 384).

Özü kaçak bu adam,
Dışarıdan gelip araya girmiş,
Bunu halkın önünde,
Kur'an'ın külü yanında,
Öz karısını dul edip,
Çocuklarını hor edip,
Özüne recim yapmaya,
Mezarlığa gömmeden,
İt kuşa yem edelim! (Suleymanov vd., 2014d: 188).

Mezar kazmak, mezarların başına taş yerleştirmek; insanların öldükten sonra yeniden dirilerek diğer dünyada hayatlarına kaldıkları yerden devam edeceklerine dair inançlarının yaşamdaki etkisini göstermektedir (Arslan, 2017). “Kıssa-yı Yusuf” destanında ölümden sonraki hayatta bütün insanların eşit olacağına vurgu yapılmaktadır:

Görklü, görksüz güzelliği solacak,
Mezar içinde hepsi eşit kalacak
Herkesin ne kıldığını görecekler,
Sağdan, soldan iki melek yazar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 350).

Yine “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda, meleklerin Hz. Yakup için hazırladığı mezarın özelliklerine değinilmektedir:

Melekler mezarı kazıp hazırladılar
Kokulu yağ serpip ipekler döşediler,
Mezar içini güzelce süslediler,
Yakup oraya girmeye çok diler imdi (Suleymanov vd., 2014b: 411).

2.1.2.4. Puthane

Put; düşünebilen ve canlı olduğuna inanılan heykelin veya sûretin dini bir bağlam içerisinde gelenekselleşerek ibadet nesnesi haline getirilmiş maddi bir obje olarak kullanılmasını ifade etmektedir (URL, 1). Bu bağlamda Puthane kelimesi Başkurtçada “*pothana*” olup putlara tapınılan yer olarak ele alınmaktadır. Yalnızca “Kıssa-yı Yusuf” destanında bahsedilmektedir:

O bey dedi:
-Sözlerini kabul kıldım,
Senin söylediğin Tanrı'ya ben de boyun eğdim,

Hak Peygamber diye tek seni bildim,
 Yine de **put haneye** girelim imdi (Suleymanov vd., 2014b: 322).
 Eğer o put, secde kılıp dile gelirse,
 Seni görünce, soruna cevap verirse,
 Peygamber diye, seninle hesaplaşırsa,
 Ben, hiç şüphesiz, Mümin olurum, der imdi (Suleymanov vd., 2014b: 323).

2.1.2.5. Türbe

Türbe, İslam kültüründe toplumsal anlamda statü sahibi olan şahsiyetler adına inşa edilen anıtsal yapılar olarak ifade edilmektedir (URL, 2). Başkurtça “*korğan*”, “*bozok*” gibi adlarla isimlendirilen türbe, birkaç destanda yer almaktadır.

“Ondan sonra Aksak Timur günlerden bir gün **türbe** yanında dayanıp durur idi” (Suleymanov vd., 2014c: 129).

... Biçare kız saçını eline aldı,
 Zırhın içine kanlı başı sarıp koydu.
 Evinden altın gümüş eline alıp,
 Yârine tam **türbe** dikmeyi aklına koydu” (Suleymanov vd., 2014b: 477).

Akay Yavı” destanında Kırğızların güzel sözlerine aldanan Başkurtların, gördükleri cefalar dile getirilmektedir. Bu anlamda ziyana uğrayan Başkurtlar, kendi illerine geri döndüklerinde hayatını kaybeden insanların “kabir”, “türbe” ve “kurgan”ları ile karşılaştıkları görülmektedir:

Sesenin sözü:
 Eskiden de savaş, kan dökme
 Ola gelmiştir.
 Bundan ötürü her adımda bizden
 Kabir, **türbe** ve kurganlar (Suleymanov vd., 2014d: 146).

2.1.3. Hayvanlarla İlgili Barınaklar

2.1.3.1. Ahır

Ahır, büyükbaş hayvanların barınmalarını sağlayan kapalı bir alandır (Larousse, 1993a: 59). Başkurtçada “*yêlê*”, “*kura*” olarak adlandırılmaktadır.

“İşte güz mevsimi gelip, kar karışık yağmurlar yağmaya başladı. Küser Han tüm hayvanlarını saraya getirmesini buyurdu. Kuzyıkürpes de kendi baktığı ylık sürüsünü saraya götürüp, **ahıra** kapattı” (Suleymanov vd., 2014b: 68).

O, maviler içinde uzanmış İrendek dağları arasında yapayalnız, hiç kimsenin yardımını görmeden hayat sürdürüyor. Hayvanlarını da kimse gütmüyor, kısraklarını da sağmaya kimse hayvanları **ahıra** çağırıp dolaşmıyor, sağım vakti gelince, çadır yanına kendileri dönüp, sağıldıktan sonra kendileri dağılıp giderler (Suleymanov vd., 2014b: 99).

2.1.3.2. Bildircin yuvası

Bildircinin sığındığı bir barınak olarak değinilmektedir. Sadece “Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda bahsedilmektedir:

Hızlı koşan **bildircinin**
Çalılıkta **yuvası**.
Başkasına aşık olmuş,
Dünür kızın sevgilisi (Suleymanov vd., 2014a: 228).

2.1.3.3. Çiftlik

Başkurtçada “utar”, “hutor” olarak ifade edilen çiftlik, “Tülle Membet” ve “Yulay ile Salavat” adlı destanlarda geçmektedir.

“Tülle Membet” destanında birçok çiftlikten bahsedilmektedir. Bu çiftlikler insanların hem yaşam yeri hem de hayvanlarına bakım alanı oluşturması açısından oldukça önemlidir.

“1890 yılındaki açlıkta Büyük Kaltay tepesine çiftlik inşa edip ‘**Haci Çiftliği**’ adı ondan kaldı” (Suleymanov vd., 2014c: 470).

“**Rehmetkin Çiftliği**’nin hemen yanında ovaya su akıtmak yaklaşık seksen kişi bent yaparken Turat Ovası’ndan bir arabaya iki at koşmuş dışarıdan gelip yerleşmiş bir mujik geliyormuş” (Suleymanov vd., 2014c: 466).

“Tülle Membet” destanında çiftlikte neler yapıldığı vurgulanmaktadır.

Bızavlık (Buzağılık) Irmağı kış mevsiminde yarı donarak, hayvan sulamaya elverişsiz olduğundan, şimdiki Membet köyünün bulunduğu yerde ‘Perili Göl’ adasına **çiftlik** yapıp, hayvan sürülerini orada kışlatmıştır. O çiftliğe Gabdulla Televembetov’u baş etmiş. Kış günlerinde sabahleyin hayvan sulamaya Ayıvlı Boğazı’ndan Membet bu **çiftliğine** gelip, Gabdulla’nın hayvan bakımını ve Tanalık Irmağı’nda yaptığı buzdaki oyunu görüp, geldiği gibi atından dahi inmeden Ayıvlı’ya dönüp, Ayıvlı’daki hizmetçilerine kızıp: ‘Hayvan terbiye etmesini bilmiyorsunuz, işte, Gabdulla’nın buz oyununu gidip görünüz’ diye yaygara koparmış (Suleymanov vd., 2014c: 407).

2.1.3.4. İn

Başkurtça “öñ” kelimesinin karşılığı olan in, genellikle yabani hayvanların barındığı karanlık, dar ve saklanılabilecek bir yer olarak ifade edilmektedir:

Budaklardan budaklara
Kediden daha çevik atlayan
Vaşak da, kurtulayım, diye,
İnine çabucak girmiş (Suleymanov vd., 2014a: 242).

Benim tolpar atım diğerlerinkinden daha hızlı olduğundan herkesin önünde koşuyordu ve ben, artık kurdu kovalayıp yakalamıştım derken, o, birden gözden kayboldu. Ben, başta o herhangi bir **ine** veya deliğe girip saklanmıştı diye, o civarda

koşturarak dönmeye, **ini** aramaya başlamıştım ki gözümün önünde yer oyuldu ve oradan koyu duman yayılmaya başladı (Suleymanov vd., 2014b: 236).

2.1.3.5. Kafes

Destanlarda kuşların barındıkları yer olarak ele alınan kafes, günümüzde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Başkurtça “*sitlĕk*”, “*biklet*” gibi isimlerle anılmaktadır.

“Miney Batır ile Şülgen Padişah”, “Alpamişa”, “Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen” ve “Mahmut Sesen” adlı destanlarda bahsedilmektedir.

“Büler Han atlılarının Alpamişa’nın atlı değneklik yanı ile beş değneklik okunu bulduğu; Koltübe’nin Alpamişa’yı ihanetle suçlayıp yine vezir olduğu, Alpamişa’nın kuşunu **kafese** kapatıp mektubunu okuduğu, Barhinhılıv ile evlenme arzusuyla yandığı” (Suleymanov vd., 2014a: 346).

“**Kafeste** tutulan bildiriciler onların uzun yaz günlerini kısaltmaya yardımcı olmuş, avutmuş ve gönüllerini eğlendirmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 226).

Aksak Timur adlı destanda kafes, kuşun barındığı yuva değil de canavarın kapatıldığı bir alan olarak değerlendirilmektedir:

Kıvançtan daha kıvançlı olan
Söyle, ne olur?
Kıvançtan daha kıvançlısı,
İşte, şu olur;
Göğsünde yüreğin
Çarpar hızlı,
Kafesteki canavar sanki,
Güm güm atar (Suleymanov vd., 2014c: 344).

2.1.3.6. Kümes

Daha çok evcil hayvanların yaşadıkları yerler olarak nitelendirilen kümes, Başkurtçada “*korzay*”, “*ayzar*” gibi isimlerle anılmaktadır.

“Karasakal” destanında kümes kelimesi, benzetme unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, kümesteki tavukların dışarıya çıkışıyla düşmanların kaçıışı ilişkilendirilmektedir:

Kara tolpar bakır göz
Batır için yaratılmış;
Ona binmiş batır da
Bir doğrulup koşarken,
El tavuk **kümesi** gibi dağılmış (Suleymanov vd., 2014d: 174).

2.1.4. Barınaklarda Kullanılan Eşyalar

2.1.4.1. Anahtar- Kilit

Kilitli olan eşya veya nesneyi açıp kapatmak için kullanılan anahtar, Başkurtçada “*asķıs*” olarak bilinmektedir.

“Bakmışlar ki, oraya yerin altından ulaşmak mümkünmüş, ama yer altı taş ambarının **anahtarı** bizzat padişahın elindeymiş. Padişahın sevdiği küçük kızı **anahtarı** babasının cebinden fark ettirmeden kaçıırır” (Suleymanov vd., 2014a: 378).

“Ural Batır” destanında, yeryüzünün bir kapısı olduğu ve Batır’ın o kapıyı, anahtar olmadan açtığı dile getirilmektedir:

Batırdan el üzülmez,
Batır hiç zorlanmaz,
İyilikten bıkmaz,
Savaştan da hiç yorulmaz.
Göge çıkar merdivensiz,
Yeri açar **anahtarsız**,
İyiden içtiği su olur,
Kötüden içtiği ağı olur,
Demiş, Ural Şülgen’e (Suleymanov vd., 2014a: 110).

2.1.4.2. Ayna

Ayna, yansıtma özelliğiyle görüntü veren bir cam olarak bilinmektedir. Başkurtça “*közgö*”, “*aynaķ*” olarak ifade edilmektedir.

Ayna, insanın baktığında kendisi gördüğü bir nesne olarak ele alınmaktadır. İnsanın kendi güzelliğini görmesi açısından önemli bir unsurdur.

-Ya Yusuf, sen **ayna**ya bakmadın mı?
Aynada görkün görüp övünmedin mi?
Ben satılacak kul olursam, diye söylemedin mi?
Benim hakkı hiç kimse ödeyemez, demedin mi? (Suleymanov vd., 2014b: 310).
“El-kıssa Bozyiğit” adlı destanda ayna, bir haberleşme aracı olarak kullanılmaktadır:

Han kızı ağlar imdi, yırını böldü,
Yiğidin göğsüne dert doldu,
Âşık yâri olduğunu anladıktan sonra,
Yırını söyleyip **aynadan** haber verdi (Suleymanov vd., 2014b: 444).

“İdige ile Muradım” adlı destanda, ayna kelimesi “tıpatıp, benzeri” anlamında kullanılmaktadır. Burada annenin “ayna” olarak belirtilmesi kişinin annesine çokça benzediği görüşünü ifade etmektedir:

Doğup büyüdüğün yerini,
Karağım dediğin ağabeyini,

Aynam dediğin anneni,
 Dayanağım dediğin dostunu,
 Yüz başı malını başlık diye,
 Gençken aldığın beyini
 Kuyu kuyu su veren,
 Yavru ördek gibi suya girdiğin
 ‘Taban dil’ adlı bayırı
 Hepsini bırakıp gitmişsin (Suleymanov vd., 2014c: 281).

2.1.4.3. Döşek- Yatak- Yastık- Minder- Yorgan

“Döşek- Yatak- Yastık- Minder- Yorgan” insanların uyumak için kullandıkları eşyalar arasında yerlerini almaktadır. Başkurtçada döşek “*tüşek*” olarak ifade edilmektedir.

“Ey batırların bahadırı Ural atamız, sen döşeğe yattığın gün ben, halkın isteği üzere, o zamanlar cin perilerin içip bitirdiği Tirihıv’a varmışım” (Suleymanov vd., 2014a: 157).

“Bu düğüne hanın kırk arşınlık kahramanı razı olamamış. Güreşte öldürtmek niyetiyle Koblan’ı çağırtmış. Gelmiş, Koblan. Girmiş, otağına. Kırk arşınlık bahadır, **döşeğinde** yatıyormuş” (Suleymanov vd., 2014d: 56).

Destanlarda, kullanılan döşegin hangi malzemeden olduğuna değinilmektedir:

Altın saray içinde,
Pamuk döşek sereyim,
 Ne dilersem almaya,
 Dilediğini vereyim (Suleymanov vd., 2014a: 190).

O saatte Kanzafer şöyle bir emir verdi:

‘Güzelce, uluyarak süslediler meydana,

İpek döşek ile doldu sarayın önü,

Yanında sandalyeler durur imdi’ (Suleymanov vd., 2014b: 336).

İnsanların yatarken kullandıkları eşyalardan bir diğeri ise Başkurtça karşılığı “*bışım*” olan yataklardır.

Züleyha bir gün **yatakta** yatıyordu,
 Bir süt annesi geldi, hal hatır sormaya girdi.

Der:

-Ey hanımefendi, sana neler oldu,

Ne sebepten bu hale düştün imdi (Suleymanov vd., 2014b: 343).

“Zühre ile Aldar” destanında, misafire verilen değeri göstermek adına özenle hazırlanan yataktan bahsedilmektedir:

“Zühre’yi överek bahseden o saygın ihtiyar Yılkıbay Allabirde’yi kendi çadırına götürür. İhtiyarın çoluk çocuğu da kalabalık, mal- davarı çokmuş. Oğlanları Allabirde’yi çok değer gösterip, değerli kilimler döşeyip, yastık- minderler yığıp yumuşak **yatak** sererler” (Suleymanov vd., 2014b: 98).

Başkurtça karşılığı “*yaştık*” ve “*mënder*” olan yastık, yatarken başının altına konulan eşya olarak ele alınmaktadır.

“Orsk’tan gelmiş bir et tüccarı koyun kesim işini Sofi’ye verir. Sofi’nin kazanacağı koyunun başı, toynakları, işkembe ve paçası. Zengin tüccar ayaklarını yukarı dikip **yastık** üstünde yatıyor” (Suleymanov vd., 2014c: 469).

“Kıssa-yı Yusuf” destanında Melik Taymus’un kızı olan Züleyha’nın yastığının, babasının dizleri olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Züleyha’nın yastık olarak babasının dizlerine yatması, babasının dizlerinde rahat ettiği görüşünü destekler niteliktedir:

Züleyha Melik Taymus’un kızı idi,

Yastığı babasının dizi idi.

Yusuf’un şeklini düşünde bir görmüş idi,

Sureti gerçek olduğunu anladı imdi (Suleymanov vd., 2014b: 331).

Başkurtça “*mënder*” olarak isimlendirilen minder, daha çok üzerine oturmak için kullanılmaktadır. “Kuzıykürpes” destanında, minderin hangi malzemeden yapıldığına da değinilmektedir:

“Girse, yere döşenmiş farsî kilim üstüne serilen **deri minder** üstünde Meskey oturuyor. Onun kıyafeti kötü değil, yüzü ihtiyar görünse de hâlâ güçten düşmemiş, saçları, kız olduğunu bildirir bir şekilde ufak örgüye bölünüp örülmüş” (Suleymanov vd., 2014b: 630).

Başkurtça “*kürpe*” olarak isimlendirilen yorgan, uyumak için kullanılan bir başka unsurdur. “Küsek Bey” adlı destanda geçen bu eşyanın neyden yapıldığı vurgulanmaktadır:

Er Babsak, Yemile’yi alıp dönmüş,

Oyun, eğlencetemaşaya kanıp dönmüş;

İpek, kilim, **pamuk yorgan**, altın gümüş

Hepsini de alıp batır zenginleşip dönmüş (Suleymanov vd., 2014c: 537).

2.1.4.4. Halı- Kilim- Pösteği

Destanda “*yollu halı*” olarak ele alınan halı çeşidi, günümüzde de kullanılmış olup uzun ve dar odalara serilen yolluk olarak ifade edilmektedir:

Maktımhılıv:

Nakışlı kemer dikmişim,

Takayım beline;

Yollu halı yapmışım,

Döşeyim yoluna (Suleymanov vd., 2014a: 303).

“Zühre ile Aldar” destanında halının nasıl bir zemine serildiği ifade edilmektedir:

“Taş zemine **halılar** döşenmiş, bir taraftaki biraz yüksekçe yere yastık- minderler toplanarak dizilmiş” (Suleymanov vd., 2014b: 103).

“Zühre ile Aldar” destanında ev sahibesinin misafirperverliği dikkat çekmektedir. Eve davet ettiği bahadırlar için özel hazırlıklarda bulunmaktadır:

...Ben sadece Allah’ın yardımıyla kurtulup geldim, mal- davarım da bela- kazayla karşılaşmadı, diye ev sahibi peri atının dizginlerinden alıp, konuk atlarını da kendisi alıp çadırın karşısındaki karaağaca bağlayıp koymuş da bahadırları çadıra

davet etmiş. Onlara değerli **halı**lar döşenmiş, minder- yastıklar toplayıp koyulmuş orunluktan yer göstermiş (Suleymanov vd., 2014b: 113).

Bir başka benzer unsur ise, Başkurtçada “*këŷëž*” olarak anılan kilimdir. Yere döşenerek halı görevi görmektedirler.

Karanlık çökse, çadırdan
Çıkıp su dahi içmeyen,
Bebek ile düğün yapıp,
Kilim döşeyip oynayan
Bir kız çocuğu olsan da,
Babam ile yan yana
Çok savaşımlara katılmışsın (Suleymanov vd., 2014c: 281)

Üstüne uzanmak için serilen kilimler, dinlenmek amacıyla da kullanılmaktadır:

“Benim üç karım vardı. Kımız içip dinlenmeye çekildiğinde onlar altıma yumuşak **kilim** yayar” (Suleymanov vd., 2014c: 363).

Başkurtçada “*tun*” adıyla ifade edilen pösteği, yere serilmek üzere de kullanılmaktadır.

“Baş atım diye almaz ağan,
Demir yeleli su samuru **pöstekileri**
Dişi **pösteği** diye almaz ağan!” (Suleymanov vd., 2014a: 370).

2.1.4.5. Havlu

Elleri yıkadıktan sonra kurulamak için kullanılan havlu, Başkurtçada “*taştamal*” olarak ifade edilmektedir.

Ben size, kıymetli konuklarım, kendimin kadın kız arasına katılmayı sevmediğimi daha önce söylemişim zaten, ancak yazgıyı geçmek imkânsızmış, ne yaparsın artık, kadın kız arasına karışmak zorunda kaldım. Onların birisi ılık su ile **havlu** tutarak geldi ve ben ellerimi yıkayınca, Tanhılıv ile Gölbostan da diğerleri de aynısını yaptılar (Suleymanov vd., 2014b: 280).

2.1.4.6. Kandil

İçerisinde sıvı bir yağ ile fitili olan kandil, üst kısmı küçük, yuvarlak bir kap şeklinde etrafı aydınlatmak için kullanılmaktadır (Larousse, 1993c: 1273). Kandil, Başkurtça “*kendil*” olarak isimlendirilmektedir.

Her akşam da yediği onun anar idi,
Sağ tarafında nurlu **kandil** yanar idi,
Onun yaşı bin iki yüz yıl idi,
Sonunda o, Yusuf’u görür imdi (Suleymanov vd., 2014b: 303).

Kıymetli eşyalar başlığı altında da ele alınan cevherden yapılmış olan kandillerin varlığından söz edilmektedir:

Onun içine yumuşak ipek döşesinler,
Cevherden **kandiller** yaksınlar,
Amber, misk, zencefil yandırsınlar,

Bezekli de hoş kokulu da olsun imdi (Suleymanov vd., 2014b: 345).

2.1.4.7. Koltuk- Taht- Sandalye

Genellikle oturmak için kullanılan koltuk ve tahtın Başkurtça karşılıkları “*teḡēt*” olarak ifade edilmektedir.

“Şimdi Şahbal Padişah **taht**ını hazırlattırır. Bunların dördünü de ikisini bir **koltuğa**, ikisini diğer **koltuğa** oturtup uçurur” (Suleymanov vd., 2014b: 541).

Bazı destanlarda koltuk, “taht” olarak nitelendirilmekle birlikte koltuğun neyden yapıldığına da vurgu yapılmaktadır:

Ondan sonra Hak’tan yine ferman geldi,
Malik Dugır Yusuf’u içeri getirdi,
Saray içinde **altın taht koltuğu** getirdi,
Yusuf’u o koltuğa oturtur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 328).

Saray içini çeşitli resimler ile süslet, duvarlar tavandan yere ayna olsun. **Altın bir koltuk, taht** yaptır, orada kendin oturursun. Yusuf’u saraya çağırırsın. O arada ziynetli, nakışlı, gül bahçeli saraya hayran kalıp, senin **altın tahtta** oturduğunu görüp, sana âşık olur, muradına böylece erersin (Suleymanov vd., 2014b: 423).

Üstünlük göstergesi olarak ele alınan taht, aynı zamanda bir makam unsurudur.

Yusuf onu duyup bilincini yitirdi.
Hak Rahile’nin münacatına kabul kıldı,
Onun duası Yusuf’a doğru geldi.

Taç ve **taht** ve saltanat verdi imdi (Suleymanov vd., 2014b: 318).

“Bir gün ‘korommovanya’ döneminde bizim dildeşarın **tahta** çıktığı dönemde, İrimbur’da pek büyük bir meclis düzenlenir (Suleymanov vd., 2014b: 567).

Yalnızca “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda yer alan sandalye oturmak için kullanılan eşyalardan biridir. Başkurtça “*ultırğıs*” şeklinde anılmaktadır.

O saatte Kanzafer şöyle bir emir verdi:
‘Güzelce uluyarak süslediler meydanı,
İpek dōšek ile doldu sarayın önü,
Yanında **sandalyeler** durur imdi’(Suleymanov vd., 2014b: 336).

2.1.4.8. Kova- Leğen

Kova ve leğen, içine su doldurmak için kullanılan eşyalardandır. Başkurtçada kova “*bižre*”, leğen “*tuštak*” olarak geçmektedir.

Beşir ile Büşra **kova** aldılar,
Kuyunun yanına yakın geldiler,
Kovaya bağ bağlayıp kuyuya attılar;
Yusuf her şeyi görerek oturur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 310).

“Ben böyle yiyip içtiğim sırada o büyük **leğene** su dökerek önüne koydu da suya bakarak kendi dualarını okumaya başladı” (Suleymanov vd., 2014b: 264).

2.1.4.9. Masa- Sofra

Bakurtça “*östelge*” olarak adlandırılan masa, üzerinde yemek yenilen bir ev eşyası olarak ele alınmaktadır.

“Bunların şimdi sofra hazırlayıp, Melike’nin annesi, bunların üçünü bir **masa** başına oturtup yiyecekler getirir” (Suleymanov vd., 2014b: 534).

Destanlarda Başkurtça karşılığı “*tabın*” şeklinde olan, üzerinde yemek yenilen bir diğer eşya ise sofradır.

Çok can avlayıp avdan,
Atası, anası dönmüş.
Adet üzerine, toplanıp,
Sofra kurup dördü,
Bütün avları parçalayıp,
Bunlar yemeğe oturmuş (Suleymanov vd., 2014a: 59).

Konuklarla yurt sahiplerinin hepsi de önlerine etin en büyüğü konulan hanla Sarıbay’dan başka büyük **sofra** oluşturup oturmuşlardı. Bu vakitte onların yanına Yılıkıbay gelip iner. **Sofradan** ilk olarak kalkan Barlıbay, onun selamını alır; kendisini hanla Sarıbay’ın yanına getirip hal hatır soruşturur (Suleymanov vd., 2014b: 658).

2.1.4.10. Merdiven

Bir yere inip çıkmak için kullanılan merdiven Başkurtça “*başkıs*” diye anılmaktadır. “Ural Batır” destanında, göğe tırmanmak için kullanılan bir eşya olarak ifade edilmektedir.

Batırdan el üzülmez,
Batır hiç zorlanmaz,
İyilikten bıkmaz,
Savaştan da hiç yorulmaz.
Göğe çıkar **merdivensiz**,
Yeri açar anahtarsız (Suleymanov vd., 2014a: 110).

2.1.4.11. Örtü

Destanlarda Başkurtça karşılığı “*yapma*”, “*aşyavlık*” olan örtü, sofra ve yemek örtüsü olarak ele alınmaktadır.

“Böyle konuşup otururken etleri piştiğini ve tabaklara koyulduğunu girip haber verdiler. Biz çadırdan çıktığımızda kilimler döşenmiş, **yemek örtüleri** üzerine yiyecekler konulmuştu” (Suleymanov vd., 2014b: 162).

“Yek Mergen” destanında sofra örtüsü olarak ele alınan eşya, metafor unsuru biçiminde kullanılmaktadır. Sofra örtüsünün düz yerlere serilmesinden dolayı ovalarla ilişkilendirilmektedir.

Öyle anlar olur ki, o yüksek yar üstünde yetişen dimdik çamların üstüne çıkıp bakıyor, uçsuz bucaksız kara orman bütün karanlığı ile onun önüne serilmekte, çok uzaklardan gümüş kurdele gibi uzanıp gelen Ak İdil dolanıp süzülüp parlıyor, uzakta yeşil **sofra örtüsü** gibi açık alanlar, ovalar görünmekte, gün doğusunda sis arasında yüksek dağlar ağırlık belirmekte (Suleymanov vd., 2014d: 69).

2.1.4.12. Sandık

Başkurtça “*handık*” olarak ifade edilen sandık, içine çeşitli eşyalar koyup saklayabilmek için tasarlanmış bir nesnedir.

“Hangi hediye olduğunu kendin bilirsin, derler de ikisi de bir anda kaybolurlar. Padişah atı götürüp sarayına bağlar, pöstekeyi **sandığa** koyar, yüzüğü ise parmağına takar” (Suleymanov vd., 2014b: 512).

Yusuf’un geri döndüğünü Malik bildi,
Aynı saatte kullarına emir verdi,
Sandığından yetmiş türlü giyim aldı,
Yusuf giysin diye getirir imdi (Suleymanov vd., 2014b: 326).

Sandık, sadece eşyaları saklamak için değil, “Tahir ile Zühre” destanında Tahir’in içine kapatılıp suya atıldığı bir eşya olarak da ele alınmaktadır.

Şad suyu boyunca üç kız olmuş, sultan kızları. Zühre onlara mektup yazıp yollamış: ‘Benim Tahir canı **sandığa** kilitleyip suya saldılar. Büyük suya dikkat edip [yakalayıp] kurtarınız.’ demiş. Öbürleri yirmi beş kız toplar. İpek kurdeleler ile, zincirler ile gelirler kurtarmaya. **Sandık** küçükmüş. Ortanca kız girmiş [suyun] içine. Zincir takıp, **sandığı** çekip çıkarmış. Sonra **sandığa** açıp bakmışlar ve Tahir’in güzelliğine büyülenip kalmışlar (Suleymanov vd., 2014b: 508).

2.1.4.13. Süpürge

Genellikle evi temizlemek için kullanılan süpürge’nin Başkurtça karşılığı “*hëpërtkë*” dir. Destanlarda da günümüzdeki amacıyla eş değer anlamdadır.

“-Yenge, sana düğün geliyor. Sen ise oturuyorsun, düğün gelmiyor gibi hiç hazırlanmayıp. Haydi, evi temizleyelim! diye **süpürge** ile köşeleri süpürüp vuruşturup, silkeleyip, Alpamışa’nın eski şapkasını vurup yere düşürüyor” (Suleymanov vd., 2014a: 383).

“Camide ezan okuyup matemi ile söylerdi. Kış mevsiminde sokak, ara sokak boylarını büyük **süpürge** ile süpürüp temizleyip koyardı” (Suleymanov vd., 2014c: 514).

“Cengizname” adlı destanda “*sërke*” olarak ifade edilen söpürge, Cengiz Han’ın Uysı Maykı Bey’e hedefi vurabilmek için verdiği nişan şeklinde ele alınmaktadır:

“Ondan sonra yine Cengiz Han dedi: ‘Ey Uysı (1, 2: Uysın) Maykı Bey! Senin ağacın çam olsun, (1, 2: kuşun kara kuş olsun), çağrın ‘salavat’ olsun, nişanın ‘seberke’(1: serke; **söpürge**) olsun!’ dedi” (Suleymanov vd., 2014c: 93).

2.1.4.14. Şamdan- Mum

Aydınlatma aracı olarak bilinen Başkurtçada karşılığı “şem” olan şamdanın, “Kıssa-yı Yusuf” destanında metafor olarak ele alınmasıyla etrafı aydınlatmak yerine kalpteki aydınlığın yüzü olması amaçlanmaktadır.

Ben zaifi hikmete doğru yönlendir,
Öğüt nasihat öğrenmeye ilham ver,
Göğsümde murat **şamdanı** sen yak,
Hatırımı nurun ile aydınlat imdi (Suleymanov vd., 2014b: 291).

Şamdan gibi Başkurtçada “şem” olarak anılan mum, destanlarda çoğunlukla aydınlatma aracı değil de dik bir yapıya sahip olduğundan dolayı benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır:

Söylersem, söz uzar,
Dinlersen, senin daha da
Kulağın **mum** gibi dikilir;
Kim olsam da olayım,
Şunu söyleyip geçeyim:
İl denilenin kimi yok,
Beyi de var bu ilin,
Eri de var bu ilin,
İki arada dolaşan
Dili de var bu ilin (Suleymanov vd., 2014d: 269).

Ağabeylerim, kardeşlerim, cemaat!
Sermesen’e geçer şimdi hikâye.
Gördüğünüz olmuştur zaten: gök kavak
Nasıl büyür yar boyunda görkemli,
Esinsizken dümdüz durur **mum** gibi,
Ayak üstü durmuş servi boy gibi (Suleymanov vd., 2014c: 377).

İncelenen destan metinlerinde görüldüğü üzere insanlar, günlerinin büyük bir kısmını barınaklarda geçirmektedir. Başkurtlarda göçebe yaşamın varlığı, çadır evlerin taşınabilir olma özelliğiyle doğrulanmaktadır. Fakat yukarıda belirtilen barınak unsurlarının çoğunda göçebe hayattan daha çok yerleşik hayatın izleri görülmektedir. Saray, fabrika, kale, kervansaray, dükkân gibi mekânlar bu durumu destekler niteliktedir. Destanlarda yer verilen fabrika, Başkurtların üretici bir konumda olduğunu göstermektedir. Medreselerin varlığı ise, eğitime verilen değeri ifade etmektedir. Bu gibi barınak unsurlarının yanında kutsal mekânlarla ilgili olan yapılar da mevcuttur. Müslümanların ibadetlerini gerçekleştirdikleri cami, mescit, kabe, ibadethane gibi mekânların yanında Hristiyan toplumunun bir parçası olan puthanelere de değinilmektedir. Barınak unsurlarının içerisinde yer alan bir diğer başlık ise, hayvanların yaşamış olduğu mekânlardır. Kafes, in, kümes gibi mekânlarda hangi hayvanların yaşadığına dair bilgiler verilmektedir.

Bunların dışında barınakta kullanılan birçok eşyadan bahsedilmektedir. Bu eşyaların nerelerde kullanıldığına ve hangi malzemeden yapılmış olduklarına değinilmektedir. Destanlarda; halı, kilim, pösteği gibi eşyaların yer alması döşemeye verilen önemi göstermektedir. Pösteği, bu unsurların içinde eşya olarak nitelendirilirken, aynı zamanda bazı destanlarda giyim unsuru olarak da ele alınmaktadır. Bu anlamda pösteğiye, giyim- kuşam ve süslenme ile ilgili maddi kültür unsurları kategorisinde tekrar yer verilecektir.

2.2. Beslenme ve Temizlik İle İlgili Maddi Kültür Unsurları

İnsanların temel ihtiyaçlarından olan beslenme ve temizlik, destanlarda da yer almaktadır. Bu bağlamda birden çok yiyecek ve içecek unsuru incelenmektedir. Söz konusu temel ihtiyaçların yanında keyif verici maddelere de değinilmektedir.

Tablo 10. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Beslenme ve Temizlik İle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batı	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülge n Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula	Kar a Yurga	Zayatü lek ile Hıvhlıv	Alı p Batır	Alpam ısa (Birinci Varyant)	Alpam ısa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeş nek Parçası
Beslenme Yiyecekleri													
Ağu/Ağı/ Zehir				184, 216, 217	243, 254								
Aş				199									
Bal								303					
Balık				181									391
Bıldırcın yumurtası /eti					228/2, 229								
Çorba												382/2	
Elma				210/6									
Et	63/2, 64, 67, 80		163, 174	183, 194, 197	255			302					
İncir					229								
İrmik yemeği					256/2								
Kaymak						290							
Kök	63, 68												
Kuru soğan				179									
Kuzukulağı				179									
Ot	63												
Peynir				179		286							

4,
292Keyif
Verici
Maddeler
Temizlik

Tablo 11. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Beslenme ve Temizlik ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kuzıykürpe s ile Mayanhılıv	Mergen ile Mayanhılı v	Zühre ile Aldar	Maktımhılı v	Kıssa-yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyiği t	Tahir ile Zühr e	Seyfülmülü k
Beslenme Yiyecekler									
Aş/aşlık					297, 316, 323, 371, 372, 376, 379, 380, 381, 382/2, 383, 384/2, 385, 389		464, 496		
Aş-su			98						
Beşparmak yemeği			248						
Buğday	58/4				366/2	426/3			
Çorba			98						
Ekmek	62/4				314, 359/3, 381, 395, 397, 409				
Elma					349	423/2, 425			536
			96, 98, 100, 103, 115/2, 162, 173, 209/2, 212/2, 214/2, 231, 250/3, 259, 261/2, 263/3, 279, 280/2		307, 308/2	419	453, 470	510/3	516, 519/2, 524
Et	67/2								
Hurma						423/2			
İlaç-Bihoş- Em							464, 465, 470, 479, 480, 481		
Kavurma			98						
Kaymak									
Kiraz		79	79						

Kokulu yağ				409		
Korot/Kurut		98, 123, 132				
Kurmak						
Kurmas	58/6					
Kuş çorbası	67					
Mısır				413		
Portakal				356/2		
Şeker					422, 424	
Taam				304/2, 327, 394/3	492, 501	516
Tozlok						
Tuz				302, 395, 397		
Un						
Üzüm/Kuşüzümü				359	477	
Yağ						
Yoğurt		123				
Zehir				300, 359	464	
Zencefil				345	445	538
Hayvan Yiyeceği						
Ekmek						
Ot						
Yem					460/2, 479, 481	
Yulaf						
İçecekler						
Ayran						
Bal	70, 7172	168/2	284/2, 285, 286/2, 288	349	422, 424	477
Beyaz içecek		105				
Çay						
Gül suyu						510
Kan				307		

Aş/aşlık			598
Aş-su			
Beşparmak yemeği			
Buğday		586	630
Çorba			
Ekmek	571		
Elma			
			594, 598/5, 601, 608/4, 620, 622, 627, 628, 630/2, 651,, 658, 659/2, 660, 666,
Et	558	571/2	
Hurma			
İlaç-Bihoş-Em			
Kavurma			
Kaymak			627
Kiraz			
Kokulu yağ			
Korot/Kurut			598, 613, 627, 630
Kurmak			630
Kurmas			
Kuş çorbası			
Mısır			
Portakal			
Şeker			
Taam			
Tozlok			629
Tuz			
Un			586/2, 587/2
Üzüm/Kuş üzümü			
Yağ			594, 627, 630
Yoğurt			630
Zehir			638
Zencefil			
Hayvan Yiyeceği			
Ekmek		573, 574	
Ot			653
Yem			599, 642, 646
Yulaf		573, 574, 577, 578/2	
İçecekler			
Ayran			630/2
Bal			
Beyaz içecek			
Çay		571/2	

Et/ But	75, 77, 79, 80	142	289	296, 302/5 , 306/2	328/2, 332
Fındık					
Frengi üzümü					317
Göce					
Kartopu bitkisi meyvesi					
Kavun/ Karpuz	80				
Kavurga					
Kurt			282		
Kuş üzümü					
Meyve					308
Muhallebi					
Şeker					
Taam	88				
Talkan			219		
Tuz					
Un					
Vişne					311
Yağ/ Tereyağ/ Kaymak	82				
Yumurta	80				
Zehir/ Ağı		113	122	194, 195, 214, 220, 283	
Zencefil				135, 136	
Hayvan Yiyecekler i					
Yem				278, 284, 285	
İçecekler					
Bal		113	121	165	327/2, 328, 332, 335/2
Boza					328, 332
Çay					
Kan				224 212, 218, 257, 276, 279, 285, 286	313, 327/3, 328, 330, 332
Kımız	77				
Küje				281	

Su										164, 194, 251, 273/2, 275, 280, 281/2, 282, 284, 285, 286/2, 291 166, 212, 217, 274, 281, 284	334
Süt											311, 329
Şarap				88							316/2
Şerbet										212, 213, 218, 220	
Yoğurt											296, 297/4
Keyif Verici Maddeler											
Temizlik											

Tablo 14. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Beslenme ve Temizlik e İlgili Maddi Kültür Urusları	İdege, Keyleyle , Yayık Batırlar	Son Harta y	Son Harta y	Gays a oğlu Emet	Tülle Membe t	Karagölümb et ile Akkölümbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölömb et	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırs ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası
Beslenme Yiyecekler											
Aş/ Aşlık				388, 389	482/4, 492/2, 496/2		538				
Aş-su					520						
Böğürtlen											
Buğday/ Darı/ Tahıl			373		498/2		533				
Çilek					408, 520	524/2, 529					
Çorba		363	374					563			
Ekmek					419, 466/2, 500, 520/2		533				
Erişte					521						

		398, 408/2, 431, 435/2, 443, 445, 451, 468, 476/3, 496/2, 498/10, 499, 500/3, 515/3, 520, 521	
Et/ But			560, 563/2
Fındık	377		
Frengi üzümü	364	520	
Göce		476, 498/5	
Kartopu bitkisi meyvesi		520	
Kavun/ Karpuz			
Kavurga			554/6 561/6
Kurt			
Kuş üzümü	376	520	
Meyve			
Muhallebi		405, 521 469, 471/4, 474, 476, 500	
Şeker			
Taam			
Talkan			
Tuz		496	
Un		467	
Vişne		478, 520/3	
Yağ/ Tereyağ/ Kaymak		469/2, 521/2	
Yumurta			
Zehir/ Ağrı	358		
Zencefil			
Hayvan			
Yiyecekler			
ri			
Yem			
İçecekler			
Bal	366/2	378, 379	476, 495/8
Boza		378, 379	

Çay			431/2, 467, 469/3, 470, 471/4, 476, 493/2, 506, 508, 516			
Kan			407, 414, 417, 432, 441, 448, 450, 462, 467, 468/4, 470/2, 483/3, 500, 501, 519, 520/2			
Kımız	358	363/2, 366/2		557	560, 563/2	
Küje						
Su	357, 358		406, 415, 465, 496/2	529	538	567, 569
Süt			415, 520, 521	530		
Şarap						
Şerbet						
Yoğurt					561/2, 562	
Keyif Verici Maddeler						
Temizlik						

Tablo 15. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

[illegible]

Et	55	75	106, 108, 1172, 118	137/2, 143
Frenk üzümü	67			
Göce			117	
Kurt			106, 115/2	
Kuş kirazı	67			
Kuymak				
Orman tavuğu			117/2	
Şeker				
Un			118/4	
Yağ- Tereyağ			106, 108	
Yorma			118/3	
Yumurta				
Hayvan Yiyecekle ri				
İçecekler				
Bal	68/2	77, 79	92/2, 94	
Boza			111	137
Çay			92, 94	
Kan				
Kıymız		77, 78	94, 99	106, 111, 119
Su			92	114/2, 119
Süt		76, 81		127/2
Yoğurt			118/3	137
Keyif Verici Maddeler			115, 122	169, 171, 175
Pipo				164, 165
Temizlik				

Tablo 16. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

[illegible]

Et								
Frenk								
üzümü								
Göce								
Kurt								
Kuş								
kirazı								
Kuymak							280/2	
Orman								
tavuşu								
Şeker			240					
Un								
Yağ-							276	280
Tereyağ								
Yorma								
Yumurta	206							
Hayvan								
Yiyecekl								
eri								
İçecekler								
Bal								
Boza								
Çay								
Kan							266	
Kımız		221						
Su	182	203,			248		265	268,
	, 187	221						275/2
Süt		202,					266	268,
		203						275
Yoğurt								280
Keyif								276
Verici								
Maddeler								
Pipo			235					
Temizlik								

2.2.1. Beslenme

2.2.1.1. Yiyecekler

2.2.1.1.1. Ağu- Ağı- Zehir

Başkurtça “ıv”, “ağıv” olarak ifade edilen ağı/ ağı, zehir anlamında kullanılmaktadır. İnsanların ölümüne sebep olan zehre birkaç destanda yer verilmektedir.

Destanlarda öldürme arzusu uğruna verilen zehrin, verilme yöntemlerinde farklılıklar mevcuttur. “İdige ile Muradım” destanında tabakta verilen zehir, “Akbozat” destanında göle saçılarak verilmektedir.

Konuklara içecek verirken, İdige’ye verilecek tabağa Han-bike **zehir** koymuş. Bunu görmüş olan saray kızı, tabakları dağıtırken İdige’ye bunu söylemiş. Hepsini birden

tabakları kaldırıp içince, İdige de tabağı koklamış ve parmağını sokup karıştırıp geri yerine koymuş (Suleymanov vd., 2014c: 194).

-Sura'dan kan alacak,
Hiç öcüm yoktu benim,
Malımı dalayıp aldı deyip,
Kinim de yoktu benim.
Şülgen'in kini şu bana:
Ağu salmışım gölüne,
Kamışını ateşe verip,
Fenalık ettim eline (Suleymanov vd., 2014a: 216).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda zehir içildikten sonra verilen tepkiden söz edilmektedir:

Nefes alırken ses çıkarır
Gemiş gırtlak boğazı,
Çatırdatır dişini, dilini uzatır,
Ağzından **ağı** akıtıp,
Kendisi kirli, pis kokan **ağı** ile
Etrafa kalır süzülüp (Suleymanov vd., 2014a: 243).

“Akbozat” destanında zehrin içildikten sonra ağızda kuruluk etkisi bırakmasından dolayı bu özelliğinden yola çıkılarak zehir, benzetme unsuru olarak ele alınmaktadır:

Nurdan, ateşten yaratılmış
Güneş seni ısıtır,
Beni yağ gibi eritir,
Benden akan bir damla,
İlini **ağu** gibi kurutur (Suleymanov vd., 2014a: 184).

2.2.1.1.2. Aş- Aşlık

Yiyeceğin genel bir adı olarak ele alınan aş, Başkurtçada da “aş” olarak ifade edilmektedir.

Yusuf'a çeşitli nimet **aş** getirdi,
Yusuf, uzanıp, birer lokma aldı yedi,
Üç yüz doksan kişi daha yedi, doydu,
Nimetler ise hiç eksilmeyip kalır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 323).
Ural'a oğul olur mu?
Sofra yığıp, **aş** yiyip,
Dünür toplayıp, dünür yapıp,
Savaştan kaçan batırı
Seven güzel olur mu (Suleymanov vd., 2014d: 187).

2.2.1.1.3. Bal- Şeker

Bal ve şeker, Başkurtçada da “bal” ve “şeker” olarak telaffuz edilmektedir.

Çamçak çamçak koyup **balları**
Toyunuzu bekleyelim,
Koğun yağında kavurup
Yivasalar pişirelim

Gel yiğit, beline

Söz için takalım (Suleymanov vd., 2014a: 303).

Tatlandırıcı özelliği olan şeker, genellikle çayın yanında servis edilmektedir. Aynı zamanda “Tülle Membet” destanında şekerin cinsinden bahsedilmektedir.

“-Gebdelgefer ağabey, sizin için hanım hamam hazırlamış, hamama giriniz, müjdelik çay **şeker**iniz de hamamda, oradan alıp evinize gidersiniz...” (Suleymanov vd., 2014c: 471).

İsengol İrimbur’dan dönüşünde Eyek Nehri’ne yaklaşınca, fayton sürücüsü Gabdulkadir nehirden geçiş yerine gelir gelmez (İsengol) ‘Atı yukarı çek!’ diye, suya girip, sudan yüzerek geçiyor da aldığı eşyaları yerde serip, **küp küp şeker**leri deri muşamba kabına doldurup yakındaki boyara misafir gidiyor (Suleymanov vd., 2014c: 474).

Bal ve şeker, tatlı olduklarından dolayı “Yusuf Kitabı” adlı destanda söz ve dudaklarla karşılaştırılarak ilişkilendirilmektedir:

Dolunay gibi parlardı onun yüzü,

Bal, şekerden tatlıydı onun sözü,

Mahzunlara rahat verir onun yüzü,

Onsuz bana bu cihan hoş değil imdi! (Suleymanov vd., 2014b: 422).

Yakut rengi senin yanakların,

Olgun elmadan daha latif çenelerin,

Bal şekerden daha tatlı dudakların,

İki dudağın gönlümü yakar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 424).

2.2.1.1.4. Buğday ve Buğdaygiller

Destanlarda ham maddesi buğday ve buğdaygillerden olan mısır, darı, tahıl, göce, talkan ve yarma gibi yiyecekler yer almaktadır. Kıtık döneminin başat yiyeceklerinden olan buğday; Başurtçada “*boyžay*”, “*igěn*” gibi isimlerle anılmaktadır.

Olgunlaşmış yedi **buğday** daha gördüm,

Yine yedi kuruyup kalmış başak gördüm,

O **buğday**lar birden göğe uçtu, gördüm,

Tek üç **buğday** yatıp kaldı imdi (Suleymanov vd., 2014b: 366).

Tüngever bir uruğun adıymış,

Tahıl, ekmek onların kesbiymiş;

Timurkotlo adlı içlerinde

Gayet güçlü pehlivanı varmış (Suleymanov vd., 2014c: 533).

“Yusuf Kitabı” adlı destanda buğdayın fiyatının yüksek olduğuna değinilerek değerli bir yiyecek olduğundan bahsedilmektedir:

“Yedi yıl boyu sürecek açlık başlayınca, Mısır halkı evvelce toplanmış ekin ile tok yaşar. Üstelik komşu ülkelere yüksek fiyata **buğday** satıp, çok zengin olur. Yusuf **buğday** karşılığı çok il ve halkları kul olarak satın alır” (Suleymanov vd., 2014b: 426).

“Ebrey Batır” destanında buğdayın un haline gelmesi dile getirilmektedir. Buğday değirmende öğütülerek un şeklini almaktadır:

“İlkbaharda ekin ekme işleri tamamlanınca, adet olarak, köy halkı bir müddet değirmene **buğday** çektirmeye gidip döner olmuş. Tabın köyünün değirmeni diğerlerinden çektiği unun kalitesiyle üstün olmuş” (Suleymanov vd., 2014b: 586).

Başkurtçada “*tarı*” olarak ifade edilen darı da buğdaygiller familyasına aittir. Önemli besin ürünleri arasında yer almaktadır.

Pars yılı her şeyi ek,
Hiç olmazsa **darı** ek;
Bütün şeyler onar o
Omzuna yağ konar o (Suleymanov vd., 2014c: 309).

Yine buğdaygillerden olan Başkurtçada “*talkan*” olarak adlandırılan talkan, kavrulmuş buğday unundan yapılmış bir yiyecektir (Suleymanov vd., 2014c). Sadece “İdige ile Muradım” destanında yer almaktadır:

Elebaşı olup hepsine,
Orda’ya ben varırım.
Savaşa çıkarsa dava ile,
Kuşatılmış toprağını acımayıp,
Kanlı **talkan** ederim (Suleymanov vd., 2014c: 219).

2.2.1.1.5. Çorba- Tozlok

Sulu bir yemek çeşidi olan çorbanın Başkurtça karşılığı “*hurpa*” dır.

Çobanın birisini,
Gövdeye en irisini
Göz üstüne kaş ettim,
Başkalarına baş ettim.
Tuzsuz içti **çorbayı**,
Gece ondan korkmadı;
İçini gördü küllüsünü,
Görür gibi gündüzün (Suleymanov vd., 2014c: 312).

“Babsak Bey ile Karagölömbet” adlı destanda çorbanın, bir insan etinden yapıldığı belirtilmektedir:

Toyu yapıp bitirince oğlanlar uruktaşlarına: ‘Bu ihtiyarı ne edelim, kurtaralım mı; öldürelim mi?’ diye sormuş. Halkı: ‘Öldürüp pişirelim’ demiş. Bunu kabul edip Karağölömbet Bey’i büyük bir dağın bağına çıkarıp bıçakla kesip cesedini kazana koymuşlar. Et kaynayınca oğlan, serçe parmağını **çorbaya** banıp yalamış da (Suleymanov vd., 2014c: 563).

Yalnızca “Kuziykürpes” destanında yer alan tozlok, et banarak yemek için hazırlanmış olan tuzlu, yağlı bir çorbadır (Suleymanov vd., 2014b: 629).

“Yondoş kaşkasının doyurmaya durduğu zamanlar vurduğu geyiğin, karacanın ya da tavşanın derisini yüzer veeti yanmasın diye **tozlok** serpe serpe şişe saplar. Böyle yapıp kendine akşam yemeği hazırlar...” (Suleymanov vd., 2014b: 629).

2.2.1.1.6. Hamur İşleri

Ekmek, pişi ve erişte; hamur işleri kategorisinde yer almaktadır. Başkurtçada pişi “yıvasa”, erişte “*halma*” olarak adlandırılmaktadır.

Memedeki son sütümü sağ, sağ,
Bırakmayıncaya dek buzağı için,
Kaymağımdan yağ yayıp,
Pişi kızartıp
Sıcak yoğurdumdan kurut yapıp,
Serende kurutup,
Kolanses’e yolcuyla,
Gönderirsin dileğe (Suleymanov vd., 2014a: 290- 291).

“Gördüğümüz vakayı gizlemek yakışmaz. Şimdiki günde anası ete, çocuğu süte doymuyor. Doyuyor diye söyler idim, kadınlarda meme yok, çocuklarda insaf yok. Süt yerine yedikleri irmik muhallebisi, annesinin et yerine yediği tatsız kuru **eriştedir**” (Suleymanov vd., 2014c: 521).

Bazı destanlarda çeşitli ekmeklerden bahsedilmektedir. “Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” destanında Başkurtça karşılığı “*Sösikmen*” olan tatlı bir ekmekten söz edilmektedir:

“Kuzıykürpes Gök Tolpar’ından inerek ateş yakılan yeri karıştırıp bakmış bir külün içinden kömür olarak yanmış bir **tatlı ekmek** buldu. Bu, Kuzıykürpes beni arayıp gelecek olursa, bulup yer diye, Mayanhılıv’ın külün altına koyduğu **tatlı ekmektir**” (Suleymanov vd., 2014b: 62).

Bir başka ekmek çeşidi ise, Başkurtça “*arpa ikmegë*” olarak bilinen arpa ekmeğidir.

Çok yalancı sözüne hiç inanmayınız,
Acıyıp, üzülp mihribanlık göstermeyiniz,
Hiçbir vakit iyi söz duyurmayınız,
Yediği tek **arpa ekmeği** olsun imdi (Suleymanov vd., 2014b: 314).

“Eberey Batır ile Albirmes Alasabır” destanında Başkurtçada “*zur bër qalas*” olarak adlandırılan pide ekmeğine de yer verilmektedir. Eberey Batır’ın karnını doyurmak için çayın yanında yediği ekmek olarak ifade edilmektedir.

“-Bana bir semaver çay ve kocaman bir **pide ekmeği** getirin, demiş. Onun isteğine göre büyük bir **pide ekmeği** ile kocaman bir semaver çay getirmişler. O bunlarla karnını doyurmuş da yine güreşmeye başlamış” (Suleymanov vd., 2014b: 571).

2.2.1.1.7. Et ve Et Ürünleri

Destanlarda en çok tüketilen yiyecek et ve et ürünleridir. Et, but, tavuk, balık gibi besinler bu gruba dâhil olmaktadır. Destanlarda birçok hayvanı avlayarak etinden faydalandığı görülmektedir.

“İzege **kısrağı** ırmağın boyuna götürür de, kazan altına hemen ateş yakıverir, **kısrağı** devirip kesiveriyor, kestiği hayvanın **etini** yıkayıp kazana koyuveriyor, de” (Suleymanov vd., 2014c: 302).

“Eberey Batır’a yemeğe, içmeğe çeşitli rızık getirmişler. O semiz **koyun etleri**, o **yılkı etleri**, o **yılkı kazısı**, o kımız mı dersin, hepsini getirip dizmişler. Eberey Batır bunların hiçbirine el sürmemiş” (Suleymanov vd., 2014b: 571).

“Koblan Batır” destanında Minhılıv’ın yemiş olduğu hayvan etiyle çocuğunun özellikleri ilişkilendirilmektedir. Minhılıv, hamileyken aslan eti yemesi çocuğunun aslan gibi güçlü oluşunu simgelemektedir.

Bir süre geçtikten sonra Minhılıv, ikiz çocuk doğurmuş. Birisi oğlan birisi kızmış. Oğlana Koblan, kızına Kolansas diye ad koymuşlar. Sevinçlerinden çok büyük çocuk (doğum) günü yapmışlar; Kara Kıpçak boylarını davet etmişler. Hamileyken **aslan eti** yediği için, oğlu, aslan gibi bahadır oluverip gitmiş (Suleymanov vd., 2014d: 55).

“O aldıkları oğlanın adı Yalın idi. Onun babasının adı Minketey Bey adlı idi. Açlıktan, susuzluktan bey oğlu Yalın’ı bir **but** karşılığı verdiler” (Suleymanov vd., 2014c: 77).

“Akbozat” destanında balığın bir çeşidinden bahsedilmektedir:

“Böyle tüfek Ural’da yok, demiş de tüfeği Hevben’e vermiş. Hevben, sevincinden ne yapacağını bilememiş. Taravıl dedeye çok teşekkür etmiş. Bunlar **turna balığı**nı tutup pişirip yemişler; birlikte yatıp dinlenmişler” (Suleymanov vd., 2014a: 181).

“Zühre ile Aldar” destanında gelen misafirleri hoş edebilmek adına hazırlanmış bir yemek olan kavurmaya değinilmektedir. Başkurtça karşılığı “*kurzak*” olan bu kavurmanın döş etinden yapıldığı dile getirilmektedir:

Allabirde’ye, en kıymetli konuk olarak, teke başı getirip tuttururlar, **döş etinden kavurma** da koyarlar. Onun ardından sofraya beşparmak da yetiştirip, herkes birbirlerine et ikram edip, kurut ile çorba içip ziyafet çektikten sonra ancak gurup vaktinde çadırlara dağılırlar(Suleymanov vd., 2014b: 98).

2.2.1.1.8. İlaç- Bihoş- Em

İlaçlara yalnızca “El-kıssa Bozyiğit” adlı destanda yer verilmektedir. Başkurtçada “*im*” diye adlandırılan em, hastalara şifa veren ilaç olarak ele alınmaktadır.

Serçeye yem bulunur,
Hastaya **em** bulunur,
Başınız genç, dostlarım,
Bizden dünya geçiyordur,
Dirilik imdi olmaz (Suleymanov vd., 2014b: 479).

Başkurtçada “*bihuş*” olarak ifade edilen bir başka ilaç ise, bihoştur ve destanda zehir niteliğinde bir ilaç türü olduğundan bahsedilmektedir:

Tan erken kalkıp yaşlı kadın, aş yaparsın,

Bihoş adlı **ilaç** aldırışın.

Han sana, bunu öldürürsen, unvan verir,

Bir kavim kadınlara baş olursun (Suleymanov vd., 2014b: 464).

2.2.1.1.9. Kurmak- Kurmas- Fındık

“Kuzıykürpes” destanında “kurmak” olarak isimlendirilen bu besin, kuruyemiş gibi tüketilmek üzere kavrulmuş buğdaydan elde edilmektedir. Destanda kurmak yemeğinin nasıl yapıldığına değinilmektedir:

“İt, çadır ortasına çıkıp kilim üstünde durur ve tüylerini kabartıp silkinmeye başlar; o vakit onun tüyleri arasından bembeyaz buğday dökülmeye başlar. Meskey, yerinden kalkıp onu toplayıp kazana koyar, üstüne taze su döküp sonra ona yağ, kurut ekleyip **kurmak** pişirir” (Suleymanov vd., 2014b: 630).

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” adlı destanda “kurmas” da buğday tanelerinin kavrulmasıyla meydana gelen bir tür yemiş olarak ifade edilmektedir:

“-Anne canım çok kavrulmuş **kurmas** çekti, kavurur musun? diye rica etti.

Annesi buğday tanelerini kavurup, **kurması** kaşığa koyup vermişti, Kuzıykürpes bunu almayıp:

-Kaşık ile verme, avucunla ver diye söyledi” (Suleymanov vd., 2014b: 58).

“Son Hartay” destanında fındık “*setlevëktey*” olarak geçmektedir. Destanda fındık, bir besin olarak değil de daha çok benzetme unsuru olarak ele alınmaktadır:

Kalabalık düşmanın miğfer giymiş

Başlarını

Fındık gibi kırdı onun topuzu.

Oku keskin, kendisi bahadır idi,

Karmasan’ım yiğit idi, er idi (Suleymanov vd., 2014c: 376-377).

2.2.1.1.10. Kuru soğan

Yalnızca “Akbozat” destanında ele alınan kuru soğan, azık olarak ifade edilmektedir:

“... Günlerden bir gün kırlara çıkıp gitmiş. Vadide göl gibi bulağı, toy gibi kurbağa sesini, **kuru soğan** ile kuzukulağını azık gibi görüp sevinmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 179).

2.2.1.1.11. Kuymak

Başkurtçada “*koymak*” olarak adlandırılmaktadır. “Mahmut Sesen” destanında bilmeceyi özelliklerini ortaya koymak için kuymakla karşılaştırma yapılmaktadır:

Mahmut işsiz, der kişi,

Bilmece dökmek, der, işi.

Öyle olacağını bilip,

İkili çıkmış, de, dişi.

Bilmece, bilmece, deyince de,

Bilmece dökmek deyince de,
Sütte yoğurup tavaya
Kuymak dökmek değil o,
Tereyağına banıp, yuvarlayıp
Kuymak yemek değil o (Suleymanov vd., 2014d: 280).

2.2.1.1.12. Kuzukulağı- Zencefil

Kuru soğanda olduğu gibi kuzukulağı da yalnızca “Akbozat” destanında geçmektedir ve aynı şekilde azık olarak görülmektedir.

“... Günlerden bir gün kırlara çıkıp gitmiş. Vadide göl gibi bulağı, toy gibi kurbağa sesini, kuru soğan ile **kuzukulağı**nı azık gibi görüp sevinmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 179).

Otsu yapıya sahip olan zencefil, faydalı bir bitki olarak bilinmektedir. Başkurtçada “zeğeferen” olarak isimlendirilmektedir.

“Sonunda böyle bir hile kurdu ki kendini hasta kıldı. Tüm tenine sarı **zencefil** sürdü. Teni, başı, gözü sapsarı oldu. Ondan sonra: ‘Ey Şahsulatan! İmdi bilirsin ki bana ecel erişti. Tüm tenim sapsarı **zencefil** gibi oldu, günahım dehşetinden” (Suleymanov vd., 2014c: 136).

2.2.1.1.13. Muhallebi

Başkurtçada “öyre” ve “mannıy yarmahı” olarak ifade edilen bu yiyecek, “Tülle Membet” destanında sadece iki yerde geçmektedir.

“Bir gün Membet’in bir sürü yolkısı, kısır yolkısı kaybolur. Oğlu Rahmetulla ile aramaya giderler. Bunlar bir yere ulaştıktan sonra: ‘Çaydanlığa göce koyup, **muhallebi** pişir, ben taharet alıp, namaz kılıp istihareye yatıyorum, kendim kalkmadan beni uyandırma!’ diye yatar” (Suleymanov vd., 2014c: 406).

Destanda, anne sütünün yerini karşılaması bakımından çocuklara annelerinin sütlerinin yetmediği yerde ırmık muhallebisi yedirdikleri dile getirilmektedir:

“Gördüğümüz vakayı gizlemek yakışmaz. Şimdiki günde anası ete, çocuğu süte doymuyor. Doyuyor diye söyler idim, kadınlarda meme yok, çocuklarda insaf yok. Süt yerine yedikleri **ırmık muhallebisi**, annesinin et yerine yediği tatsız kuru eriştedir” (Suleymanov vd., 2014c: 521).

2.2.1.1.14. Tuz- Un

“Akbozat” destanında tuz ve suyun öneminden bahsedilmektedir. Tuz ve su, hizmet hakkı karşılığı verilen unsurlar arasında yer almaktadır. Yaşlıların çalışma durumlarının olmadığı için bu besinler, onlara tedarik edilememektedir:

“Bizi hanlar, beyler at yerine çalıştırıyorlar. Hizmet hakkı için de çeşme suyuyla **tuz** vermekteydiler. Şimdi biz ihtiyarladık, çalışmıyoruz. Bu yüzden biz su da **tuz** da alamıyoruz. Bundan dolayı bu hâle düştük, demiş” (Suleymanov vd., 2014a: 221).

“Ebrey Batır” destanında unun nasıl bir işleminden geçtiğine değinilmektedir:

“İlkbaharda ekin ekme işleri tamamlanınca, adet olarak, köy halkı bir müddet değirmene buğday çektirmeye gidip döner olmuş. Tabın köyünün değirmeni diğerlerinden çektiği **unun** kalitesiyle üstün olmuş” (Suleymanov vd., 2014b: 586).

2.2.1.1.15. Yivasa- Taam- Beşparmak yemeği- İrmik yemeği

“Kara Yurga” destanında “yivasa” bir tür yemek çeşidi olarak ele alınmaktadır. Koyun yağında kavrulup pişirilen bir yemek diye bahsedilmektedir:

Çamçak çamçak koyup balları
Toyunuzu bekleyelim,
Koyun yağında kavurup
Yivasalar pişirelim
Gel yiğit, beline
Söz için takalım (Suleymanov vd., 2014a: 303).

Başkurtçada “tegem” olarak isimlendirilen “taam”ın, destanlarda yalnızca tatlı bir yiyecek olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir:

On ay seni taşıyıp,
Ana sütü emzirip,
Tatlı taam yedirip,
Beslemiş ananım,
Kalk kalk [imdi] karşıda,
Anan durur karşıda,
Yakınıp ağlar başında (Suleymanov vd., 2014b: 501).

Giyim giydi, **taam** yedi, şükür kıldı,
Yüzü çeşit çeşit nurlar ile doldu,
Cebrail’in nuru ile birleşti,
Yerden göğe nurdan köprü geçer imdi (Suleymanov vd., 2014b: 304).

Sadece “Zühre ile Aldar” destanında yer verilen “beşparmak yemeği”nin lezzetli oluşuna değinilmektedir:

“Yılkıbay, iki avuç **beşparmak yemeği**ni ağzına koyarak:

-Hey Zühre, senin anlattığın o batırların yemeği bu kadar, dilini yutacak kadar, lezzetli olmamıştır, dedi” (Suleymanov vd., 2014b: 248).

Minay Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda yer alan irmik yemeği Başkurtçada “*butka horap*” şeklinde anılmaktadır. Destanda yemeğin sunumu betimlenmektedir:

“Minay ortasına tereyağı dökülmüş bir tabak **irmik yemeği** istedi. Meclisin ortasında yer aldı...” (Suleymanov vd., 2014a: 256).

2.2.1.1.16. Süt Ürünleri

Destanlarda; yoğurt, kaymak, korot/kurut, peynir, kurt, yağ gibi süt ürünleri ele alınmaktadır. Bu süt ürünlerinin nasıl oluştuğundan ve bu ürünlerden neler yapıldığından bahsedilmektedir.

Memedeki son sütümü sağ, sağ,
Bırakmayıncaya dek buzağı için,
Kaymağımdan **yağ** yayıp,
Pişi kızartıp
Sıcak **yoğurdumdan kurut** yapıp,
Serende kurutup,
Kolanses'e yolcuyla,
Gönderirsin dileğe (Suleymanov vd., 2014a: 290- 291).

“Misafirinin önüne **kaymağın** hem çiğ **sütten** hem de pişmiş **sütten** ayrılanını koyar; acı **yoğurt** getirip **ayran** yapar, bu **ayranla** kımızı kocaman çanaklara koyup konuğunun yiyip içmesini ister; fakat daha iyi sofraya koyamadığı için de özür diler” (Suleymanov vd., 2014b: 630).

“Babsak Bey ile Karağölömbet” destanında Babsak Bey'in oğlu Küsek Bey, babasını öldüren Karağölömbet'ten intikam almak üzere yola çıkmıştır ve Karağölömbet'in hanımının elinden kendi eliyle doğradığı yoğurdu yemiştir. Yediği yoğurdun nasıl bir kaptan sunulduğuna da değinilmektedir:

İkindiyle akşam arasında Karağölömbet Bey, namaz kılıp, hanımlarından biri yufka açarken oğlan gelip girmiş. Küsek Bey'in gelmesiyle birlikte kadın, ağaç kaba **yoğurt** koyup vermiş. Oğlan belindeki bıçağını çıkarıp **yoğurdu** çapraz kesip dört parçaya bölüp, bir parçasını 'aş hakkı için' deyip içerken arka üç parçasını bırakıp çıkıp gitmiş (Suleymanov vd., 2014c: 561).

“Cengizname” destanında yağın erime özelliğinden yola çıkılarak benzetme yapılmaktadır:

“Yanında oturanlar **yağ** gibi erirlerdi. Ve bir de ‘Adım donum senin olsun!’ der idi” (Suleymanov vd., 2014c: 82).

“Konur Boğa” adlı destanda yağın aynı zamanda saç bakım ürünü olarak kullanıldığı görülmektedir:

“Tan ile sağıp ‘hış-hış’layarak gönderir. Gübürletip sağanda, öz ilinin süt kokusunu koklayıp oturur. **Yağ** çıkaranda sığırının **yağıyla** kolan gibi saçını parlatıp tarar” (Suleymanov vd., 2014a: 286).

2.2.1.1.17. Yumurta

Başkurtçada “*yomgortka*” olarak ifade edilen yumurta, birkaç destanda ele alınmaktadır.

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda bildirgin kuşlarının yumurtalarından bahsedilmektedir:

Bıldırcının yumurtasını,
Gördüm, ama almadım.
Haydi, civciv çıkarsın,
Onu atmaca vuruverir (Suleymanov vd., 2014a: 228).

2.2.1.1.18. Meyveler

Destanlarda birden fazla çeşitli meyveden bahsedilmektedir. Portakal, üzüm, incir, elma, hurma, çilek gibi meyveler buna örnektir.

“Yek Mergen” destanındaki kocasının uzak bir sefere gidip bir daha dönmeyişi üzerine farklı bir yere göç eden Tugızak Nine’nin evlatlarıyla birlikte aç kalmamak için kuş kirazı, frank üzümü gibi besinlerle karınlarını doyurduğu anlatılmaktadır:

...Tugızak Nine bu olaydan sonra dokuz oğlunu kanat altına toplayıp, Koros adlı ovaya göç edip geldi. Bu ovadaki ağacına sığamayıp duran **kuş kirazı, frank üzümü**, övez ağacı ve çalışkan bal arılarının yalnızca taze ıhlamur çiçeğinden topladığı saf balları onları doyurmakta, taştan taşa atlayıp çingırdayıp akan soğuk pınar onları sulamakta idi (Suleymanov vd., 2014d: 67- 68).

“Tülle Membet” destanında birçok yabancı meyveye bir arada yer verilmektedir:

“Alaca dağlar ağaçlıkla kaplı, yabancı meyve dolu; **vişne, çilek, böğürtlen, (karagat) frenk üzümü, kuş üzümü, kartopu bitkisi meyvesi** doluydu. **Vişnenin** çokluğu, Aygır Dağı’nın bir tarafına çıksak ikinci tarafı kıpkızıl olup yayılırdı” (Suleymanov vd., 2014c: 520).

“Yusuf Kitabı” adlı destanda ise Züleyha’nın yaptırmış olduğu sarayın bahçesinde yer alan meyvelerden bahsedilmektedir:

“...Züleyha padişahın fermanı ile böyle bir saray yaptırır. Saray, büyüleyici altın, gümüş, inci, mercanlarla süslenmiştir. Bahçelerde **elmalar, hurmalar** olgunlaşmıştır, kuşlar cıvıldaşıp öterler, pınarlar şırıl şırıl akar” (Suleymanov vd., 2014b: 423).

2.2.1.1.19. Hayvan Yiyecekleri

Yem, yulaf, ot, kök, ekmek gibi besinler aynı zaman da hayvan yiyeceği olarak da anılmaktadır. Destanlarda söz edilen yem, çeşitli hayvanların yiyeceği olarak da ele alınmaktadır:

Aç ağzından **yem** bekleyen
Yavru kuş gibi umutlanıp,
Gözüme bakıp gelmişsin;
Okum kana boyamaya
Gözünü dikip gelmişsin (Suleymanov vd., 2014c: 278).

“Oğlunu tezden görmeyi arzulayan Karabay, bütün yoldaşlarını arkada bırakıp atına **yem** dahi vermeden altı günlük yolu iki günde kat edip yaylığına döner” (Suleymanov vd., 2014b: 599).

“İdige ile Muradım” destanında geçen yem, İdige’nin hanı kandırmasıyla hanın hayvanlara yem olması durumunu açıklar niteliktedir. Söz konusu bu örnekte mecaz bir anlatım vardır:

“İl yağmalayan bir hanı
Tahtından uçurup,
Sayılıp sevilen beyaz tenini
Kara yerin altında
Kurt böceğe **yem** etmiş,
Ural boyunu, Orda’yı
Hayran bırakıp ün saçan
İdige adlı er geldi!” (Suleymanov vd., 2014c: 285).

“Alasabır” destanında atın kuvvetli bir yapıya sahip olabilmesi için yemesi gereken yiyeceğin yapılışından söz edilmektedir:

Ata sulu **yulaf** vermenin de kendine göre bir düzeni vardır. Çok görmüş, çok bilen ihtiyarların tavsiye ettiği üzere, **yulafı** o kazanda ıslatıp, **ekmek** pişirilip alınmış sıcak ocakta kurutup sonradan kavurup yediriyor. Bunu yedirirsen, karnı çekilip, atın vücudu şekilleniyor, gövdesi hafif, gücü kuvveti ise karlı olur (Suleymanov vd., 2014b: 573).

Başkurtçada; “*tamır*” kök, “*ülen*” ot, “*yēm*” yem olarak isimlendirilmektedir. “Ural Batır” destanında hayvanların hiçbir yiyecek bulamadıklarında kök ve ot yiyerek hayatta kalmayı sürdürdükleri dile getirilmektedir.

Aramızdan saysak,
Her nefere baksak:
Kan da içmez, et yemez,
Kimsenin yaşını akıtmaz,
Kimisi **kök** yiyip,
Kimisi **ot** yiyip,
Hâlâ ömür sürdüğünü
Canavarlara **yem** için
Yavrusunu yetiştirdiğini
Hepiniz de bilirsiniz (Suleymanov vd., 2014a: 63).

2.2.1.2. İçecekler

2.2.1.2.1. Ayran- Süt

Ayran, Başkurtçada da “ayran” olarak adlandırılmaktadır. “Kuzıykürpes” destanında sözü geçen ayranın nasıl yapıldığı vurgulanmaktadır:

“Misafirinin önüne kaymağın hem çiğ süttten hem de pişmiş süttten ayrılanını koyar; acı yoğurt getirip **ayran** yapar, bu **ayranla** kımızı kocaman çanaklara koyup konuğunun yiyip içmesini ister; fakat daha iyi sofraya koyamadığı için de özür diler” (Suleymanov vd., 2014b: 630).

Süt; hem hayvan sütü hem de anne sütü olarak ifade edilmektedir. Hayvan sütü içerisinde çeşitli hayvanların sütüne de değinilmektedir. Kısarak sütü, keçi sütü gibi sütler bu gruba dâhildir:

“Barsın, bilincini yitirip yere düşer, dişleri düşer, yanakları kırılır. Yengesi iki kova **kısarak sütü** ile girip...” (Suleymanov vd., 2014a: 370).

“Böylece, günler geçer, aylar geçer, bunlar zindanda yatmaktadır. Isıg oğlu Mısıık tek eliyle keçinin tek memesini sağarak Alpamışa’yı **süt** içirir, kendisi de azıcık içer. Uzun zaman geçtikten sonra **keçinin sütü** biter, yiyecek şey olmayınca” (Suleymanov vd., 2014a: 373).

Destanlarda daha çok anne sütüne yer verilmektedir. “Ural Batır” destanında anne sütünün doyuruculuğunun tartışmasız olduğu dile getirilmektedir:

Şülgen’e savaş açsan da
Onu tarumar etsen de
Gölünden el faydalanmaz,
Ana sütü gibi olup,
Eli ebediyen doyurmaz!.. (Suleymanov vd., 2014a: 143).

Yine “Ural Batır” destanında Ural, halkı çevresine toplayarak Şülgen için ağır ithamlarda bulunmaktadır. Annesinin sütünü zehre çevirdiğini ifade etmektedir:

İnsanları düşman;
Kötülüğünü ad,
Yüreğini taş ettin,
Babamın yüzünü yad ettin,
Anamın sütünü ağı ettin (Suleymanov vd., 2014a: 128- 129).

Diş çıkarma çağından bahsedilmek üzere “Ural Batır” destanında süt kelimesiyle tamlama kurularak bir deyim oluşturulmaktadır:

İkiniz de çocuklarımsınız,
Göz bebeğimsiniz,
Ağzınızda **süt** kokusu gitmedi
Gücünüz henüz yetmedi (Suleymanov vd., 2014a: 56).

“Karasakal” destanında Ural Dağı’nın öneminden bahsedilmektedir. Bu bağlamda dağ unsuru, anne ile ilişkilendirilmektedir. Dağın anne olarak ifade edilmesinden dolayı sütünün varlığına da vurgu yapılmaktadır:

Ey Ural Dağı, Ural Dağı,
Ural adlı yüce dağ,
Bize ana olan dağ.
Yüzeyini buğu kaplarken,
Sütü olmuş İdil’in... (Suleymanov vd., 2014d: 164).

2.2.1.2.2. Bal

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” destanında, Kuzıykürpes’den kurtulmak isteyen düşmanları, ona bir oyun oynamaktadır. Bir davet tertip ederek davette ekşimiş bir bal içirip öncelikli amaçları onun kendinden geçmesini sağlamaktadır. Bu ekşimiş bal sayesinde kendinden geçecek olan Kuzıykürpes’i öldürmek daha kolay olacaktır.

“-Bunun için yalandan düğün düzenlemek gerek, diye söyledi, de, Saç kıran kafalı dazlak. Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’e veriyorum diye, büyük ziyafet düzenleyip, düğün yaparak Kuzıykürpes’e ekşimiş **bal** içirip sarhoş etmeli” (Suleymanov vd., 2014b: 70).

“El-kıssa Bozyiğit” adlı destanda tatlı olma özelliğinden hareketle bal ile söz ilişkilendirilmektedir. Sözlerin baldan daha tatlı olduğu vurgusu yapılmaktadır:

Siyah kuş üzümü gibi gözlerin,
Kırmızı gül gibi yüzlerin,
Baldan tatlı sözlerin
Bir görmeye intizar oldum (Suleymanov vd., 2014b: 477).

“Zühre ile Aldar” destanında ise il halkı arı beslemeyi çok sevdiklerinden dolayı çok fazla balları mevcuttur. Fakat bu balları ormandaki ayılar rahat bırakmamaktadır.

“Bu ilin halkı pek de arı beslemeye düşkündür her birisinin yüz veya yüzden fazla ormanda kovanı vardır. Yıldan yıla kovan sayısı da artarak, her birine arı sürüsü yerleşip çoğalıyor, anında sahiplenip kısa zamanda çok **bal** veriyorlar” (Suleymanov vd., 2014b: 168).

2.2.1.2.3. Boza- Küje

Boza, mayalandırılmış tahılların elde edilmesiyle oluşan ekşimsi bir içecektir (Demiray, 1985:147). Destanlarda daha çok ziyafet ve kutlamaların eşlikçisi olan bozanın Başkurtça karşılığı “*buza*” şeklindedir.

Dediğim gibi bayramdı çadırımda,
Yakınlarım, dost eşlerim yanımda,
Biz bal içtik, içtik kımız bozalar,
Oynayıp, gülüp gönül açtı gönüller (Suleymanov vd., 2014c: 379).

“Halkı dağılıp yemek içmek için kurulmuş olan yere gitti. Herkes, kendi eşi ile oturup yemek yemeye, içmeye başladı. Nereye bakarsan, orada kımız, boza içiyorlar. Mest olanları oynamaya başladılar” (Suleymanov vd., 2014d: 111).

Buğdayın kaynatılarak yapıldığı bir içecek olan küje, yalnızca “İdige ile Muradım” destanında geçmektedir:

Kımızlık toplayıp çayırında,
Göç göç olup yazın göç edip,
Çadır kurup, koyun sağıp,
Küje içtiğin ilini,

Doğup büyüdüğü yeri... (Suleymanov vd., 2014c: 280).

2.2.1.2.4. Çay

Çoğunlukla “Tülle Membet” destanında yer verilen çay, Başkurtçada “sey” olarak isimlendirilmektedir. Destanda çayın neyde hazırlanıp sunulduğuna değinilmektedir:

“Bürebay köyleri ile meclis yapıldığında **çay** hazırlatıp, fincan paylaşırken kulpu kırık bir fincan denk gelince, küserek kendi evine gelip **çay** içip dönünce: ‘Aralbay’ın evinde fincanı yok, şüpheli kırık fincan ile içmedi, şüpheli.’ diye anlatmışlar” (Suleymanov vd., 2014c: 431).

“Sofi bir gün sabah namazından geliyor, semaver kaynatıyor; fincan, **çay**, şeker, tereyağı kaymakları bolca doldurup, sağ eline su testisi, sol eline leğen, omzuna havlu atıp: ‘Kalkın konuklar, **çay** hazır, işte eliniz yüzünüzü yıkayın da **çay** içmeye gelin.’ diye uyandırır” (Suleymanov vd., 2014c: 469).

2.2.1.2.5. Gül suyu

Başkurtçada “*göl hıvı*” olarak bilinen gül suyu, yalnızca “Tahir ile Zühre” adlı destanda geçmektedir. Tahir’in ölümü üzerine fenalaşan Zühre’yi ayıltmak için içirdikleri bir içecek olarak ifade edilmektedir:

“Tahir’in yüzünden et alıp yedirmek lazım.’ derler, Zühre’yi kendine getirmek için. Arada bir kadın, **gül suyu** içirip Zühre’yi kendine getirir...” (Suleymanov vd., 2014b: 510).

2.2.1.2.6. Kan

Başkurt destanlarında kan, içecek olarak da vurgulanmaktadır.” Ural Batır (versiyonu)” destanında Ural Batır’ın babası her ava gittiğinde yırtıcı bir canavarın kanını içerek o canavarın gücüne erişmektedir. Bu anlamda kan, olağanüstü bir özellik taşımaktadır:

Baba ava çıkar, Şülgen ile Ural evde kalır olmuş. Ayı desen, ayıyı, kurt desen, kurdu, aslan desen canlı canlı tutup getirmeyi baba, oyun olarak bile görmezmiş. Niçin dersen, baba ava her zaman bir kaşıkçı yırtıcı canavar **kanını** içip gidermiş. O **kanı** içti mi ona o yırtıcı canavarın gücü geçermiş (Suleymanov vd., 2014a: 147).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda kan içmek tabiriyle kastedilen şey ise insan öldürmektir:

“-Şülgen padişahına yeter artık **kan** içmek, yağmalamak, çelmek, kullar ile gün görmek, kız kadınlar ile eğlenmek, demişti...” (Suleymanov vd., 2014a: 262).

Kerte Mergen” destanında ise, avdan dönen Kerte Mergen, kızının Kalmık tarafından kaçırıldığını öğrenince çobanlara, Kalmık’ın derisini yüzerek kanını içeceğini dile getirmektedir:

Doksan evli Kalmık'ın
 Derisini yüzerim;
 Yüzüp kanını içerim,
 Kendisini orada hadım ederim (Suleymanov vd., 2014b: 546).

2.2.1.2.7. Rakı- İçki- Şarap- Kımız

Rakı, içki, şarap, beyaz içecek, kımız; genellikle toylarda ikramların yanında sıklıkla içilen içeceklerdir.

“Saraya gittiler. Birazcık yatıp aş yediler. Türlü **şarap**lar içtiler. Sönmez çıra, tükenmez taam, yediler” (Suleymanov vd., 2014c: 88).

Bozyiğit, yâri geldi, tanımadı,
Rakı ile **şaraba** karnı doydu,
 İşi bittiğini biçare anlayıp alıp,
 Çevirip çembere bir baktı (Suleymanov vd., 2014b: 452).

“Eberey Batır'a yemeğe, içmeğe çeşitli rızık getirmişler. O semiz koyun etleri, o yılkı etleri, o yılkı kazısı, o **kımız** mı dersin, hepsini getirip dizmişler. Eberey Batır bunların hiçbirine el sürmemiş” (Suleymanov vd., 2014b: 571).

Başkurtçada “*tuştak*”, “*ayak*” gibi adlarla anılan kadeh, destanlarda içki anlamı taşımaktadır:

“Yiğit, Kolonses'in anası babası yanında söz verip kız elinden **kadeh** içmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 285).

Hakmar'ı bırakıp, İdil'i geçip
 Elinizden **kadeh** içtim
 Kurayımı çalıp, dertli yırlayıp
 Günlerimi, sizde gece ettim.
 Elinizden alıp içtiğim **kımız**,
 Yüreğime dostluk içecek o (Suleymanov vd., 2014a: 303).

Kımız birçok destanda çoğunlukla yer almaktadır. “Kuzıykürpes” destanında bu içecek, atlara içirilerek atların daha güçlü olması amaçlanmaktadır:

Barınağa dönüp gelince üşüyen atlarından eyerlerini alıp atlarını güçlendirmek için birer çanak **kımız** verirler; bundan sonra onları kovalayıp Kazkül boyundaki yumuşak çime bırakırlar (Suleymanov vd., 2014b: 597- 598).

“Alpamışa (İkinci varyant)” destanında hamile olan Bike, çalışmak için gittiği tarlada susaması üzerine kımız istemektedir. Kımız, su ihtiyaçlarını karşılamak adına içilen bir içecek olarak bahsedilmektedir:

-Beyim, git, çabucak eve gidip **kımız** alıp getir, **kımız** bitmiş, ben çok susadım, boğazım kurudu, diye ihtiyarı eve gönderir (Suleymanov vd., 2014a: 361).

2.2.1.2.8. Su

Hayatın temel kaynaklarından biri olan su, insanların yaşamları boyunca ihtiyaç duydukları bir maddedir. Hayatta her anlamda varlığını gösteren suyun “Ural Batır” destanında temizlik için kullanıldığı da görülmektedir:

Ural kalkmış, tan ile,
Yüzünü yıkamış, **su** ile,
Bir sofrada oturup,
Yemek yemişler, kız ile (Suleymanov vd., 2014a: 101).

Yine “Ural Batır” destanında pınardaki suyun sihirli bir gücünün olduğu ifade edilmektedir. Suyu içen kişinin dileğinin kabul olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte destanda pından içilen suyun ölümsüzlük suyu olduğu ve kim o sudan içerse ölümsüz olacağına dair bilgi verilmektedir:

Bir kuşu arayıp bulsan sen,
Onu bulup dönsen sen,
Benden yardım görürsün,
Pından **su** alırsın,
Dileğini bulursun (Suleymanov vd., 2014a: 100).

Derler, bir bulak var,
Ondan **su** içse kişi,
Hiç ölmezmiş
Ölüme dayanırmış (Suleymanov vd., 2014a: 61).

Ural ve Şilgen’in babaları, oğulları susadıklarında onların kan içmelerini yasak ederek su içmelerini önermektedir. “Ural Batır” destanında babaların önerdiği su, “*ak su*” olarak nitelendirilmektedir:

Susasanız oyunda,
İşte, **ak su** içiniz.
Küpte dolu duran
Kandan uzak durunuz (Suleymanov vd., 2014a: 57).

“Zühre ile Aldar” destanında “beyaz içecek” olarak ifade edilen içeceğin pınar suyu olduğu görülmektedir. Bu içeceğin kimlere ikram edildiğine de değinilmektedir:

Sonrasında sahip **beyaz bir içecek** doldurulmuş başka bir kap getirip koymuş. Konuklar bunu kımız diye düşünmüşler, ama o içecek kımız değilmiş. Mağara sahibi sonunda böyle açıklıyor bunlara: bu yabancı içecek yalnızca onun bildiği bir **pınarın suyu** imiş; onunla o sadece doğruluk yolunda olan Müslümanlara ikram ediyormuş (Suleymanov vd., 2014b: 104).

“Mağara önüne gelip biraz bekleyince ellerinde **beyaz içecek** doldurulmuş iki tas tutup çıkan o ihtiyarı görürler. İhtiyar ikisine iki kabı uzatıp içebildikleri kadar içmelerini buyurur” (Suleymanov vd., 2014b: 105).

“Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda kuyudaki suyun tuzlu olma özelliği nitelenmektedir. Tuz oranının yoğunluğundan dolayı içilemeyecek bir halde olduğu dile getirilmektedir:

O kuyu çok eskiden kalmış idi,
Onu kibirli Gad kazmış idi,
Dibi derin, **suyu** aşırı tuzlu idi,
Suyunu onun hiç kimse de içmez imdi (Suleymanov vd., 2014b: 302).

2.2.1.2.9. Şerbet

Şerbet, Başkurtçada da “*şerbet*” olarak adlandırılıp yalnızca birkaç destanda yer almaktadır. Şerbetin tatlı bir içecek olmasına rağmen daha çok içen kişinin sonunu getiren bir unsur olarak ele alınmaktadır. “Kıssa-yı Yusuf” destanında Yakup Peygamberin içerek hayatına son verdiği içecek olarak ifade edilmektedir:

Yakup Nebi eline kabı aldı,
‘Bismillah!’ diye **şerbeti** biraz yuttu.
Ayrıldı teninden aziz canı, geçti,
Kuş gibi cennete doğru uçar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 411).

“Tahir ile Zühre” destanında ise, padişahın içeceği şerbete sihir yapılarak padişahın düşüncelerinde değişiklikler oluşturmak amaçlanmaktadır. Padişah şerbeti içmeden önce Tahir ile Zühre’nin evlenmesine onay verirken, içtikten sonra bu durum tam tersine dönmektedir:

“Seferden döndüğünde padişah **şerbet** yapıp içermiş. Karısı bu içeceğe sihir yaptırmış. Padişah içer içmez: ‘Çıkarınız Tahir’i Zühre yanından!’ demiş, sonra padişah bunları ayırmış” (Suleymanov vd., 2014b: 508).

2.2.1.3. Keyif Verici Maddeler

Destanlarda insanların gereksinimleri gereği yedikleri ve içtikleri besinler haricinde keyif almak amaçlı maddeler de yer almaktadır. Sigara, tütün, tütsü gibi maddeler buna örnektir.

2.2.1.3.1. Pipo

Başkurtçada “*töröp*” olarak isimlendirilen pipo, tütün içmek için kullanılan bir araç olup sadece “Perovskiy Yaylası” adlı destanda geçmektedir:

Perovskiy dolaşır durur,
Piposundan duman dağıtıp,
Piposundan duman dağıtıp,
Yâranları gönül açar... (Suleymanov vd., 2014d: 235).

2.2.1.3.2. Tütsü- Çiçekler

Bir ritüel olarak ele alınan tütsü, insanların kötü enerjilerden arınmasını sağlamak için kullanılmaktadır. “Kızıyürpes” destanında, Kızıyürpes’e hoş bir ortam oluşturmak amaçlanmaktadır.

Çok da geçmeden üstündeki ak göleğini değiştirip uzun kara gömlek giyen, kara çarşaf bürünen, bir elinde tesbih diğeri ise hoş kokular çıkararak tütüp duran kap tutan ebe çıkıp gelir. Kapı yakınlarında Kuzıykürpes'i de beş kez **tütsüleyince** yığının gözlerini bağlar, sonra elinden tutup mağara içine indirir (Suleymanov vd., 2014b: 632).

“Zühre ile Aldar” destanında çiçeklerin, yolcuları kendilerinden geçirecek kokular yaydığı dile getirilmektedir:

“Yolcular ihtiyarın sözünü dinleyip atlarını açık alana serbest bırakırlar, kendi gözlerine kendileri inanamayıp bakıp dururlar: Bunca sarhoş edici bal kokusu yayan **çiçekleri**, hoş kokulu bitkileri onların hayatlarında gördükleri yoktu!” (Suleymanov vd., 2014b: 102).

2.2.2. Temizlik

Destanlarda temizlik unsurlarına pek yer verilmemektedir. Su ve havlu, elde tutulur unsurlar arasındadır.

2.2.2.1. Sabun köpüğü- Su- Havlu

“Zühre ile Aldar” destanında sabun köpüğü bir benzetme unsuru olarak nitelendirilmektedir. Tılsımlı kamçı, sabundan elde edilen köpüğün patlamasıyla ilişkilendirilmektedir:

“O havaya yükselip dehşetle bana atlamaya niyetlendiği anda ben tılsımlı kamçıyı çıkarıp savurmuştum, tam başucumda **sabun köpüğü** gibi patlayıp yok oldu” (Suleymanov vd., 2014b: 133).

Su, temizlik unsurlarının en başında yer almaktadır. Beslenme bölümünde de değinildiği üzere kullanım alanı oldukça geniştir.

“Bunlar böyle kendi aralarında konuştuğu sırada Zühre sofraya yemek getirip koydu. Geleneğe göre, bunlara ellerini yıkamaları için **su** dökerek, uzun **havlusunu** uzattı ve sonra sofraya yemek yemeye çağırdı” (Suleymanov vd., 2014b: 248).

“Kuzıykürpes” destanında su, yaralı olan Sarıbay'ın yarasını temizlemek için kullanılmaktadır. Aynı zamanda suyun taze olduğuna da vurgu yapılmaktadır:

“Güçten düşen babalarını gören oğulları, demir gömleğiyle üst giyimlerini çıkarıp yarasını **taze su** ile yıkayınca yarasının ağır olmadığını görürler” (Suleymanov vd., 2014b: 597).

İncelenen destan metinleri göz önünde bulundurulduğunda, destanlarda sıklıkla çeşitli hayvanların etinden veya sütünden faydalandığı görülürken toplumun hayvancılıkla uğraştığı bilgisi elde edilmektedir. Et ürünlerinden koyun, kısırak, aslan, kaz gibi hayvanların eti

tüketilmektedir. Süt ürünlerinden ise, yoğurt, yağ, kaymak gibi ürünlerin tercih edildiği görülmektedir.

Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan toylarda, misafirlere duyulan değer oldukça kıymetlidir. Misafirlik olgusunu kültürden bağımsız değerlendirmek muhtemel olmayan bir durumdur. Bu sebeple misafirlik, kültürlerin içerisinde yer alan ve bu etkileşim sayesinde kültür öğelerini de yansıtan bir gelenektir. Geçmişten günümüze kadar gelebilen bu geleneğin taşınmasında destanların rolü yadsınamaz. Aynı zamanda misafirlik, kişiler ve toplumlar arası dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağlamada etkin rol oynar (Hakan ve Kuşdemir, 2025: 21). Destanlarda görüldüğü üzere, en çok etler ve kıymız bir arada tüketilmektedir. Özellikle ziyafet sofralarında bu durum göze çarpmaktadır. Destanlarda kıymızdan, sadece insanların tükettiği bir içecek olmasının yanı sıra hayvanların da güçlenmesi için içtiği bir içecek olarak söz edilmektedir. Bununla birlikte destanlarda buğday ve buğdaygiller familyasından olan mısır, darı, tahıl, göce gibi yiyeceklerden de bahsedilmektedir. Bu yiyecekler kıtlık döneminin temel besinleri arasında yer almaktadır.

Destanlarda çeşitli meyvelerin yanı sıra kuruyemiş niteliğindeki yiyecekler de yer almaktadır. Genellikle buğdaydan yapılan bu yemişler, yemeklerde de kullanılmaktadır. Bunun yanında; yivasa, taam, beşparmak yemeği, irmik yemeği olarak ifade edilen yemek çeşitleri de mevcuttur. Genel çerçevede beslenme unsurlarına bakıldığında bu besinlerin neyden, nasıl yapıldığına pek değinilmemektedir. Bazı yiyeceklerin, çoğu zaman sadece adı geçmektedir.

Bu besinlerin dışında; destanlarda bazı ilaçlardan ve hayvanların tükettiği yem, yulaf, kök gibi yiyeceklerden de bahsedilmektedir. “Em” adındaki ilaç, hastalara şifa olurken; “bihoş” adlı ilaç ise, zehir niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda hayvanların yiyecek bulamadığında ot ve kök ile beslenerek yaşamlarına kaldıkları yerden devam edebildikleri dile getirilmektedir.

Sözgelimi, beslenme kategorisine bakıldığında toplumun hem kıtlık yaşadığı hem de bolluk içinde geçindiği zamanlar olduğu görülmektedir. Ziyafet verilen masalardaki çeşitliliğin fazla olmasından dolayı kıtlık döneminin çok uzun sürmediği söylenebilmektedir. Temizlik unsurlarına ve keyif verici maddelere çok yer verilmediği gözlemlenmektedir.

2.3. Giyim-Kuşam ve Süslenme ile İlgili Maddi Kültür Unsurları

İnsanların barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların yanında giyim de bir ana unsur olarak ele alınmaktadır. İnsanların yaşadıkları yerin hava koşullarına ve çevre şartlarına uygun giyindikleri görülmektedir. Bu bölümde altı ayrı başlık ele alınmaktadır. Bu başlıklar: Üste giyilenler, başa giyilenler, ayağa giyilenler, aksesuarlar, bakım-makyaj ürünleri ve diğer unsurlar şeklinde ifade edilmektedir.

Tablo 17. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Giyim- Kuşam ve Süslen me ile İlgili Maddi Kültür UNSURLARI	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbo zat	Mine y Batır ile Şülge n Padişah	Kon ur Boğ a	Akh ak Kula	Kara Yur ga	Zayatül ek ile Hıvhlı v	Alı p Batır	Alpam ışa	Altıyaş ar Alpam ışa (Birinci Varyant)	Alpam ışa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeş nek Parçası
Üste Giyilenler														
Entari											334, 340/2			
Etek					232, 233/2									
İpek gömlek													365, 373, 374, 382	
Kefen- kefenlik				180/3, 204/3										
Kürk	58													
Şalvar													359	
Yelek											331			
Yelen					257									
Başa Giyilenler														
Börk													365/2, 367, 371, 383	392
Sarık				184/2										
Şapka													383/2	
Ayağa Giyilenler														
Ayakka bı													368	
Aksesuar														
Eldiven														392
Kemer					270			303	316					
Taç				212										
Taç bezeği				212										
Yüzük					239, 255									
Diğer Keten											327			

			101, 174/ 2, 190, 210/ 2	297		603, 619, 620, 621, 638, 648, 659, 660/2
Sarık- Takke						
			139/ 2, 166/ 2, 181, 187, 197, 211			
Şapka	59, 74	91				
Ayağa Giyilenl er						
Çizme- Çarık			103, 167, 183			
Çorap Aksesu ar			165			
			199, 208/ 2, 243, 272, 276, 278			
Bel Bağı/K uşak					564/ 3	619/3, 620/2, 622, 639, 662
			363 /2, 365			
Bileklik - Bilezik			, 387 /2, 388 /2, 389 /2	42 9		
Çanta			175			
Düğme			232	347		
İmmene y					55 1	
Kayış			174			
Kemer	75		101, 174	297 , 357		639
Saç Bağı/Ba şlığı			280			
			318 , 329 , 333 , 345 , 346 , 351 , 370	475 , 476		640
Taç						

Tarak					543		
				433	512/6		
Yüzük	70, 71	284/2	326 /2	, 434 , 467 /2, 469	, 515/5 , 516, 518/3 , 525/3 , 526	55 1	612
Diğer							
Bohça		100				564/ 3	
			313				
			, 333 /2, 337				
İpek			, 349 , 357	42 4			
			, 371 , 403 , 411				
Kumaş		141				570, 572	
			313 /2, 337				
Saten			, 371 , 382 , 386				
Bakım ve Makyaj Ürünler i							
Allık							647
			337				
Amber			, 345 /2, 410 337				
Misk			, 345 /2, 348				
Pudra							647
Sürme			297				

Tablo 19. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Giyim- Kuşam ve Süslenme UNSURLARI	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınşes (Altınşes)	Cengiznam e	Mamay Han Hikâyes i	Möyten Bey	Bey Tuksab a oğlu Möyten Bey	Aksa k Timur	İdige ile Muradı m	İdeg e	Yalık Bey, Karmasa n ile Sermese n
---	--------------	--	--	----------------	------------------------------	---------------	--	--------------------	--------------------------	-----------	---

Üste					
Giyilenler					
Deri ceket					
Elbise-					
Yelen-				172/2,	
Entari-				189, 282	
Don					
Etek				166	
Gömlek				153	
Hırka	90				
Kaftan				271	
Kefen				292	
Kepenek-					
Kürk-					
Palto-					
Gocuk					
Kızıl giysi				157/2,	
				160/2,	
				165,	
Pösteği		110		196,	
				213,	
				217/2,	
				282, 284	
Şalvar					345
Üniforma		113	122		
Zırh					
gömlek					335
Başa					
Giyilenler					
Börk	85, 91			130,	179, 180 300
				142/2	
Fes					
Kaşmav-					
başlık					
Kep					
Sarık					
Şal					
Şapka				168,	
				220, 267	
Türban				186	
Ayağa					
Giyilenler					
Çizme	78				
Semse					
(Ayakkabı				154	
)					
Aksesuar					
Bel bağı-				237,	351
Kuşak				278, 285	
Kayış					
Kemer				253	
Küpe				265	
Tarak	95				
Yelpaze				230	

Sarık		476	
Şal		494	
Şapka			
Türban			
Ayağa			
Giyilenler			
Çizme		449, 516	
Semse (Ayakkabı)			
Aksesuar			
Bel bağı- Kuşak		492	
Kayış	359		
Kemer		485, 491	
Küpe			
Tarak			
Yelpaze			
Yüzük- Yüzük taşı			
Diğer			
İpek/ İpek giyim			537
Kumaş			
Bakım ve Makyaj Ürünleri			
Sürme	365		

Tablo 21. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Giyim/ Kuşam ve Süslenme ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kobl an Batır	Yek Mer gen	Sura Batır	Bay azit Batı r	Kübele k- Tilev Batırlar ı	Bikye n Merge n (Batır)	Akşa m Batır	Köbe k Batır	Tülge n Batır	Sura Batır (kısa varyan t)	Teveş Merge n	Akay Yavı (Savaş ı)	Karasak al
Üste Giyilenler													
Elbise- Yelen- Entari- Don			85										
Etek													
Kamka											133		
Kefen													
Pelerin													
Pösteki													
Yelek			78, 82										
Başa Giyilenler													
Bere													
Börk			80			105, 122							

Ayağa Giyilenl er Aksesua r		
Bel bağı süsü	239, 240	
Bilezik		
Kemer	198	
Kuşak		
Saç başlığı		
Yüzük		
Diğer Mendil İpek- İpek giyim		251
Makyaj ve Bakım Ürünleri		

2.3.1. Giyim

İnsanların gündelik hayatta ortama uygun giyindiği çeşitli türden giysiler bulunmaktadır. Destanlarda yer verilen bu kıyafetler aşağıda yer almaktadır.

2.3.1.1. Üste Giyilenler

2.3.1.1.1. Ayı- Kurt- Kartal- Kaplan Kıyafeti

Genellikle kostüm amaçlı kullanılan bu kıyafetlere sadece “Zühre ile Aldar” adlı destanda rastlanmaktadır. Destanda adı geçen peri, bu kostümleri korkutmak amaçlı giymektedir:

Her gün size yırtıcı kuşlar baskın yapıp usandırır, keskin tırnakları ile sizi yakalayıp almaya uğraşırlar; yine **ayı, kurt, kaplan kıyafetinde** canavarlar da üstünüze yürürler, kendilerinizi de atlarınızı da kırk parçaya ayırmaya çabalarlar. Bütün bu sizin göreceğiniz bela ve kazalar, öz kardeş iki perinin büyüsidür (Suleymanov vd., 2014b: 104).

“Bahadır, ona topuzu ile vurarak bilincini yitirdikten sonra yılan, bir yere gidip kaybolunca, bunun gözleri bir anda karanlık olup, düşmanını göremeyip, şaşırıp dururken, peri, başucuna korkunç bir **kartal kıyafetinde** çıkmış ve fırtına koparıp batırın üzerine saldırmış” (Suleymanov vd., 2014b: 223).

2.3.1.1.2. Ceket- Hırka

Dış giyim olarak kullanılan ceket, Başkurtça “*saban*” olarak isimlendirilmektedir. Birkaç destanda yer verilen ceketin “Tülle Membet” destanında deriden yapıldığı görülmektedir:

“İki üç kişi ve Molla Möhemetşerif Hazreti, deri çizme, **deri ceket** elinde sıırım, ata bindirip (Gebdelnafık’in) oğlu Allayar adına tanıtma belgesi çıkartıp, hayvanları kovalamaya yardımcı olup İrimbur’a varıp orada tümünü satıp bitiremeyip, Sterle’ye gidip orada satıp bitiremeyip...” (Suleymanov vd., 2014c: 449).

Başkurtçada karşılığı “*başmak*” olan hırkaya, “Cengizname” destanında yer verilmektedir. Destanda hırkanın rengi ve kumaşı nitelenmektedir:

“-Hoş gideyim, diye yerinden hemen kalkıp göçer insan donunu (1: donu) üstüne örttü. Bir de onların bir **hırkası** (1: al renkte ipek bışmeti) var idi” (Suleymanov vd., 2014c: 91).

2.3.1.1.3. Elbise- Yelen- Entari- Don- İlen

Elbise, entari, ilen gibi giysiler tek parçadan oluşan kıyafetler arasında yer almaktadır. Destanlarda giysilerin renklerine ve hangi kumaştan hazırlandığına vurgu yapılmaktadır. Başkurtçada “*tun*”, “*küldek*” olarak adlandırılan elbisenin, destanlarda genellikle ipek kumaştan dikildiği görülmektedir:

Güzel olur **ipek elbise**

Yıkayıp giydikten sonra.

Üzerindeki güzel **elbise**

Bez olur yıprandıktan sonra (Suleymanov vd., 2014b: 85).

Üzerine o değerli **ipek elbise** giydi,

Desenli tacını başına taktı,

Münevver tahta oturmaya karar verdi,

Yüzünden parlak nurlar saçılır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 346).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda yer verilen yelenin, nasıl bir giysi olduğu tasvir edilmektedir:

“Babası İran’dan getirdiği uzun kollu, uzun etekli mavimsi “**yelen**” giysisini giymiş, büyük ustalıklı yakıştırıp oynadı da, söyledi” (Suleymanov vd., 2014a: 257).

Tek parçadan meydana gelen bir başka giysi ise, entaridir. Başkurtçada karşılığı “*hölle*” şeklindedir.

Arasında Yusuf gelir, **entari** giyip,

Yüzü parlar, etrafına nurunu saçıp,

Getirdiler Yusuf’u böylece,

Yusuf onlardan ayrılıp durur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 327).

“-Al **ent**arım diktirmiŝsin,

Örtünmek için mi babacığım?” (Suleymanov vd., 2014a: 340).

Başkurtçada “*tun*” olarak isimlendirilen “*don*”, deriden üretilerek daha çok kış aylarında tercih edilen giysidir. “İdige ile Muradım” destanında bu giysi, ipek nakışlı pösteki anlamında kullanılmaktadır.

Donu olmayana **don** verip,

Ata muhtaçlık duyana at verip,

Kendine yoldaş olacak,

Fikirde sırdaş olacak

Erleri de bulmuş, de (Suleymanov vd., 2014c: 172).

“Küsek Bey” destanında, giysilerin daha sağlam olabilmesi için deriden dikildiğı ifade edilmektedir:

“Bir yaşındayken, on yaşındaki çocuk gücüne sahipmiş. Meme emmek, karnını doyurmak dileyince, diğer çocuklar gibi hünkürüp ağladığı zaman gömleğı, **donu** parça parça yırtılmış. Bu yüzden onun gömlek ve **donunu** büyük öküz derisinden dikip vermişler” (Suleymanov vd., 2014c: 551).

“Kuzıykürpes” destanında yer verilen ilen, “*içi pamuksuz, uzun bir kadın üst giyimi*” olarak ifade edilen bir kıyafet çeşididir (Suleymanov vd., 2014b: 639). Destanda ilenin, hangi malzemeden yapıldığına ve rengine değinilmektedir:

“...avladıkları canlıların derilerini türlü **ilen**lere, kemerlere, kuşaklara, başlıklara ve diğerlerine değışip bugüne kadar hiç bilinmeyen ve ‘sefalet’ olarak adlandırılan üçüncü yavuzluğun doğduğunu görürler” (Suleymanov vd., 2014b: 639).

“Başında taç, omzunda altın renginde uzun **ilen**, diğer elbisesi kar gibi beyaz; belinde kılıç, eline bilmediğim bir silah almış, onunla bizim yaşadığımız güney tarafı gösterip duruyor” (Suleymanov vd., 2014b: 640).

2.3.1.1.4. Etek- Şalvar

Başkurtçada “*itek*”, “*bitlev*” gibi isimlerle anılan etek, destanlarda iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bazı destanlarda giysi anlamı taşıyan etek, bazılarında ise, yan anlam olarak ele alınmaktadır.

“Ben ayaklarımın üstünde oturmuş şekilde **eteğime** beş taşımı koyup, oynayıp oturuyormuşum” (Suleymanov vd., 2014a: 233).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda eteğin geniş olması özelliğı göz önünde bulundurularak ölçme unsuru şeklinde kullanılmaktadır:

“Kızım, boşuna endişelenme, gördüğün rüyan pekiyi. Evladım, senin başın bizden uzaklara gider, **etek** dolusu çoluk çocuğun olur, bir batır ile evlenirsin, ama ömrünü beklemekle geçirişin, alındaki yazgıdan kaçış yoktur, dedi” (Suleymanov vd., 2014a: 232).

“Yulay ile Salavat” destanında olduğu gibi etek, bazı destanlarda yan anlam olarak, temel anlamının dışında kullanılmaktadır. Bu bağlamda etek, bir alt giyim olarak değil de dağın eteği olarak ele alınarak dağın en alt kısımlarına vurgu yapılmaktadır:

“Küsken Irmağı boylarını,

Yamantav’ın **eteklerini**

Çarın orduları kaplamış” (Suleymanov vd., 2014b: 231).

Buna dayanamayıp Kinyegol

Tutmuş, de, uzağa yol.

Yapıp kendine yeni yol,

Geçip kara orman üzerinden,

Dağ eteğine çadır kurmuş (Suleymanov vd., 2014d: 239).

“Altıyaşar Alpamışa (Birinci Varyant)” adlı destanda, zor durumda olan Alpamışa’nın atına ihtiyacı vardır. Bu nedenle Alpamışa, atı Akkola’ya haber verebilmek adına kardeşi Ballışeker’e şalvarından bir parça yırtarak Akkola’ya koklatmasını istemektedir. Şalvar burada kurtarıcı bir araç olarak nitelendirilmektedir. Başkurtça karşılığı “*ıştan*” şeklindedir.

“Saçına tutunup çıkan yiğit ağabeyi Alpamışa’dır. Bunlar kucaklaşıp görüşürler, anlaşılır. Ballışeker’e bir bez, yere değip pislenen **şalvar** paçasından bir parça bez yırtıp verir” (Suleymanov vd., 2014a: 359).

2.3.1.1.5. Gömlek

Gömlek, destanlarda sıklıkla tercih edilen giysiler arasında yer almaktadır. Bazı destanlarla gömleklerin renkleri de belirtilmektedir.

“O hemen üzerindeki sansar pöstekisini çıkarıp fırlattı ve tek **mavi gömlekle** kalıp benimle güreşmeye başladı” (Suleymanov vd., 2014b: 183).

“Üstündeki **gömleği bembeyaz**, elindeki tesbih düğmelerini çeke çeke sadece ağız içinden fısıldayıp oturur” (Suleymanov vd., 2014b: 630).

“Çok da geçmeden üstündeki **ak gömleğini** değiştirip uzun **kara gömlek** giyen, kara çarşaf bürünen, bir elinde tesbih diğerinde ise hoş kokular çıkararak tütüp duran kap tutan ebe çıkıp gelir” (Suleymanov vd., 2014b: 632).

“Yusuf Kitabı” adlı destanda gömlek, önemli bir unsurdur. Yusuf’u kuyuya atan ağabeyleri, babalarını Yusuf’un öldüğüne inandırmak için Yusuf’un kanlı gömleğini göstermişlerdir.

“Yusuf’u kurt yiyip gitti, diye yalan söylerler. İşte sadece **kanlı gömleği** kaldı, diye, Yusuf’un gömleğini gösterirler” (Suleymanov vd., 2014b: 419).

“Tülle Membet” destanında gömlek, bir hedef olarak ele alınmaktadır. Gimaletdin’in koşu yarışında ikinci olması üzerine ona gömlek hediye edildiği vurgulanmaktadır.

“Gimaletdin koşuda koşarak ikinciliği kazanıp **gömlek** kazandı. Çok iyi işi var, annesine bakmakta, yaşamı yerli yerinde” (Suleymanov vd., 2014c: 461).

Birkaç destanda gömlek, dayanıklılığın görülmesi adına zırh ve demir gömlek olarak nitelendirilmektedir.

Zırh- gömlek giyip almış,
Sol kola tutmuş kalkan,
Bellerinde kılıç var,
Kol ucunda yan, oklar (Suleymanov vd., 2014c: 335).
Yönelip ona doğru,
Beyin **demir gömleğini**
Yırttı kuru el ile,
Dersin ki **zırh gömlek**
Çürük deve yününden (Suleymanov vd., 2014c: 383).

2.3.1.1.6. Üniforma

Bu başlık altında harayta, zırh giyim, kızıl giysi gibi üniforma niteliğindeki giysilere yer verilmektedir. Harayta ve kızıl giysi, askerî bir kıyafet olarak ifade edilmektedir.

O da almış kismetten,
Apolet yapmış gümüştan,
Tam **üniforma** saçaklı,
Hayal gibi nefistir (Suleymanov vd., 2014c: 122).

Üçüncü olarak gelene som döküm kalaydan yapılmış savaş giyimi, **harayta**, dördüncüsüne ok kılıfı ile büyük yay, okları ile sadağı, beşincisine kın ve kılıç, altıncıya kadife kaptan, yedincisine siyah tilki kürkünden yaz şapkası, sekizincisine gümüş kaplamalı kalta- çanta, dokuzuncuya süngü olmalı, diye hatırlıyor Zühre (Suleymanov vd., 2014b: 175).

“Güner (bin İsmöhemet) Yulık Hamat Hazret’te ilim görüp, askerliğe alınıp, **Kızıl giysi** ordularında görev yapıp, subay olup, Kerim yüzbaşının Vazife adlı kızıyla nikâhlanıp hayat sürdürür” (Suleymanov vd., 2014c: 438).

“Onun sol tarafında **zırh giyimi**, sağ tarafında ok sadağı, önünde ise kılıç duruyordu” (Suleymanov vd., 2014b: 245).

2.3.1.1.7. Kaftan

“Zühre ile Aldar” destanında sıklıkla yer verilen kaftan, Başkurtçada “*yelen*” olarak ifade edilmektedir. Destanda birden çok kişinin giyimi detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir:

Yoldan kıyıya çıkmak isteyince, bunların karşısına ulu yaştaki bir adam çıkageliyor. Sağ kolunda uzun değnek tutmuş, yüzü çok yorgun görünüyor, kendisi apak sakallı, boyu posu zayıf, üzerine **uzun yeşil kaftan** giymiş, başına bembeyaz sarık bağlamış, beline bir gizemli yazı nakışlanmış kemer bağlamış (Suleymanov vd., 2014b: 101).

“Bahadırlar atlarını yavaşça adımlarla çadırın yanına gelince, attan inmek için izin ister istemez, çadırdan Zühre kendisi de çıkmış. Üzerine **yeşil kadifeden kaftan** giymiş, başındaki başlığı mercan taneleriyle, altın, gümüş akçelerle süslenmişmiş” (Suleymanov vd., 2014b: 112).

Adı geçen destanda bir kaftan çeşidine değinilmektedir. “Çin kaftanı”, Başkurtçada “*kıtay yëlenë*” olarak isimlendirilmektedir:

“Az sonra çadırın giriş ağzı açılıp, oradan üzerine **Çin kaftanı** giymiş yaşlı bir kadın çıktı” (Suleymanov vd., 2014b: 262).

Destanda, dağ boyundaki kızların giyimlerinden yola çıkarak çeşitli renklerde kaftanların olduğu görülmektedir:

“Onların çeşitli renkteki giyimlerinden tüm düzlük rüzgârın sallandığı rengarenk çiçeklerle süslenmiş gibiydi. Bazı birileri **mavi ve kırmızılı**, bazıları **mor ve yeşilli kaftan** giymişlerdi, başlarındaki başlıkları güneş ışığında parlayarak, gözleri büyülüyorlardı” (Suleymanov vd., 2014b: 253).

2.3.1.1.8. Kamka- Pösteki

Kamka, gösterişli Çin giysisidir. “*Siyah ipekten dış zeminli, kol uçları ve eteği tilki kürkü ile çevrelenmiş pösteki*” türü olarak ifade edilmektedir (Suleymanov vd., 2014d: 133).

Hey bir adamı zengin eder,
Bir adamı yok eder;
Zenginlerin giyindiğini, giydiğini
Kamka ile püskül eder,
Yediğini içtiğini (Suleymanov vd., 2014d: 133).

Deri işleme sanatında kullanılan pösteki, modern Başkurtçada yer alan Türkçe kökenli kelimeler arasındadır (Halilova, 2014). Giyim- kuşam kategorisinde yer verilen pösteki Başkurtçada “*tun*” olarak adlandırılmaktadır. Kullanılabilir hâle getirilmiş hayvan postlarından oluşan bu pöstekinin hangi hayvan postundan yapıldığına değinilmektedir:

“Siz yediniz, içtiniz, şimdi padişahın rızasını alalım, başlık gönderelim, dokuz ova kısır kısarak, kaliteli ipek kaplamalı **pösteki** ve Akkolay’ı padişahın kendisine verirsiniz” (Suleymanov vd., 2014a: 367).

“Altın yaka, samur kürklü **pöstekiler**,
Sizi giyecek kimsem yok” (Suleymanov vd., 2014b: 481).

Altın tahtın üstünde
Aslan gibi kükremişler;

Giydiği ipek, kürklü **pösteki**,
Bindiği tolpar at olmuş (Suleymanov vd., 2014c: 284).

2.3.1.1.9. Kefen

Başkurtçada karşılığı “*kefēn*” olan kefen, insanlara öldükten sonra mezara koyulmadan önce giydirilen giysidir.

Ey Hūda, takdiriden kalırım yok,
Yardım arayıp hiçbir yere gideceğim yok,
Gönlüme şurası üzün olur;
Kefen bulup kabir içine koyacak kimsem yok... (Suleymanov vd., 2014b: 461).
Bugün ölürsem, sonra bana **kefen** gerek,
Ey dariga! **Kefen** olsun bu gömlek.
Onlardaki soğuk bağır, katı yürek
Gömleğini üstünden soyup alırlar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 303).

2.3.1.1.10. Kürk

Dış giyim olarak kullanılan kürk, genellikle soğuktan korunmak için giyilmektedir. Bazı destanlarda neyden yapıldıklarına da değinilmektedir.

Yaz sıcağında üstünü çıkarmadan,
Kış soğuşunda **kürk** giymeden;
Bir cana saldırırsa (Suleymanov vd., 2014a: 58).

“Onun okundan yok olmuş kuş, kurdun sayısı hesaplanacak gibi değil, onların **deri kürk**lerini de o kendisine almıyor, ya ağabey ve kardeşlerine, ya aksakallara hediye ederlerdi” (Suleymanov vd., 2014b: 117).

“Saç kı+ran kafalı dazlak hizmetçi Karagol saklanarak kavak ağacına yaklaşmış ve orada hüznlenerek oturan Kuzıykürpes’e bıçağı ile saplayıp öldürmüş, şimdi ise o Kuzıykürpes’in kemerini çözüp, **su samurlu kürkünü** çıkarıp duruyordu” (Suleymanov vd., 2014b: 75).

2.3.1.1.11. Yelek- Cepken- Pelerin

Yelek, cepken ve pelerin, Başkurtçada “*sekmen*” olarak ifade edilmektedir. Omza atılan bir üst giyim olarak ele alınmaktadırlar.

“Batırlığı takdir edici han, Yılıkıbay’ın omzuna **cepkeni** kendisi koyup sırtını sıvazlar” (Suleymanov vd., 2014b: 660).

“Çar ordusu başları Emekes’e atını değış tokuş yapmayı önermişler. Emekes rızasını vermemiş. Düşmanın gözü var, diye **peleriniyle** atını örtmüş” (Suleymanov vd., 2014d: 180).

“Kuzıykürpes” destanında Yılkıbay, rakip tanımayan çok güçlü bir güreşçidir. Onu yenebilmek uğruna karşısına üç güreşçi çıkararak ortaya bir ödül konulmaktadır. Verilecek ödülün içerisinde yer alan cepkenin ederinin oldukça büyük olması dikkate değerdir.

“Bu vakit han, Sarıbay’a kendi akrabasından Yılkıbay’a karşı üç güreşçi çıkarıp galibe armağan edilmek üzere elli koyun değerindeki **kermezin cepken**, yirmi koyun değerindeki kama derili kadife takke koymayı buyurur” (Suleymanov vd., 2014b: 659).

“Sura Batır” destanında ise, yeğin işlemeli oluşu dikkat çekmektedir:

Hızlı ata atlanıp,
Ok sadağını alıp,
İşlemeli yelek giyip,
Kılıcın enine takıp,
Ta ikindiden kalkıp,
Ne düşünce niyet ile,
Batırım, nereye yol aldın (Suleymanov vd., 2014d: 82).

2.3.1.2. Başa Giyilenler

2.3.1.2.1. Börk- Şapka- Kulaksın- Bere

Genellikle kafanın soğuktan korunmasını sağlamak için takılan baş giysileridir. Destanlarda şapkaların neyden yapıldıklarına da değinilmektedir.

“Oraya varıp, başındaki **börkünü** çıkarır. Her taraf ıslıl ıslıl olup aydınlığa bürünür” (Suleymanov vd., 2014a: 371).

“-Hoş gideyim diye yerinden hemen kalkıp göçer insan donunu (1: donu) üstüne örttü. Bir de onların bir hırkası (1: al renkte ipek bişmeti) var idi. Onu giydi. Bir de **kara tilki bir börkü** vardı. Onu başına giydi” (Suleymanov vd., 2014c: 91).

“Bundan sonra Kuzıkürpes, güreşçilere ödül tayin eder. Birincisine kermezin ilen, ikinciye ipek farisi kuşak, üçüncüye mercan dikilmiş kama derili takke, dördüncüye **kara tilki derisi ile dikilen kulaksın**, beşinciye kocaman kaplan derisi koyar” (Suleymanov vd., 2014b: 619).

Kuzıykürpes kendi dileğini söyleyince, Gök Tolpar: ‘Şimdi sen benim sırtımı dilimleyip orada tenime batmış olan babandan kalma altın kaşlı eyerini, ay baltasını, gümüş aynasını, ava çıktığında giydiği **kürklü şapkasını** ve gümüş süslü kemerini al ve beni bu ırmağın en derin yerine götürüp koy (Suleymanov vd., 2014b: 59).

Sadece “Yulay ile Salavat” destanında yer alan bere, aksakal olarak bilinen kişiyi nitelemek için kullanılmaktadır.

Baba, şu parmaksız,
Bereli alın aksakal kadar
Çok savaş görüp, il gezmiş,
Zenginlik ile şan tutmuş (Suleymanov vd., 2014d: 223).

“İdige ile Muradım” destanında şapka, birliğin ve eşitliğin sembolü olarak ifade edilmektedir (Suleymanov vd., 2014c: 168).

-Savaşa giden batırın

Şapkası birlik, eşit değildir,

Savaş sırrını tutmayacak

Ağzı açık, er değildir (Suleymanov vd., 2014c: 168).

2.3.1.2.2. Türban- Şal- Örtü

Türban ve şal, kumaştan yapılmış olan başörtüleridir. “Zühre ile Aldar” destanında türban, şapkanın üstüne sarılan bir örtü olarak ifade edilmektedir.

“Başına sivri bir şapka giymiş, şapkasını ise **türban** yerine zehirli dillerini uzatmış yılanlar sarmalamıştı” (Suleymanov vd., 2014b: 139).

“Başına kirlenmiş **türban** sarmış, yalın ayakları kayış ile sarılmış, sol koluna uzun bir değnek, sağına ucu eğri kamçı tutmuş” (Suleymanov vd., 2014b: 133).

Orta Mekan, Uzun göl boyu kalabalık halk dolu yaylada vaktiymiş. Batır kadınlar giyimi giyip, **şal** örtünüp ata binip, atın yelesini kucaklayıp yatarak, bağırıp, sızlama ile ağlayıp geçerken, hiç kimse ona yaklaşmaya cesaret edemeyip, kaçıp gelmiş bir gelindir, diye halk şaşkınlıkla izlemiş (Suleymanov vd., 2014c: 494).

Destanda, türbanın hangi kumaştan olduğundan bahsedilmektedir.

“Takva Koşbay’a altın bitki örneği nakışlanmış iki beyaz kaftan, **türbanına** farsî ipeğinden bağlam, oğluna ise eyerli ve dizginli bir at hediye edildi” (Suleymanov vd., 2014b: 199).

Barınakta kullanılan eşyaların içerisinde bulunan örtü, yemek veya sofrâ örtüsü anlamında ele alınırken; giyim kategorisinde yer verilen örtü ise, destanlarda başa atılan yazma veya çember anlamında kullanılmaktadır:

“Çok eskimiş bir kaftan giyip, saç örgülerimi dolayıp, sadece uçlarını alnıma indirdim ve takke ile batırıp üstünden **örtü** bağladım” (Suleymanov vd., 2014b: 174).

2.3.1.2.3. Fes- Kaşmav- Başlık- Kep

Fes, kaşmav- başlık, kep gibi şapka türleri sadece “Tülle Membet” destanında yer almaktadır. Yalnızca kepin deri oluşu dile getirilmektedir.

“Kıvandık çocukken İsengol’lar ile ok, sadak fırlatıp oynarken: ‘Ey Kıvandık, bana bakıp kirpiğini kırpmadan dur, başındaki **fesini** delip geçeceğim.’ Dediklerinde Kıvandık gözünü kırpmadan karşı bakıp durur, İsengol **fesini** okla delerek vurup indirir” (Suleymanov vd., 2014c: 414).

“Başında deri **kepi**, üzerinde paltosu olmasa da hükümet karşısında kıymetli hiç kimseden eksik olmamış” (Suleymanov vd., 2014c: 485).

“-Pekâlâ, akşamleyin falanca yere getiririm, oraya gel, diye gider de (Batır), kadınların saçaklı yelen- entari, **kaşmav- başlıklarını** giyip, o yere gelip hazır dururken...” (Suleymanov vd., 2014c: 494).

2.3.1.2.4. Sarık- Takke

“Akbozat” destanında su kabının bulunmadığı yerde su içebilmek adına sarıktan faydalanılmaktadır. Şeklinin ve yapısının elverişli olması bu durumu destekler niteliktedir. Aynı zamanda destanlarda bu giyimlerin renklerine ve neyden yapıldıklarına değinilmektedir.

Susuz ölürüm desen,

Sarığa su koyayım,

Seni güneşe çarptırmadan,

Şu **sarığa** koyayım (Suleymanov vd., 2014a: 184).

Yoldan kıyıya çıkmak isteyince, bunların karşısına ulu yaştaki bir adam çıkageliyor. Sağ kolunda uzun değnek tutmuş, yüzü çok yorgun görünüyor, kendisi apak sakallı, boyu posu zayıf, üzerine uzun yeşil kaftan giymiş, başına **bembeyaz sarık** bağlamış, beline bir gizemli yazı nakışlanmış kemer bağlamış (Suleymanov vd., 2014b: 101).

“Onun **mercanlar dizili takkesi**, kendinden daha uzağa yuvarlayıp gitti” (Suleymanov vd., 2014b: 190).

“Aldar, halkın bağırıp çağırıp övmesi altında sıçrayıp kalkıp dostunun elinden bir ödülü daha **mercan dikilmiş kama derili takkeyi** alır” (Suleymanov vd., 2014b: 621).

2.3.1.3. Ayağa Giyilenler

2.3.1.3.1. Ayakkabı

Ayağa giyilen bir giyim unsuru olan ayakkabıya, destanlarda çok yer verilmemektedir.

“Sonra Barsin **ayakkabısını** çıkarıp fırlatır da yalın ayak kapı duvarına çıkar” (Suleymanov vd., 2014a: 368).

Kadınların işlemeli olan ayakkabısına “semse” denmektedir (Suleymanov vd., 2014c: 154). Bu isimle sadece “İdige ile Muradım” adlı destanda yer verilmektedir.

Yurdunu, yerini yok eyleyip,

Kov baş kul gibi bırakıp,

Annenden **semse** çözdürüp,

Konguldak ince pösteki giydirmiş (Suleymanov vd., 2014c: 154).

2.3.1.3.2. Çizme- Çarık

Bir ayakkabı çeşidi olan çizme-çarık Başkurtçada “*itëk- sarık*” olarak ifade edilmektedir.

“-Çizme- çarıklarınız çıkarınız da, ayaklarınızı şu pınar suyu ile yıkayıp, halıya basınız, diye buyurur” (Suleymanov vd., 2014b: 103).

2.3.2. Aksesuar

2.3.2.1. Taç

Başkurtçada “*taj*” olarak adlandırılan taç, başa takılan bir süstür. Bu süs, destanlarda gücü sembolize etmektedir:

Altınlı otağ diktirip,
Hizmetçiler koyarım.
Başımdaki **tacımı**,
Altımdaki tahtımı,
Kızım, sana veririm (Suleymanov vd., 2014b: 475).

“Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda tacın neyden yapıldığına ve nasıl bir taç olduğuna vurgu yapılmaktadır:

Bin deveye mal, hazine yüklenmiş,
Her hizmetçisini birer ata bindirmiş,
Hepsine de değerli ipek giyim giydirmiş,
Başlarına **mercanlı taç** örer imdi (Suleymanov vd., 2014b: 329).
Üzerine o değerli ipek elbise giydi,
Desenli tacını başına taktı,
Münevver tahta oturmaya karar verdi,
Yüzünden parlak nurlar saçılır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 346).

2.3.2.2. Bilezik

Başkurtçada “*bělëžëk*” olarak adlandırılan bilezik, bileğe takılan bir aksesuar olarak ele alınmaktadır.

“İkinci kez geldiklerinde ağabeyleri İbn-i Yemin’i de getirirler. Yusuf İbn-i Yemin’i kendisi çıkıp karşılar. Yakut bir **bilezik** hediye eder” (Suleymanov vd., 2014b: 429).

Vedalaşırken orada Yusuf Arap ile,
Bir **bilezik** çıkardı kendi koynundan,
Tutturdu Yusuf, Arap’ın sağ eline;
-**Bileziğim** sana yadigâr olsun imdi (Suleymanov vd., 2014b: 363).

2.3.2.3. Çanta- Çuval

“Zühre ile Aldar” destanında kalta-çanta olarak ele alınan aksesuar, “*deri kayıştan yapılmış olan bel bağı, kese*” anlamında kullanılmaktadır (Suleymanov vd., 2014b: 175).

Destanda çanta, at yarışında verilen hediyelerin içerisinde yer almaktadır.

“...siyah tilki kürkünden yaz şapkası, sekizincisine gümüş kaplamalı **kalta- çanta**, dokuzuncuya süngü olmalı, diye hatırlatıyor Zühre” (Suleymanov vd., 2014b: 175).

Sadece “Kıssa-yı Yusuf” destanında yer verilen çuval unsuru, Başkurtçada “*tok*” olarak anılmaktadır. Destanda çuval, Yusuf’un kardeşlerinin, aşlık ve eşyalarının içine konulduğu bir çanta niteliği taşımaktadır.

Açtılar onlar sonra **çuvallarını**,
Boşalttılar da yüklenen yüklerini,
İnandırdılar hep birlikte babalarını,
‘Kendi zengnliğimiz!’ derler imdi (Suleymanov vd., 2014b: 385).

2.3.2.4. Düğme

Başkurtçada “*töyme*” olarak adlandırılan düğme, giysilerin iliklenmesinde işe yarayan bir çeşit aksesuardır.

-Sadakat ver! diye Yusuf tekrarladı,
Sabrını, doğruluğunu çok korudu,
Giyiminin yedi **düğmesini** iliklemedi,
-Allah’ım koru! diye Hakka sığınır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 347).

2.3.2.5. Eldiven

Başkurtçada karşılığı “*bëyeley*” olan, elleri soğuğa karşı korumak amacıyla giyilen bir aksesuardır.

Derimizi veririz
Eldivene, börüğe,
Çok gayretlensek, don olur,
Çoğalıp gitsek on olur (Suleymanov vd., 2014a: 392).

2.3.2.6. Kemer- Kuşak- Bel bağı- Kayış

Kemer, kuşak, bel bağı, kayış gibi unsurlar, genellikle elbiselerin üzerine takılan aksesuarlardır. Başkurtçada “*bilbav*” kemer, bel bağı ve kuşak anlamında kullanılmaktadır.

“O vakit uzun boylu Börkötбай, daire odasına gelir, **bel bağını**, **kuşağı** çözüp kendisiyle güreşmesi gereken keşeyi beklemeye başlar” (Suleymanov vd., 2014b: 619).

Destanlarda genellikle kemerlerin süslü olduğu görülmektedir:

Nakışlı **kemer** dikmişim,

Takayım beline;
Yollu halı yapmışım,
Düşeyim yoluna (Suleymanov vd., 2014a: 303).

“O, sevincinden, Zayatülek’e kıymetli taşlarla bezenmiş **kemer** hediye etmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 316).

Kemer yerine kullanılan bir diğer aksesuar da kayıştır. Başkurtçada da “*kayış*” olarak ifade edilmektedir.

“Eskimiş bu gömleği aynı şekilde eski şalvarın içine paçalarını sıkıştırıp giydim ve belime **kemer** yerine sadece **kayış** takarak, ona hançerim asıp başıma daha önce dediğim gibi takkemi geçirdim” (Suleymanov vd., 2014b: 174).

2.3.2.7. Küpe

Kulağa takılan bir süs olarak bilinen küpe Başkurtçada “*alka*” olarak ifade edilmektedir:

Kulağında **küpesi**
Sallanan güzel kız gibi,
Güne bakıp büyüyen ağaçlı;
Yavrusunu bekleyen ana gibi (Suleymanov vd., 2014c: 265).

2.3.2.8. Tarak- Saç başlığı

Saç taramak için kullanılan bir alet olan tarak, Başkurtçada “*tarak*” olarak dile getirilmektedir.

“Suya girince, uzundan daha uzun saçını suyun üstünde yayarak taramaya başlamış. **Tarağına** takılıp kopan uzun uzun saç tellerini su uzaklara alıp götürmüş” (Suleymanov vd., 2014b: 543).

“Cengizname” destanında tarak, gerçek anlamının dışında Cengizhan’ın Timer Kotlı Bey’e vermiş olduğu nişan olarak ifade edilmektedir.

“Senin ağacın kara kavak olsun, kuşun saksağan olsun, çağrın ‘taban’ olsun, nişanın ‘yarım **tarak**’ olsun! dedi” (Suleymanov vd., 2014c: 95).

Saç başlığı ise, saça takılan bir çeşit aksesuar niteliği taşımaktadır:

“Yaşam sulh içindeyken kadın ve kızlara süs eşyalarından bilezik, yüzük, taşlı yüzük, bel bağı süsü, **sulpi saç takısı**, böğür üstü omuzlara ve **saç başlığı** gibi süslenme takıları yapmış” (Suleymanov vd., 2014d: 106).

2.3.2.9. Yelpaze

Başkurtçada “*yëlezlep*” olarak anılan yelpaze, “İdige ile Muradım” destanında yalnızca bir yerde geçmektedir. Destanda yiğit, yelpazeyi sineği başından atmak için kullanmaktadır:

Yüzüne konan sineği
 Kovup **yelpaze** ile,
 Yiğit başını önüne
 Koyup düşünüp oturan
 Güzel bir kızın yanına
 İdige çıkıvermiş, de (Suleymanov vd., 2014c: 230).

2.3.2.10. Yüzük- İmmeney

“Bikyen Mergen” destanında; yüzüğün taşlı olma özelliğinin vurgulanması adına yüzük kavramı, aynı yerde iki kez yer almaktadır. Destanda Keyekbay İhtiyar’ın kızlar için yaptığı süs eşyalarından bahsedilmektedir:

“Yaşam sulh içindeyken kadın ve kızlara süs eşyalarından bilezik, **yüzük**, **taşlı yüzük**, bel bağı süsü, sulpı saç takısı, böğür üstü omuzlara ve saç başlığı gibi süslenme takıları yapmış” (Suleymanov vd., 2014d: 106).

“Bikyen Mergen” destanında yüzük aynı zamanda bir kavuşma sembolü olarak görülmektedir:

“Bikyen Köleyşe’nin çok hoşuna gidip ebediyen kavuşmak işareti olarak, kız parmağındaki **yüzüğünü** Bikyen’in parmağına taktı” (Suleymanov vd., 2014d: 111).

“Targın Batır” destanında Başkurtçada karşılığı “*imēnney*” olan iç kısmında bir isim barındıran yüzük olarak belirtilmektedir (Suleymanov vd., 2014b: 551).

“Kız sol elindeki parmağından **immeney** altın yüzüğünü alıp yaşlı Kujak’a verir” (Suleymanov vd., 2014b: 551)

2.3.3. Diğer

2.3.3.1. Kumaş Çeşitleri

Bu kategoride destanlarda kullanılmış olan kumaş türlerine yer verilmektedir. Sıklıkla kullanılan ipek kumaşın yanında keten ve saten kumaşlar da ele alınmaktadır.

Bu satışa hiçbir şekilde razı olmayız,
 Elinizden **ipek**, **satener** almayız,
 Ne kadar yarmak paran varsa, onu ver,
 Derler imdi (Suleymanov vd., 2014b: 313).
 Giyimlerini **ipekten**,
 Atlarını düldülden
 Edenleri kim? dersin,
 Allah olmayıp, kim olsun! (Suleymanov vd., 2014c: 110).

“Sura Batır” destanında ipek giysilerin neyle süslendiği vurgulanmaktadır:

“Düğünde Minhılıv’a **inci bezekli ipek giysiler** giydirince, onun han- sultanlardan da güzel olduğunu görüp han, kendisine âşık olmuş, de” (Suleymanov vd., 2014d: 73).

“Çok eski zamanlarda Ak İdil Nehri boyunca bir ata ile bir ana yaşarmış. Ata avcılık yapmış, ana ip eğirip **keten** dokumuş” (Suleymanov vd., 2014a: 327).

2.3.3.2. Mendil

Küçük bir bez parçası olan mendil, sadece “Bikyen Mergen” destanında geçmektedir. Destanda mendil, ter silmek amacıyla kullanılmaktadır:

“Benim başka sözüm yok, dedi de yerine oturdu, koynundan **mendilini** çıkarıp alnındaki terini sildi, salladı” (Suleymanov vd., 2014d: 120).

2.3.3.3. Perde

Perde, Başkurtça “*perže*” olarak bilinmektedir. Destanlarda çoğunlukla yüzü kapatmak için kullanılan bir peçe ya da bez parçası olarak ifade edilmektedir:

Bozyiğit aynaya doğru geldi, dedi,
Kız bakıp yiğidin yüzünü gördü, dedi.
Yüzündeki **perdesini** açmış idi,
Han kızı âşık-yârini imdi bildi [dedi] (Suleymanov vd., 2014b: 446).

Perde ile örülmüştü onun yüzü,
Yolculara dostmuş, mürüvvetli,
Dili yumuşak, sözleri kalbe yakın,
Onu dinlemek, can rahatı, der imdi (Suleymanov vd., 2014b: 388).

“Kıssa-yı Yusuf” destanında ise, Allah ile kul arasında yer alan bir perdeden bahsedilmektedir:

Yusuf Malik’in emrine razı oldu,
Kalktı, Nil boğazına yakın geldi,
Ellerini kaldırıp, Halik’e dua kıldı:
‘Kudret ile **perde** ver imdi (Suleymanov vd., 2014b: 325).

2.3.4. Bakım ve Makyaj Ürünleri

2.3.4.1. Allık- Pudra

Yalnızca “Kızıyürkpes” destanında yer verilen allık ve pudranın, güzelliğe etkisi vurgulanmaktadır. Destanda adamın, eşinin pudra ve allık kullanarak güzel olduğuna, doğal halini beğenmediğine değinilmektedir:

“... Diğer ‘Benimki yüzüne **pudra** ve **allık** sürdüğünde çok güzel olarak göründü; fakat, doğal halinde görünce yüzüne bakasım gelmemeye başladı” (Suleymanov vd., 2014b: 647).

2.3.4.2. Amber- Misk

Güzel kokmak için kullanılan parfüm niteliğindeki ürünlerdir. Başkurtçada amber “*genber*”, misk ise “*mişek*” olarak adlandırılmaktadır:

Onun içine yumuşak ipek döşesinler,
Cevherden kandiller yaksınlar,
Amber, misk, zencefil yandırsınlar,
Bezekli de hoş kokulu da olsun imdi (Suleymanov vd., 2014b: 345).

Yeni doğmuş aya benzer kaşların var,
İncilere benzer güzel dişlerin var,
Misk, yofar kokusu gelen saçların var,
Örmeye öz ellerime layık imdi (Suleymanov vd., 2014b: 348).

2.3.4.3. Sürme

Başkurtça karşılığı “*hörme*” olan sürme, göz için kullanılan bir makyaj malzemesidir.

“Onun ismi Aybike idi. O kaşına **sürme** çekmez, tırnağına boya sürmezdi. Genç de güzel de idi” (Suleymanov vd., 2014c: 365).

Aş yedirdi, eliyle su içirdi,
Üstlerine çeşit çeşit giysi giydirdi,
Giysilerini ıtır ile ıslattı,
Gözlerine onun **sürme** çeker imdi (Suleymanov vd., 2014b: 297).

İncelenen destan metinlerinden hareketle, giyim- kuşam ve süslenme kategorisinde, değerli madenlerin ve çeşitli hayvanların derilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bazı hayvanların postlarından elde edilen kostüm niteliğindeki kıyafetlerin olduğu vurgulanmaktadır. Öncesinde barınakta bulunan eşyalar kategorisinde ele alınan pöstekiye, giyim kategorisinde de yer verilmektedir. Hayvan postundan yapılan bu pöstekiler, aynı zamanda bir kıyafet olarak da kullanılmaktadır. Yulay ile Salavat adlı destanda, kıyafetlerdeki deri kullanımı, giysilerin daha sağlam olması görüşüne yaslanmaktadır. Bazı destanlarda kıyafetlerin daha çok ipek kumaştan dikildiği görülmektedir. Aynı zamanda kıyafetlerin renkleri de nitelendirilmektedir. Siyah, beyaz, mavi gibi mitolojide de sıklıkla karşılaşılan renkler, destanlarda da varlığını göstermektedir. Destanlarda siyah kelimesinin kullanımıyla birlikte, eş anlamlısı olan kara kelimesine de yer verilmektedir. Çoruhlu, kara kelimesinin olumlu veya olumsuz şekilde olmadan iki farklı anlamı nitelendirmek için kullanıldığını vurgulamaktadır (2011: 209). İşlemeli ve nakışlı birçok türden giysiler ele alınmaktadır. Bunun dışında etek giyimi, destanda gerçek anlamının dışında kullanılarak söz varlığını destekler niteliktedir.

Başa giyilen giyimler, destanlarda çeşitlilik göstermektedir. Genellikle sıcak tutması amacıyla kullanılan bu giysilerin yanında, başa atmak için kullanılan ince yapıda başörtülerine

Kelepçe				243/2 , 265			345/2	373, 375, 378, 379
				232, 233, 237, 244/6				
				, 245/2 , 254, 260/4				
	94, 101, 108, 112, 120/ 3,		162, 165/ 4,					
	149/2, 124/ 2,		166, 170/ 3,	182, 195, 200, 211				378/2, 379/4, 381/2, 382, 384
Kılıç	125, 128/ 2, 138, 140/ 2	154/2, 155, 156/2	173/ 3, 174, 175/ 4	262/2 , 268, 269/5 , 270/2 , 272/3 , 273, 274, 275/3 , 276, 277, 280, 281 235, 261, 267, 268, 269, 270, 272		335		
Kın	156		165, 166, 170, 175			335		
Mızrak Odun			190		325/2			
				234, 237, 239, 244, 247, 255, 256/7 , 257, 260, 261, 275/5 , 281	294, 298/ 2	300, 310/ 2, 311	315, 316, 317/2, 325	332/4, 336, 345, 346/2, 347/2, 352/2
Ok	88	169, 173, 175/ 3	190, 194, 217/2				327, 328/ 6	364, 365, 366/6, 367/4
Ok kabı							328/ 3	391, 393, 394
Sadak	55			234, 247, 260, 261/2 , 267, 270, 273 232, 242, 267, 268			332	
Silah	58, 121		215, 216, 222			324	328/ 2	346, 347 371, 380/2, 384/2
Sopa	56, 57, 58, 59,				283			

	61/3								
	, 110, 111								
Süğü	174	247, 280, 281							
Tokmak		271, 272/5							
		260, 261, 262, 269,							
Topuz		271/2, 272, 273, 274, 281				353			
		180/5, 181/2, 186/8, 204/7, 214/2							
Tüfek								366	
Urgan						344			
Yay		237		317	328/4			391	
Zincir		243/5				343, 344/3, 345/4			
		265/2							

Tablo 24. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Savaş Aletleriyle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kızıyürkpes ile Mayanhılıv	Mergen ile Mayanhılıv	Zühre ile Aldar	Maktımhılıv	Kıssa-yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyiğit	Tahir ile Zühre	Seyfülmülük
Balta/ Ay baltası	59, 60/3, 61, 74						455		
Bıçak-Çakı	74, 75, 76, 77				300/3, 341		455, 482, 489		514, 526
Hançer			113, 127, 145, 164, 174		348		452, 482		514
İğ			110/3, 123, 148						
İğne			123						
İp- Bağ					311, 314, 317, 320, 358		465		
Kalkan			143						
			133/1, 134/5, 135/5, 136/3, 137/2, 138/2, 139/2, 159, 224, 239, 257, 258						
Kamçı	61/2					428/4			

Kelepçe		231		317, 320, 332, 358			
		99, 105/3, 108, 110, 111/5, 113, 119, 123, 127/3, 134, 143/4, 144/3, 145/5, 146, 162, 165, 166/3, 175, 178, 184, 185, 194, 196, 207/2, 210/2, 226/8, 227, 232/2, 233/4, 240/2, 245,246, 258, 260/3, 272, 275/2, 281					
Kılıç	71/2, 74/3		283, 287	373, 396	447/2, 449, 454/2, 455/4, 457, 469/4, 475/5	509	519/3, 526
Kın		106, 110, 114, 127, 175, 197, 240, 246			449		
Miğfer		94, 226/3, 234, 282					

		94, 96/2, 97/2, 99, 100/4, 104, 105/3, 106/4, 107/7, 108, 110/10, 113, 117, 119, 122, 123/4, 124/4, 126/2, 127/5, 136, 143/2, 148, 150, 151, 152, 159, 164, 165/2, 166/6, 168, 175, 177/2, 178, 185, 198, 199, 203, 204, 206, 210/3, 213, 216, 218/4, 220, 228/8, 239, 242, 260/3, 262			
Ok	80/2, 86, 87	283/3	306/2, 310	458/5, 486	
Ok Kılıfı					
Sadak	81, 87				

			94, 95/2, 102, 105/4, 106, 110/2, 113/4, 119, 124, 125/2, 133/2, 135/2, 141, 143, 158, 160, 163, 184, 185, 192, 197, 198, 204/3, 205/2, 206, 210/3, 219, 220/2, 223, 227, 229/2, 235, 239/2, 244/2, 245/3, 250/2, 258, 281		
Silah	83, 89			509	
Sopa- Asa					
Süngü			94, 125, 126/9, 134/4, 143/2, 144/2, 164/3, 175, 184, 185, 186, 192, 204, 218, 224, 226/5, 234, 252	452, 455, 457	
Topuz			210/3, 223/4, 281		
Tüfek					
Yay	55/2	80, 86	94, 96, 106, 113, 123, 124/8, 126, 136, 148, 175, 178, 196/2, 199/3, 204, 210/2, 218	424	
Yay Kılıfı			106, 124/2, 199, 210, 281		
Zırh	83		144, 145, 218, 220, 226, 227, 234, 239, 282	477	

Zincir	222, 224, 231/3, 232/2, 266/2	314/2, 317	420/2	508/2
--------	--	---------------	-------	-------

Tablo 25. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı

Savaş Aletleriyle İlgili Maddi Kültür Ursulları	Kerte Mergen	Targın Batır	Targın ile Kucak	Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı	Muradım ile Bukhın	Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Alasabır	Ebrey Batır	Kuzıykürpes
Balta/ Ay baltası									
Bıçak- Çakı									606
Hançer									
İğ									
İğne		552	558						
İp- Bağ									
Kalkan									
Kamçı									628,629, 658
Kelepçe									
Kılıç								589/3	596/6, 597, 600, 604/4, 605/3, 610, 629, 630, 635/2, 640, 645/2, 646, 648/2, 653, 667/3, 668
Kın									600, 604, 630, 646, 667
Miğfer									
Ok		549, 550/5, 551/2, 552/2	557/6				579		591/2, 592, 593, 594/2, 596, 601/2, 602/2, 603, 604, 605, 610, 613, 614, 617, 618/4, 620, 628, 629, 644/4, 658, 660, 661/7, 666, 667
Ok Kılıfı									
Sadak		549, 550							594, 602

Silah	555	596, 597, 605, 606/2, 610/2, 612, 633, 634/2, 635/2, 636/3, 640/2, 641, 644, 647/2, 658/2, 665
Sopa- Asa		603
Süngü	589	596/3, 600/3, 604/5, 610, 613/2, 618/2, 667
Topuz		604/3, 605/3, 606
Tüfek		
Yay		591, 593, 594, 600/2, 602, 610/2, 612, 618/2, 620, 644/2, 661
Yay Kılıfı		
Zırh		
Zincir	589/2	

Tablo 26. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Savaş ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınses (Altınsaç)	Cengizname	Mamay Han Hikâyesi	Möyten Bey	Bey Tuksaba oğlu Möyten Bey	Aksak Timur	İdige ile Muradım	İdege	Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen
Bağ/ Sicim/ Urgan/ Sırım								142			334, 335
Balta											
Bıçak									198, 250		
Değnek				89				139			
Hançer									257		343
Irgak (Kanca)				93							
Kalkan/ Pulat kalkanı		61, 62/2							240/2		336/2
Kamçı									188, 214, 220, 247	305	

							148, 149, 150, 157, 163, 167, 171, 174, 181, 182/2, 198, 206, 217, 225, 240/3, 241, 247, 252/2, 255, 257, 261/4, 269/3, 270/5, 273/2, 274/3, 279, 284, 285, 286, 287/4, 288, 290/2, 292, 148, 149, 150, 174, 181, 182, 217, 243, 274		
Kılıç	59	98	102	105, 107, 108/3, 112	120, 122	131, 143	310, 311, 314/2, 317/3, 318/4, 319, 321, 322/2, 329, 334, 335, 336/2, 338, 348, 349/3		
Kın				107, 112	120		310, 311, 314, 321/2		
Kibrit									
Mızrak									
Miğfer							219, 230/3, 240, 262		
Neşter							175 148, 167, 170, 175, 178, 179/2, 180, 184, 198, 200, 203, 214, 220, 224, 237, 252, 253, 259, 267/2,		
Ok	66/4	97	102	107, 108/2, 109		131, 142	302/2	311/2, 313, 314, 315, 321, 335, 336/2, 348, 349/2	

				275, 278/2, 282, 285, 286, 287, 289	
Pulat				146, 153, 154, 158, 161, 171, 175, 243, 269, 270, 271, 288/2, 290/3 167, 170, 174/2, 175, 179, 180/3, 199,	
Sadak		82, 83, 93/2		131	348
				200, 219, 225, 234, 237, 253, 259, 289/3 199,	
Silah	66			135	314, 319, 335, 348
				241, 251, 290 149, 198,	
Süngü	66/2		108/2	200/2, 217, 218, 219, 229, 247	317, 334, 336/4
Top/ Topuz				148, 219	334, 335
Tuğ			104		
Tüfek	67			131	
Yay			107	170, 180, 200	
Zırh		79		131, 142	219, 227
Zincir					318, 338

Yay	377	399/2, 428	547	560
Zırh				
Zincir	390/2			

Tablo 28. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Savaş ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Koblan Batır	Yek Merge n	Sur a Batır	Bayaz it Batır	Kübele k- Tilev Batırlar ı	Bikye n Merge n (Batır)	Akşan m Batır	Köbe k Batır	Tülge n Batır	Sura Batır (kısa varyan t)	Teveş Merge n	Akay Yavı (Savaş ı)	Karasak al
Balta													
Bıçak													
Değnek												145	
Hançer					98, 99								
Kalkan	61, 62/2				96								
Kamçı- Kırbaç			77, 83			123						138	156
Kanca			74, 76, 79, 80/3 , 82, 84, 85, 86 80, 84		96, 97, 98/2, 101/3	106	125	127/2		131		137, 139, 141, 142/2, 145, 146, 147/4	162, 170, 171, 174
Kılıç	58, 61/3, 64, 65												
Kın						107, 110				131			
Mızrak	58, 61/5												
Ok- Ok kabı - Ok	56/3, 58, 61, 62/3, 64, 65	69, 70/4, 71/4	75, 76, 80/3 , 84/2	89	93, 98/3, 99	105, 106, 115/2, 116/2, 119	125					137, 139, 142/2	169, 170/2, 173, 175/2, 176
Ok kılıfı- Ok													
kuburu- Ok													
kutusu													
Pulat- Pulat													
Pulat kılıç						105/2, 106, 115, 116/8, 117/4, 118/2, 121/2, 122	125						152/3, 176
Sadak			76, 82	89	93, 96, 98/2, 99	105/2, 106, 115, 116/8, 117/4, 118/2, 121/2, 122	125						
Sicim- Urgan						123							
Silah- Hapkan- Tüfek			82		98	106/2, 109						139, 144	163
Süngü					98/2, 101	106							174
Topuz			76			123						141, 144	

Yay	56	69, 70/4	80		142
Zırh				106	
Zincir- Kelepçe					143

Tablo 29. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

[illegible]

2.4.1. Asa- Sopa- Değnek- Tokmak- Odun

Asa, sopa, değnek, tokmak, odun, çıra gibi unsurlar, savaşlarda silahın bulunmadığı yerlerde kullanılmaktadır. Bu unsurların çoğu saldırı ve savunma aracı olarak nitelendirilmektedir. Başkurtçada asa “*tayak*”, sopa “*huyıl*”, değnek “*kiške, huyıl*”, odun “*utı*” olarak isimlendirilmektedir.

-Bu kim, buraya giren,
Hiçbir insanın dokunamayacağı,
Asamı alan? deyip
Yılan gelip Ural’a
Yutayım diye saldırınca,
Ural, kavrayıp tutmuş,
Yere vurup çalmış (Suleymanov vd., 2014a: 86).

“Yanbay, atını kamçılıyıp bu atlıdan geri kalmamayı düşünmüşse de, atlı ondan uzaklaştıkça uzaklaşmış, gözden kaybolmaya başlamış. Çok geçmeden bu atlı, nefesle çekip almış gibi hayvana yetişip çevirmiş, **sopayla** vurmaya başlamış” (Suleymanov vd., 2014a: 283).

“Yenbirzi Ata, küplerin eksildiğini görüp, oğullarına kanı kimin içtiğini sormaya başlamış. Şülgen, kimse içmedi, deyip onu aldatmış. Yenbirzi Ata eline kalın bir **sopa** alıp, oğullarını sırayla dövmeye başlamış” (Suleymanov vd., 2014a: 61).

Elime **odunu** salsa da
Ural’ıma saldırıp,
Çok kan döküp,
Elime savaş açsa da
Hiç korkmuyorum babandan,
Kalbime ok atsa da! (Suleymanov vd., 2014a: 190).

Bazı destanlarda değneğin hangi malzemeden meydana geldiği vurgulanmaktadır.

“- Dur hele, sağını solunu öğrenelim, açıklayalım. Buradan onların makamında ne var ne yok bir soruşturalım. Bilmeden, **söğüt değnek** sallayıp savaşa gitmenin faydası yok, dediler” (Suleymanov vd., 2014a: 260).

...Boz aygırdan zıplayıp indi de ayağı kadar kalınlıkta: biri **kayından**, ikincisi **kuşüzümü ağacından**, biri **övez ağacından** üç **çiğ değnek** kesip alıp, bir avuca toplayıp, güzelce eline derledikten sonra, bunları sürükleyip bir şekilde sırt boynuna gelecek şekilde vurmak istedi. Uygun anına denk getirip, üç defa sırt boyuna çatırdatıp çekti de bu **değnekle** (Suleymanov vd., 2014a: 279).

Tokmak, sadece “Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda yer almaktadır.

Başkurtçada “*görzö*” olarak ifade edilmektedir.

“- Ben savaşa hazırı, dedi. O arada topuzunu kaldırıverdi de o **tokmaklarını** alayım diye eğilmişken, ensesine güm diye vurdu” (Suleymanov vd., 2014a: 271).

2.4.2. Balta- Ay baltası

Başkurtçada “*balta, sayma*” olarak adlandırılan balta, tarım unsuru olmasının dışında savaş unsuru olarak da ele alınmaktadır.

Süngü, kılıç yanına alıp,
Balta bıçak eline alıp,
 Babanızı öldürmüş
 Düşmanınız bu değil.
 Ayıbı olmayan insanın
 Kanını dökmek yol değil (Suleymanov vd., 2014b: 455).

Seçip seçip yüz elli pehlivan almış,
 Silahını, **baltasını** seçip almış;
 Hoşlayıp, vedalaşıp il, yurtla
 Tamyan Batır Mesem Han’a gidip kalmış (Suleymanov vd., 2014c: 536).

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” destanında “ay balta” olarak ifade edilen bu kelime, Gök Tolpar’ın da yönlendirmesiyle Kuzıykürpes’in yolunu bulmasını sağlayan bir pusula niteliği taşımaktadır.

Az gitti uz gitti, Kuzıykürpes, giderek ensiz sonsuz kapkaranlık bir ormana rastladı.
 O anda Gök Tolpar dile gelerek:

-Babanın ay baltasını at! dedi.

Kuzıykürpes babasının **ay baltasını** fırlatıvermişti, ensiz bucaksız kapkaranlık ormanın ortasından direk bir yol meydana geldi. Bundan sonra Kuzıykürpes **ay baltasını** aldı ve bu yoldan Gök Tolparla yel gibi geçip gitti (Suleymanov vd., 2014b: 61).

2.4.3. Kesici Âletler

Destanlarda; hançer, kama, süngü, bıçak, çakı, neşter gibi küçük kesici âletlere yer verilmektedir. Başkurtçada; hançer “*henyer*”, kama “*kama*”, süngü “*höngö*”, bıçak “*bısak*”, neşter “*böyze*” olarak adlandırılmaktadır.

Savaş âletlerinin bir çeşidi olan kıvrımlı yapısıyla öne çıkan hançer, Türk kökenli bir unsur olarak kayda geçmektedir (Ögel, 1948).

At yakalayıp koşmuş,
Süngü, **kamasını** saplamış,
 Kılıç, **hançerini** bilemiş
 Savaş aracını seçmiş,
 Yol gerecini hazırlamış (Suleymanov vd., 2014a: 174).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda, Miney Batır’ın Hunlarla yaptığı savaşta, savaş aletlerini kullanma becerilerinden bahsedilmektedir.

“Hunlar ile savaşta Miney Batır yine kendi ustalığıyla, gayretli ok atışıyla, **süngü** fırlatmasıyla, bunun üstüne de usta kılıç ve topuz savaşçısı olması ile Başkurtları da Hunları da hayran bıraktı” (Suleymanov vd., 2014a: 281).

“Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen” destanında hançerin keskin olma özelliği vurgulanmaktadır.

İlkbaharda Dim'i gece geçip
Çıktık da biz,
Olokay Bey dediklerini
Devirdik de biz,
Boğazına keskin **hançer**
Soktuk da biz (Suleymanov vd., 2014c: 343).

“Alıp Batır” adlı destanda ise, çakının küçük bir âlet oluşu ele alınmaktadır.

“... Sonra ne yapsın artık, babasını ihtiramla defnetmiş de, baltasını alıp taşta bilemiş de, **saç çakısı** gibi avucunun içine koyup, ormana yol tutmuş” (Suleymanov vd., 2014a: 328).

“Ural Batır” destanında, Batır'ın çevresindekilere karşı yaptığı zulümlerden sonra pişmanlık duyabileceği ifade edilmektedir. Tehdit unsuru olarak bıçak kullanılmaktadır.

Nice Batır olsa da,
Herkesin ödünü alsa da,
Ayağını bağladıktan sonra,
Boynuna **bıçak** saldıktan sonra,
İki gözü yaşarıp
Kalbi çarpar, değil mi? (Suleymanov vd., 2014a: 58).

Yalnızca “İdige ile Muradım” destanında yer verilen neşter, korkutma unsuru olarak ifade edilmektedir.

Ey ulu han, ulu han,
İlimde itilen değilim;
Neşter tutup elinde
Yol basar er değilim (Suleymanov vd., 2014c: 175).

2.4.4. İğ- İğne

Başkurtçada “*orsoķ*” olarak ifade edilen iğ, yalnızca “Zühre ile Aldar” destanında geçmektedirler. Oka benzer çubuk şeklinde olan iğ, savaşlarda tercih edilen bir âlet olarak görülmektedir.

“-Hey, mahluk Müslümanlar! İkiniz iki tarafa gidip, ok fırlatmayı deneyin bana, o zaman o **iğ**lerinizin ne olduğunu kendiniz de görürsünüz. Sizin o Zühre'ye hediyeye götürdüğünüz ok- sadak dediğiniz şeyler silah mı ki, **iğ**ler işte onlar!” (Suleymanov vd., 2014b: 110).

Çınlayıp duran kemik yayların yerine sadece kocakarıların su taşıyacağı boyunduruğa benzeyen ince ağacı bükerek yapılmış yayları kalır; yıldı iliginden çekilmiş sert kiriş çekme yerine bu boyunduruklara ıhlamur lifinden yapılmış kiriş takarlar, vızlayıp uçan keskin başlı okların yerini **iğ**e benzer çubuklar değiştirir (Suleymanov vd., 2014b: 148).

Başkurtçada “*ēne*” olarak adlandırılan iğne ise, bir savaş ögesi anlamında birkaç destanda yer almaktadır. İğnenin kesici bir yapıda olması ve zarar verme gücünün fazla

olmasından dolayı masallarda kötülük unsuru anlamında ön plana çıkabilmektedir (Demir 2023). Bu durum destanlarda da görülebilmektedir.

“Ben sana iyilik yaptıysam, sen bana kötülük düşündün. Şimdi ben seni **iğne** ile doğrarım, der” (Suleymanov vd., 2014b: 552).

“Targın ile Kucak” destanında iğne, eziyet verici bir faktör olarak kullanılmaktadır.

“Targın Batır orada kendini bırakıp gittiği için Nogay hanının derisini **iğne**yle yüzerek, işkenceyle öldürür ve onun yerine kendisi han olur” (Suleymanov vd., 2014b: 558).

2.4.5. İp- Urgan- Sicim- Sırım

İp, urgan, sicim, bağ, sırim gibi ögeler, savaş unsurlarıyla birlikte birkaç kategori arasında da yer almaktadır. Bu başlık altında yer alan unsurlar, mücadelelere hizmet etmek adına kullanılmaktadır.

İp; pamuk, keten, yün, ipek ve naylon gibi örme unsurlarından oluşturulan uzun ipliksi parçalarının her birine verilen addır (URL, 4). Başkurtçada “*bav*”, “*ırmav*” olarak adlandırılan ip, destanlarda öldürme, cezalandırma aracı olarak kullanılmaktadır.

-Ben daha çok gençken
Babam seni vurduğunda
Hepimizde av deyip,
Seni sarıp alanda,
Boynuna **ip** salanda,
Canın girtlağına gelende,
Gerçekten de bilerek mi
Can acısından korkarak mı
Sen dile gelmiştin (Suleymanov vd., 2014a: 107).

“Dev yavrularının oyunları çok sürmemiş, taşları sağa sola atılıp yok olup bitmiş. Sonra onlar büyük bir **iple** karaağaca asılan büyük taşı görüp onun çevresine toplanmışlar. Birisi, ilginç görüp, taşı çekip atmış, taş geri gelip onu vurup yıkmış” (Suleymanov vd., 2014a: 151).

Bazı destanlarda ip, bağ gibi nesneler; bir tehdit unsuru olarak görülmektedir.

Birisi, asarım diye, **ip** almıştır.

Birisi elmas kılıç eline almıştır,

Vezir ile diğer herkes:

‘Hazır kılalım buyruk.’ diye konuşurlar (Suleymanov vd., 2014b: 465).

Zavallı Yusuf’u yola giyindirdiler,

Kilim döşeyip, bir deveye bindirdiler.

Bağ ile ellerini sıkıca bağladılar,

Çözülüp, yolda kaçmasın, derler imdi (Suleymanov vd., 2014b: 317).

İplik ve halat ürünlerinden biri olan urgan; keten, kenevir, pamuk ve jüt gibi çeşitli materyallerden üretilmektedir (URL, 5). Başkurtçada “*bav*” adıyla anılmaktadır.

Birkaç destanda urgan, insanların hareket alanını kısıtlamak amacıyla kullanılmaktadır.

“Eyler Han onlara: ‘Alpamışa’yı öldürmeyin, ayak kollarını bağlayıp, canlı olarak yakalayıp getirin!’ diye ferman vermiş. Sonra hizmetçileri zincir ve **urganlar** alıp, sessizce Alpamışa’nın uyuduğu yere gelmişler” (Suleymanov vd., 2014a: 344).

O an geldi öfkem;
Son defa kaçtığımda,
Kaçırmayıp **urgandan**,
Direğe kulağını
Çivileyip koydum, hor ettim,
Esir idi, kul ettim (Suleymanov vd., 2014c: 375).

Sicim ise, kenevirden kalın bir şekilde örülerek elde edilen sağlam iptir (Yelten ve Özkan, 2002: 454). Başkurtçada “*boğal*” olarak adlandırılan sicim, “Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen” adlı destanda savaş ögesi olarak ele alınmaktadır.

Çağrı yaptık: ‘Hartay!’ diye,
Korkaklara: ‘Git, tay!’ diye,
Kimler süngü tutabilecek,
Sicim atıp boğabilecek,
Kılıç sallayıp çapalayacak,
Topuz ile vurabilecek,
Toplanıştık bir yere,
Danış kalkış etmeye (Suleymanov vd., 2014c: 334).

Başkurtça karşılığı “*korok*” olarak ifade edilen genellikle sicim yerine kullanılan bir diğer savaş insuru ise sırimdır.

Ebülhasan Tanalık Boğazi’nda Mihey adlı bir subay asker ile her yıl gelip, Taştugay’ın İrzın Gölü’nde yatılı kalıp ot biçip, buralarda toprak sahibi olan Orta Mekan, uzun gölde yaylayan bu Ebülhasan hırsız, on civarında ihtiyar gelip, **sırım**, değnek ile, Rus’a toprağı işgal ettirmeyiz diyerek diye, döverek kovalayıp, Alata’v’ı geçip, Tanalık’a yolladıklarını Gömörzak Ebülhasan oğlu anlattı (Suleymanov vd., 2014c: 424).

2.4.6. Kamçı- Kırbaç

Türk geleneğinde kamçı, atçılıkla şekillen günlük yaşamın içerisinde esas işlevini yerine getiren bir araç olarak ele alınmaktadır. Kamçı nesnesi, destanlarda sembolik bir unsur olarak kendini göstermektedir. Kamçının Türk geleneğindeki işlevsel kullanımı oldukça geniştir. Başkurt destanlarında kamçı, asli fonksiyonu bağlamında günlük kullanıma daha yatkın bir unsur niteliği taşımaktadır (Güzel, 2021: 580).

Kamçı; bir vurma aracı olarak, deri, ip vb. malzemenin ucunu eklenmesiyle elde edilen bir sopa niteliği taşımaktadır (Larousse, 1993c: 1262). Başkurtçada “*kamsı*” olarak adlandırılan kamçı, destanlarda cezalandırma unsuru olarak ele alınmaktadır.

Kana susamış yad kan
Gelirse tutup tabağını,
Kendi kanında yüzdürüp,

Veririm kışına **kamçı** dersi;
Gavur düşman rastlarsa,
Ekşitirim dalağını (Suleymanov vd., 2014d: 83).

Aynı zamanda kamçı, destanlarda mücadele unsuru olarak da kendini göstermektedir. Destanlarda atağa geçme ve korunma amaçlı kullanıma uygun olduğu görülmektedir (Güzel, 2021: 584).

“Yolda ona yırtıcı canavar da geyik canlılar da rastlar. O, yırtıcıları, ava hevesli yiğit olarak öldürür, canlıları ise ok atıp ya da atla kovup eğlence için **kamçısı** ile vurup bazen evden alıp çıktığı azığı bittiğinden onları tutup pişirip yer” (Suleymanov vd., 2014b: 628).

“Akay Yavı” destanında, Akay’a iftara atılmasını üzerine Akay’ın köyü çepeçevre kuşatılmıştır. Akay, Rus çarının soyundan olan Kenez tarafından esir alınmıştır. Akay’ın ölümünün nasıl olduğuna dair söylentiler arasında kamçı ile ölümü yer almaktadır.

“Bundan sonra Akay’ı hiç kimseye göstermezler. Birileri onu asmışlar; ikincileri **kamçı** ile döverek öldürmüşler imiş, dedi” (Suleymanov vd., 2014d: 138).

Bunun dışında kamçının, sembolik olarak farklı anlamlara da hizmet ettiği görülmektedir. Bir ritüel aracı olarak ele alınan kamçı, atlar tarafından olağandışı yeteneklerin varlığını ispatlar niteliktedir. Destanlarda, kanın akmasıyla birlikte elde edilen güç bir dönüşümü ifade etmektedir (Güzel, 2021: 585).

Gök Tolpar konuşarak: -**Kamçım**la benim sağ kaburgama vur ki, sol kaburgamdan kan sıçrayıp çıksın, kendin ise gözlerini kapat! diye söyledi. Kuzıykürpes **kamçı**yla Gök Tolpar’ın sağ kaburgasına vurmuştu, sol kaburgasından kan fişkirarak çıktı. Kendisi gözlerini yumdu, o arada Gök Tolpar yel gibi uçarak kurtların üzerinden geçip gitti (Suleymanov vd., 2014b: 61).

Sen özengiye sertçe basıp, var gücünle iki kaburgama **kamçı**yla kan çıkaracak gibi birer defa vur.” Zayatülek’in sağlı sollu kaburgaya vurmasıyla birlikte, vurulan yerden kan sıçramış; hemen o an atın tabanına çakılan demir çiviler düşmüş; Kök Tulpar kanadını açıp ok gibi fırlamış. Bir hayli önde olan altı ağabeyini de epeyce arkada bırakıp Zayatülek birinciliği almış (Suleymanov vd., 2014a: 317).

Kırbaç ise, kıvrak ve uzun bir yapıda olan deriden üretilmiş bir vurma aracıdır (Larousse, 1993c: 1364). Başkurtçada kırbacın karşılığı “*habağın*” şeklindedir. Kamçı gibi kırbaç da cezalandırma niteliği taşımaktadır.

Yereş İhtiyar’a gelelim,
Hep birlikte yenelim,
Kışına **kırbaç** dersi verip,
Ayak elini bağlayalım! (Suleymanov vd., 2014d: 123).

2.4.7. Kanca

Ucu kıvrımlı demir sap (URL, 6) anlamına gelen kanca, sadece “Cengizname” ve “Yerense Sesen” destanlarında geçmektedir. Başkurtçada “*boğalak*”, “*ırgak*” biçiminde ifade edilmektedir.

Sibirya’dan dağılıp kaçtığında, de,
Arabası saza battığında, de,
Ey, şaşırıp sazda yattığında,
Boynuna **kanca** bağlamış da, de,
Canı çıkmış, de, urganda (Suleymanov vd., 2014d: 256).

“Cengizname” destanında kanca sözcüğü, bir sembol olarak ele alınmaktadır.

“Ondan sonra yine Cengiz Han şöyle dedi: ‘Ey Tamyan Bey! Senin ağacın kavak olsun, kuşun karga olsun, çağrın ‘tutıya’ olsun, nişanın ‘**ırgak**’ (**kanca**) olsun!’” (Suleymanov vd., 2014c: 93).

2.4.8. Kelepçe- Zincir

Başkurtçada zincir ve kelepçe “*sınyır*, *bıgav*” olarak adlandırılmaktadır. Bu tutsak âletleri genellikle ceza unsuru olarak destanlarda yer almaktadır.

“Başka batırlar gibi, ben de yağız cin peri ile dövüştüm, sonunda diğerleri gibi bu taş zindana **zincirlenerek** atıldım” (Suleymanov vd., 2014b: 266).

Ey dariga! Aziz anam, yatar mısın?
Benim halim nasıl bilir misin?
Bana bakıp, hallerimi görür müsün?
Kol, ayaklarım benim **kelepçeli** imdi! (Suleymanov vd., 2014b: 317).

“Tahir ile Zühre” destanında zincir, bir kurtarma aracı olarak kullanılmaktadır.

Şad suyu boyunca üç kız olmuş, sultan kızları. Zühre onlara mektup yazıp yollamış: ‘Benim Tahir canı sandığa kilitleyip suya saldılar. Büyük suya dikkat edip [yakalayıp] kurtarınız.’ demiş. Öbürleri yirmi beş kız toplar. İpek kurdeleler ile, **zincir**ler ile gelirler kurtarmaya. Sandık küçükmüş. Ortanca kız girmiş [suyun] içine. **Zincir** takıp, sandığı çekip çıkarmış. Sonra sandığa açıp bakmışlar ve Tahir’in güzelliğine büyülenip kalmışlar (Suleymanov vd., 2014b: 508).

2.4.9. Kılıç- Pulat

Başkurtçada kılıç, “*kılıs*” olarak ifade edilmektedir. Destanlarda, kılıç tutmanın bir yiğitlik göstergesi olduğuna değinilmektedir. Bu anlamda kılıç, önemli bir savaş unsuru olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

Aranızda kim olsun?
Tarhan mı, gerek bey olsun?
Bana demezse, dağ delecek
Kılıç tutmuş er olsun (Suleymanov vd., 2014d: 273).

Teber dişini eline alıp dik durdu,

Kılıç ile onun başına vurdu.

Kesildi başı, gövdesi dibe indi,

Onun canı meğer göğe uçtu (Suleymanov vd., 2014b: 526).

“Kuzıykürpes” destanında, Kuzıykürpes ve perinin arasında geçen mücadelede kılıç ve topuz, ön plana çıkan savaş unsurlarındandır. Kuzıykürpes’in kılıcı, perinin topuzuna karşı gelmektedir.

Batır intikam ateşiyle yanar,

Kılı kırk yarar,

Kılıcını ele alır.

Bununla vurur o,

Peri canını alır o.

Dev perisi orada,

Bu hali görüp kalır,

Genç batırı yok etmek için

Eline **topuzunu** alır,

Şimdi vurdum dediğinde

Kuzıykürpes çekilir (Suleymanov vd., 2014b: 605).

Başkurtçada pulat, “*bulat*” olarak adlandırılmaktadır. Çoğu destanda pulat, kılıcın yerine kullanılan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Çelik anlamına gelen pulatın, kılıç yerine konulması, çoğunlukla kılıcın çelik yapıda olduğu görüşüne dayandırılmaktadır.

Çift dizgine oturtup,

Kan yeren (kızıl) at binmişsin;

Ömer Batır **puladını**,

Gözyaşıyla lekelenmiş

Kayaya yüzünü bileyip

Kolunda tutup gelmişsin (Suleymanov vd., 2014c: 154).

Pulat gibi keskin, düşman kıyar,

Kan çıkarmadan düşman kıyar,

İl sınırında şan almış,

İl dışında san (sayı)almış,

Hana karşı ok olmuş,

Beye karşı ok olmuş (Suleymanov vd., 2014d: 264).

2.4.10. Kibrit

Başkurtçada “*şırpı*” olarak ifade edilen kibrit, ateş yakmak için kullanılan bir unsurdur.

“Ahmetyazari bin İsengol askeri görevde olup, tam subay olup, evine dönerken **kibrit** alıp gelip; ‘Ben ağaçtan ateş çıkartıyorum!’ diye, **kibriti** ilk olarak getirip gösteren oldu, diye Bahtiyar anlattı” (Suleymanov vd., 2014c: 505).

2.4.11. Mızrak

Destanlarda yer alan bir başka savaş unsuru da mızraktır. Başkurtçada “*hukki*” olarak adlandırılmaktadır.

Gelmiş de devenin karnını yarmış,
Hepsini de tepe yapıp yığmış;
O zaman kırk beş çocuk **mızrak** alıp
Epeyce canavarla savaşmış (Suleymanov vd., 2014c: 535).

“Koblan Batır” destanında Kazan Han, kırk bin askeriyle Koblan Batır’ın iline savaş açarak bir çatışma başlatmıştır. Bu çatışmada kılıçların yanında mızraklar da kullanılmıştır.

...Vuruşma öncesi böyle bir söz yarıştırap laf atıştıktan sonra, ölümcül savaşa başlanmış. **Mızrak mızrağa** vurmuş, çarpışan kılıçlar kesişmiş; kalkana **mızrakla** saplandığında, atlar şahlanmış. Etraf- civar kana, toza boyanmış. Yer- gök titreyip durmuş. Sabahtan akşama dek vuruştuktan sonra, Han’ı yorup **mızrağıyla** vurup atından düşürmüş. Kötü can, böyle can vermiş (Suleymanov vd., 2014d: 61).

2.4.12. Ok- Yay

Ok ve yay destanlarda sıklıkla yer verilen unsurlar arasında yer almaktadırlar. Bazı destanlarda birlikte anılan ok- yay, bazı destanlarda ise, ayrı ayrı ifade edilmektedir. Başkurtçada ok, “*uk*”; yay ise “*yeye, haзақ*” olarak adlandırılmaktadır.

“Ural Batır” destanında, ok yontma işlevinin, büyüklerden gelen bir gelenek olduğu görüşü hâkimdir.

El batırı, batırdan
Batır erden doğacak;
Babadan görüp **ok** yontup,
Atalardan görüp savaşıp,
El içinde yetişecek,
Ateşi suyu geçecek,
Batırdan batır doğanda
Babasıncı olanda bir nesil diye sayılmış (Suleymanov vd., 2014a: 88).

Destanda Ural’ın şöhretinden bahseden İdil batır, kendini ifade ederken beş yaşında ok çekebildiğini dile getirmektedir.

O batırın oğluyum!
Ural’ın sağ koluyum!
Beş yaşımda **ok** çekmiş,
On yaşımda güreşmiş
İdil batır olurum! (Suleymanov vd., 2014a: 169).

Okun fırlatılabilir bir çubuk olma özelliğinden yola çıkılarak destanda mübalağa sanatına da başvurulmaktadır.

Belini beş yerden boğdu,
Ağzından ateş saçtı,
Gözlerinden **ok** saçtı,

Kuvvet saçıp silkinerek,
Kuyruklu vurup
Toz dumanlar kopardı
Taş kayalar devirdi (Suleymanov vd., 2014a: 173).

“Kara Yurga” destanda, ok atabilmenin bir yetenek göstergesi olarak görüldüğü belirtilmektedir.

“Ebley bütün toplanan halkın önünde hünerini göstermeye başlamış: At üstünde oynayarak, güreşerek, **ok** atarak, kuray çalarak hepsini hayretler içinde bırakınca Mesem, razı olup konuk olmaya çadıra girmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 311).

Ok ve yay, çoğu destanda bir mücadele unsuru olarak ifade edilmektedir.

O zaman batır, düşünceye kalır şimdi,
Bir **ok**unu ortasından yarar, şimdi
Belli kılıp o zaman yarım **ok**unu
Arslanın içine tıkıp salar, şimdi (Suleymanov vd., 2014c: 543).

Şimdi sizlere son sözüm:

Anlayanlar sözümü
Ok, yaylarını alıp,
Düşmana karşı at biner;
Ata binmeyip kalanlar,
Ural’ım da yad olur (Suleymanov vd., 2014b: 86).

“Zühre ile Aldar” destanında Allabirde’nin dul olması üzerine aksakal, ona nasihatte bulunmaktadır. Bunun üzerine aksakal, güzel ve cesaretli kızlardan bahsederken ok atan, fırlatan kızların cesur olduğunu söylemektedir.

-Hoş gönüllü uruk başımız! Senin artık dul kalıp, çoluk çocuksuz gün geçirmen üzerinden epeyce bir zaman geçip gitti, ne çok sular geçti, rüzgârlar esti. Yine de senin kaderinden başını kaldırdığını gördüğümüz gün yok. Sen bizimle konuşmaktan kaçıyorsun, sofralarımızı görmüyorsun, ziyafet- düğünlerimize de çağırıp getirmek imkânsız. Ava çıkmıyorsun, bizimle de ava çıkmıyorsun. **Yay**ının kırıışı de çekilmiyor, kılıfında keskin başlı **ok**un el sürmeyince, paslanmış, sürgün de parlatılmamış, rüzgâr gibi atın da bozkırı enleyip esmiyor, bir burzay köpeğin Muynak da sahibini tanımıyor. Kısrakların da vaktinde sağılmadığından su aldılar (sütten kesildiler); kendin de kederinden arınamıyorsun. Böylece, sen ecelini de hızlandırıp, ili-yurdu da korumasız bırakman da mümkün. Biz bugün hepimiz, bizi eskisi gibi kendinden gördüğün hakkına, bütün keder-hasretini unutup, il ile birlikte yaşam sürdürmeye istediğin birimizin kızını seçip almanı hoş görürüz. Onların güzelliği de, cesareti de kendine malum: At koşursa, ata binip koşacak kadar, **ok** fırlatsa, gerip **ok** atacak kızlarımız var. Su sülüğü gibi o güzellerin arasından, en azından, birisinden gönlün hoşlanmaz mı? (Suleymanov vd., 2014b: 96- 97).

“Miney Batır ile Şülgen Padişah” destanında Miney, gördüğü bir rüyayı yorumlatmak üzere anlatırken üzerinde ok ve yayın olduğundan da bahsetmektedir. Bu bağlamda insanlar için ok ve yayın rüyalarda da ayrılmaz bir bütün olduğu görülmektedir.

Sonrasında Miney rüyasının kalan kısmını tabir ettirmek için anlatmaya başlamış:
Ben biner binmez sıçradı,
Altımdaki Akbozat,

Uçtum bakarak önüme,
 Üzerimdeydi **okum**, **yayım** da.
 Sardı, sarmaladı rüzgâr, fırtına,
 Kuyruğuna, yelesine,
 Yel arkamda daha da

Toz dumanları yalnızca (Suleymanov vd., 2014a: 237).

“Alıp Batır” destanında adı geçen ok ve yayın, neyden yapıldığı da ifade edilmektedir.

Yiğit ilk başta şaşırıp kalmış. Sonra ne yapsın artık, babasını ihtiramla defnetmiş de, baltasını alıp taşa bilemiş de, saç çakısı gibi avucunun içine koyup, ormana yol tutmuş. Orada kalın bir meşe ağacını kesip **yay** yapmış. Üç ayının bağ-dokusunu örerek kiriş olarak çekmiş. Kalın dümdüz meşe ağaçlarını devirip, **ok** yapmış. O **ok** için başak ucu edip keskin elmas taşı koymuş. Ondan sonra dünyayı gezmeye çıkıp gitmiş (Suleymanov vd., 2014a: 328).

“Zayatülek ile Hıvhlıv” destanında ikisi bir arada kullanılarak bir hediye niteliğinde olduğu söylenmektedir.

“Zayatülek’in avı iyi, güzel olmuş, fakat, ağabeyleri eli boş dönmüşler. Bu defa Semer Han, Zayatülek’e getirdiği hayvanları için **ok** ile **yay** hediye etmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 317).

2.4.13. Kılıf ve Kutular

Sadak, kın, ok kabı, ok kılıfı, ok kuburu, ok kutusu gibi nesneler; destanlarda savaş âletlerini koruyup, saklamak için kullanılan unsurlar arasında yer almaktadırlar.

Sadak; içine ok yerleştirilen torba ya da kutu şeklinde olan bir kılıftır (TDK, 1998: 1239).

“**Yay kılıflarından** yaylarını, **sadaklarından** oklarını çekip çıkarıp, bu kuş ordusuna karşı durmaya hazırlıklarını da tamamlayamadan, tilki- tavşana saldıran kartal gibi bunlara kuş sürüsü saldırmaya da başlar” (Suleymanov vd., 2014b: 106).

Kın; kılıç, hançer gibi kesici âletlerin bulunduğu kılıf olarak ele alınmaktadır (Larousse, 1993c: 1362). Başkurtçada kın, “*kın*” olarak adlandırılmaktadır.

“Bu arada tetikte olan yiğit büyük ağacı ejderhanın ağzına evrik sokmaya yetiştirdi ve hançerini **kın**ından çekerek bu yaratığın boynuna saplayarak canını aldı” (Suleymanov vd., 2014a: 235).

“Ural yağı sürülmüş kılıcı **kın**ın içinde daha da sertleşti” (Suleymanov vd., 2014a: 270).

Batır attan indikten sonra,
 Hana başını eğersin;
 Kılıcını **kına** soktuktan sonra,
 Hanın kulu olursun (Suleymanov vd., 2014c: 149).

Kesici aletlerin içine konulduğu kılıfların değerli madenlerle işlenmiş olması dikkat çekmektedir.

“Çadırın bütün direklerine değerli silahlar asılmış. Bütün oklar- yaylar, kılıç- hançerler, altın ve gümüş **kılıf** ve sadaklarda, kınlarını koruyarak yerleştirmişler” (Suleymanov vd., 2014b: 114).

“Kürkem, doru tulparın arkasına altın gümüşle bezenmiş eyer salıp, yeledlerini tarayıp, çam saplı mızrak, elmas kılıç yaptırıp, **kını**nı gümüşle nakışlatıp Koblan Batır’a tutuşturup: ‘Bahadır’a denk tulpar erat kanadı olsun’ demiş” (Suleymanov vd., 2014d: 57).

Ok kabı, ok kılıfı, ok kuburu, ok kutusu da sadak gibi ok konulan kutular arasında yer almaktadırlar.

“—Al, oğlum, benim silahlarımı al, demiş, o zaman ihtiyar. Böyle demiş de oğluna yanında duran ok ve **ok kabını** alıp, belindeki baltasını çıkartıp vermiş” (Suleymanov vd., 2014a: 328).

“Yiğit razı olup ihtiyarın **ok kutusundan** bir ok alıp, yayını gererek kirişini çekmeyi denemiş. Azcık çekmişti, yayı çatırdayıp kırılıvermiş” (Suleymanov vd., 2014a: 328).

Ava çıkmıyorsun, bizimle de ava çıkmıyorsun. Yayının kirişi de çekilmiyor, elinden okun da ısıklık çalıp uçmuyor. **Ok kılıfında** keskin başlı okun el sürmeyince, paslanmış, süngün de parlatılmamış, rüzgâr gibi atın da bozkırı enleyip esmiyor, bir burzay köpeğin Muynak da sahibini tanımıyor (Suleymanov vd., 2014b: 96).

2.4.14. Silah- Tüfek- Hapkan

Saldırı ve savunma aracı olarak ifade edilen silah Başkurtçada “*hażak, koral, yahav, karıvyarak*”; tüfek ise, “*multık*” gibi isimlerle ifade edilmektedirler.

“Zayatülek ile Hıvhlıv” destanında, Hıvhlıv’ın uyarıları üzerine Dim tarafından gelen uruklara karşı önlem alındığına değinilmektedir. Bu nedenle destanda silah, bir mücadele unsuru olarak ifade edilmektedir. Eğer uruklardan kötülük görülürse, bu savunmayı silahlar sağlayacaktır.

O, Zayatülek’e:

‘Senin uruktaşların tozu dumana katıp buraya doğru koşup gelmekte. Yüreğimi endişe kapladı; boşuna gelmiyorlar galiba.’ (der).

Gelsinler haydi. Ben onlara canlı teslim olmam. Onlara karşı savaşırım, diyerek **silahlarını** hazırlamaya başlar (Suleymanov vd., 2014a: 324).

Bazı destanlarda görüldüğü üzere batırlar, görmüş oldukları rüyaların içerisinde bile savaş halindedirler. “Miney Batır ile Şülgen Padişah” adlı destanda batırın gördüğü rüyadan hareketle, savaş nesneleri, bilinçaltında etkin bir şekilde yer almaktadır.

Tandısa rüyasını anlatmaya devam etti:

Akboz ata atlamış,

Kendisi savaşta övülmüş,
Nur çemberin içinde
Hasıl oldu o yiğit.
Eline almış **silah**ını,
Parlayıp ışıldar kılıcı,
Şimşek ateşi gibi ışıldar,

Aydınlanır Ural'ın üstü (Suleymanov vd., 2014a: 231- 232).

“Alpamişa (İkinci Varyant)” adlı destanda tüfek, halkı korkutarak dağıtmayı amaçlayan bir nesne olarak kullanılmaktadır. Destanda Alpamişa'nın yakışıklılığı bütün halkın dikkatini çekmektedir. Alpamişa'nın ağabeyleri bu durumdan rahatsızlık duyarak halkı savuşturmaktadır.

Ağabeyleri öfkeyle:

- Yirmi beş yaşındaki erkek görmediniz mi? diye bağırır.

-Padişah kızını, yarışmayı temaşa etmeye gelmemiş miydiniz! diye **tüfek**ten ateş ederler, halkı dağıtırlar (Suleymanov vd., 2014a: 366).

Bazı destanlarda tüfek nesnesi, bir mücadele unsuru olarak yer almaktadır.

Bu afetten insanlar

Yaylalara kaçtıktan sonra,
Camiyi ateşe verdiler.
Buraya dönse kışlamaya
Kılıç ile kestiler.

Tüfek ile vurdular (Suleymanov vd., 2014d: 241).

Kazan insanları, Urcumlar, Çirmeşlere ceza çektirilmedi. Onlar, Başkurtların hanımlarını ve çocuklarını satın alıp kendi evlerine götürdüler. Bunun dışında malım olduğuna göre, esir düşen son kalanları Minzele şehrinin dışına çıkartıp, sıraya dizip top ve **tüfek**lerden ateş ederek hepsini öldürüp bitirmişlerdir (Suleymanov vd., 2014d: 144).

“Akbozat” destanında ise tüfek, bir avlanma aracı olarak ifade edilmektedir.

“Hevben, Taravıl dedenin arkasından giderek ihtiyarın elindeki aletlere bakıp, bakıp meraklanmış da:

- Ata, böyle **tüfeğim** olsa, ben de kuş avlamayı öğrenirdim. Fakat yok. Kuş avlasam aç gezmezdim, demiş” (Suleymanov vd., 2014a: 180).

Hapkan ise, sapan biçimine göre uyarlanmış bir silahtır (Suleymanov vd., 2014d: 109).

Başkurtçada “*hapkın*” olarak adlandırılmaktadır. Yalnızca “Bikyen Mergen (Batır)” adlı destanda bahsedilmektedir.

İşte aypak taypak adımlarla Bikyen ortaya çıktı. Ona bel bağı verdiler, güreşmeye başladılar. Pehlivana çıkmış yiğit Bikyen'in 'ıh' da etmedi, onun gibi sinayıp edip durmadı, kaldırıp aldı da bunu yere fırlattı. Sonra o yiğit, öfkelenip yine yapışmıştı, Bikyen yine fırlatıp devirdi. Bayın oğlu şimdi aşırı öfkeleni, arlanmaktan hiddetlendi, bel bağını atmaya diye, dikkatsiz duran Bilyen'in aç belini kavradı. Bikyen de öfkelenip, kaldırıp aldı da bunu, birkaç daire döndürüp '**hapkan**' ile (sapan ile) fırlatılan taş gibi uzağa atıverdi. Öbür yiğit beş altı kez yuvarlanıp ayağa kalktı, korkusundan yine düştü. Bu kez tüm meydan halkı ovayı doldurup çok uzun süre güldü (Suleymanov vd., 2014d: 108- 109).

2.4.15. Top- Topuz

Top, gülle veya şarapnel fırlatabilen büyük çaplı ateşli bir silahtır (URL, 9). Başkurtçada “*tup*” şeklinde isimlendirilmektedir. Destanda, Ural Dağı’nın başına gelenler tasvir edilirken top unsurunda da bahsedilmektedir. Ural Dağı’nın çok zor bir şekilde kazanıldığı ifade edilmektedir.

Aksakalı, beyleri,
Onu izleyip uruğu,
Sır boya gibi kana bulanıp,
Alnından **top** geçip,
Göğsünden ok geçip,
Savaşla kavuştuğu Ural Dağı! (Suleymanov vd., 2014c: 148).

Topuz, ucu yuvarlak şekilde olan bir silah türüdür (URL, 7). Başkurtçada “*sukmar*” olarak adlandırılmaktadır. Destanlarda topuz, mücadele unsuru olarak ifade edilmektedir.

Karabay, kılıcını kınından çıkarıp ona yeniden saldırır, dev hışımlanıp kendisinin deminki olağanüstü **topuzunu** kaldırır ve yel-dağıla benzer şamatayla batıra vurur. İhtiyarlayan; fakat hâlâ becerikli olan Karabay, **topuzdan** kurtulur ve kılıcını kaktırıp bütün gücüyle deve vurur. Kılıç, devin çelik gömleğinden kıvılcım çıkarıp tuz gibi serpilir; perinin **topuzu** Karabay’ın atının sırtına deyip ortadan böler (Suleymanov vd., 2014b: 604- 605).

Topuz, aynı zamanda öldürme aracı olarak da kullanılmaktadır.

Bu savaşta sazlık ırmakta o meyyitlerden mendirek oluşur. Yaşlı ve ihtiyarları, köpekleri döverek öldürür gibi, taş ve **topuzlarla** döverek öldürdüler, emzikteki ufak bebekleri kılıçları ile paramparça ederek attılar, zavallı kadın ve kızların karınlarını deldiler, gençlerini de öldürdüler (Suleymanov vd., 2014d: 141).

“Son Hartay” destanında topuzun bir türü olarak ele alınan “kisten” topuzundan bahsedilmektedir.

“Onun **kisten topuzunun** ulu beylerin demir miğfer giymiş başlarını pişmiş fındık gibi ezdi” (Suleymanov vd., 2014c: 365).

2.4.16. Tuğ

Tuğ, Türk devletlerinde siyasî ve askerî yetkiyi sembolize eden nişanelerin tümüdür (URL, 8). Başkurtçada “*tıv*” şeklinde adlandırılan bu sözcük, sadece “Möyten Bey” destanında geçmektedir.

Ava çıksa av tutmuş,
Savaşa gitse **tuğ** tutmuş,
Han yanından ayrılmayıp
Değer verip de çok beklemiş (Suleymanov vd., 2014c: 104).

2.4.17. Zırh- Kalkan- Miğfer

Başkurtçada zırh “*turka*”, kalkan, “*kalkın*”, miğfer “*torqa*” olarak ifade edilmektedir. Bu nesnelere, destan metinlerinde yer verilerek savaşlardan korunmak için kullanıldığına değinilmektedir. Destanda bu unsurların, nasıl kullanıldığı dile getirilmektedir.

Ural ilimi toplayıp,
Miğfer giyip başıma,
Zırh takıp belime,
 Elebaşı olup hepsine,
 Orda’ya ben varırım (Suleymanov vd., 2014c: 219).

Ordu saldırıp gelirken,
 [Tarpan boza atlanıp,
Miğfer giyip başına,
Kalkan tutup koluna]
 İdige’ye karşı
 Muradım karşı çıkmış, de (Suleymanov vd., 2014c: 240).

Madenler başlığı altında da değinileceği üzere, destanlarda zırh nesnesinde olduğu gibi birçok savaş unsurlarının da hangi madenden yapıldığı vurgulanmaktadır.

“Demir **zırh** giymiş başlar
 Uçarlar” (Suleymanov vd., 2014c: 318).

“Ak kenezin gümüş **zırhı** sert ise, Orkan’ın da **zırhı** onunkinden geride kalmayıp saf dökümden yapılmıştı, başındaki demir şapkası ise kanatlı yılan şeklindeydi” (Suleymanov vd., 2014b: 144).

“Koblan Batır” destanında yer verilen kalkanın deliği olduğundan söz edilmektedir.

“Koblan doru atı ile kaçıp gider. Sezip onu takip ederler. Han Tarlan’ı ile en önden çarpıp gelir. Bir ara yetişmek üzereyken, kızın öğretişi boyunca bahadır, bu hanın **kalkanı**ndaki küçük deliği görüp okunu atar” (Suleymanov vd., 2014d: 62).

Yaşamda, insanlar kendilerini herhangi bir tehlikeye karşı savunmaları için çeşitli araçlara ihtiyaç duymaktadır. Destanlarda, silahın olmadığı alanlarda kolay bulunabilecek sopa, değnek, odun gibi nesneler savaş unsuru olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte süngü, bıçak, çakı, hançer gibi birçok kesici âletlere de yer verilmektedir. El sanatları başlığı altında incelenecek olan iğne, aynı zamanda kesici bir yapıya sahip olmasından dolayı eziyet verici bir öge olarak destanlarda yerini almaktadır. Kamçı nesnesi ise, daha çok hayvanlarla ilgili unsurların içerisinde bulunmasına rağmen, destanlarda birçok yönden anlam ifade etmektedir. Bu başlık altında, ceza, mücadele ve sembolik anlamda ritüel aracı olarak değerlendirilmektedir.

Destanlarda yiğitlik ve cesaretli duruşun sembolleri olan kılıç, ok, ve yay oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu savaş âletlerinin birçok işlevinden bahsedilmektedir. İnsanlar, bu savaş

Tablo 35. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Hayvanlar ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Koblan Batır	Yek Mergen	Sura Batır	Bayazıt Batır	Kübelek-Tilev Batırları	Bikiyen Mergen (Batır)	Akşam Batır	Köbek Batır	Tülgen Batır	Sura Batır (kısa varyant)	Teveş Mergen
Ağızlık			78								
Boyunduruk			82								
Dizgin						105/2, 114					
Eyer- Eyer kaşı	55, 60		80		98	114/3					
Kamçı			79								
Koşum/ Koşum takımı		70	80			105/2					
Semer-Palan						106/2					
Urgan-Sicim Üzengi	62		75								

Tablo 36. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Hayvanlar ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Akay Yavı (Savaşı)	Karasakal	Kara at	Salavat Batır	Yulay ile Salavat	Burangol Kaşka	Perovskiyy Yaylası	Kinyekey	Sükem Batır	Bilal ile Düsen	Karas ile Akşa
Ağızlık			182								
Boyunduruk											
Dizgin		175	186		216, 227, 198, 216, 222, 223						
Eyer- Eyer kaşı											
Kamçı											
Koşum/ Koşum takımı					198						
Semer-Palan											
Urgan-Sicim											
Üzengi					198						

2.5.1. Ağızlık- Üzengi

Ağızlık, deriden veya telden elde edilerek hayvanların ağızlarına geçirilen bir çeşit kafestir (Yelten ve Özkan, 2002: 16). Başkurtçada “avızlık” olarak adlandırılmaktadır.

O dönemde atları yirmi kilometrelik mesafede koştururlarmış. Belirlenen yerde durup koşuya başlayınca Alasabır’a binmiş çocuk ağızlıkla atın kafasını sertçe çekip,

ağzını sıkarak geliyormuş. Buna karşın at çocuğa baş vermeyip tüm koşu atlarını geçip gitmiş. Yolun yarısına gelince, zavallı hayvan sürünerek yere yığılmış, tıkanmış. Üzerindeki oğlan çok uzaklara fırlamış (Suleymanov vd., 2014b: 569). Üzenği ise, hayvanın sırtına binmeye yarayan eyerin iki tarafında asılı olan altı düz bir

halk olarak ifade edilmektedir (URL, 12). Başkurtça karşılığı, “*özeñge*” şeklindedir.

“Yulay ile Salavat” adlı destanda, üzenğinin neyden yapıldığından bahsedilmektedir.

O denli zengin olmuş o,
Eyer, koşum, **üzengisi**,
Bele boğduğu kemeri,
Karısının saç takısı,
Ham altından yapılmış (Suleymanov vd., 2014d: 198).

2.5.2. Bağırılık- Boyunduruk

Bağırılık, yaşı küçük olan hayvanların soğuktan korunması için göğüs kısımlarına bağlanan bir yakalıktır (Suleymanov vd., 2014b: 68- 69). Başkurtçada “*bavırlık*” olarak isimlendirilen bağırılık, “Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” destanında yer almaktadır.

İşte güz mevsimi gelip, kar karışık yağmurlar yağmaya başladı. Küser Han tüm hayvanlarını saraya getirmesini buyurdu. Kuzıykürpes de kendi baktığı yıllık sürüsünü saraya götürüp, ahıra kapattı. Üşütücü rüzgârlı yağmurlu günler başladığından genç taylara **bağırılık** bağlamaya karar verirler. Böyle günlerde hayvanları bakmaya yalnızca çobanlar yetişemediğinden yardıma Mayanhılıv da çıkıyordu. Böyle rüzgârlı yağmurlu Bir günde Mayanhılıv, aceleyle taylara **bağırılık** bağlayarak dolaşıyor, onun ardından ise birisi kesiyordu (Suleymanov vd., 2014b: 68- 69).

Boyunduruk, çift süren çekim hayvanlarının aynı anda hareket etmelerini sağlamak amacıyla boyunlarına geçirilen kalın, ahşap halkadır (Larousse, 1993b: 419). Başkurtçada karşılığı, “*duğa*” şeklindedir.

“Membet köyüne kışın kızak, at boyunduruk, tekerlek, sırim çubuğu hatta su taşımak için **boyunduruk** gibi küçük şeylere kadar yükletip taşıtmış” (Suleymanov vd., 2014c: 475).

“İsengol baharda yaylaya göç ederken dokuz at(lar) koşup onuncu ata **boyunduruk** bulamadıklarında ‘Bu dünyada ben zengin olamadıysam hiç kimse olamaz.’ demiş” (Suleymanov vd., 2014c: 481).

2.5.3. Dizgin- Gem- Yular

Destanlarda; dizgin, gem ve yular gibi kavramlar aynı anlamda kullanılmaktadır.

Dizgin, gemin halkalarının birbirine tutturulmasıyla atı yönetmek amaçlı hayvanın ağzına takılan bir çeşit ip, kayıştır (Yelten ve Özkan, 2002: 189). Başkurtçada “*tëžgën*” olarak ifade edilmektedir.

Tora Bey'in bir kulu
 O an çıkıp çadırdan,
 Konuk diye ululayıp,
 At başından tutmuş, de.
 İdige attan inmemiş
 Kolundaki **dizginini**
 Bey kuluna vermemiş (Suleymanov vd., 2014c: 156- 157).

Bir diğer unsur olan gem ise, atın dizginine eklenerek atın ağzına geçirilen ve atı yönlendirmek için kullanılan demir bir eşyadır (Püsküllüoğlu, 1994: 420).

“Zayatülek ile Hıvhlıv” destanında gemin ses çıkardığına değinilmektedir.

“Semer Han'ın yedi oğlu, Yılkı sürüsüne gidip birer birer **gem**lerini şingirdatmışlar. Büyük hanımdan doğan altı oğlana oynayıp duran çok büyük altı aygır dönüp bakmış. Zayatülek **gemini** şingirdatınca ona yapağısını bile dökmemiş boz aygır bakmış” (Suleymanov vd., 2014a: 315).

“Akbozat” destanında Hevben, batırları aramaya giderken büyük bir kuşa denk gelmektedir. Kuşun yarasının iyileşebilmesi için Hevben'in atı olan Akbuzat'ın ağzındaki köpüklere ihtiyaç vardır. Bu destanda gem, Akbuzat'ın çiğneyerek köpük ürettiği bir araç olarak kullanılmaktadır.

Kuş dile gelip anlatmaya başlamış:
 Ben dağ başında oturuyordum Mesem Han'ın atları beni görüp ürktüler. Bu yüzden beni vurdurup kanatlarımı yoldurup kayadan attırdı. Nice süre ne kıpırdayabildim; ne de yürüyebildim. Yaralanan yerlerim iyileşse de kanatlarımı hâlâ uçuramıyor; ne yapacağımı bilemeyip burada oturup kaldım. Yavrularım açlıktan ölmek üzeredirler şimdi. Yiğit, bana yardım et; atının ağzındaki köpüğü sür, kanatlarım iyileşir, demiş. Hevben inip, **gem** çiğneyip köpüren Akbuzat'ın ağzındaki köpüklerini kuşun zayıflayan kanatlarına sürünce kuşun iki kanadı (da) iyileşmiş (Suleymanov vd., 2014a: 218).

Hayvanın tasmasına eklenen bir ip olan yular ise, hayvanı bağlamak için kullanılan bir nesnedir (TDK, 1998: 1644).

On bin batır topladım,
 Arasında en bahadırı,
 Muradım diye bir batır,
 Yabani at yakalıyor **yularsız**,
 Batırlar ile güreşte
 Güreşi kalmaz ölüşüz (Suleymanov vd., 2014c: 239).

2.5.4. Eyer- Palan- Semer

Eyer, palan ve semer gibi unsurlar destanlarda aynı işlevde kullanılmaktadırlar.

Eyer, binek hayvanlarının sırtına yerleştirilen ve binicinin oturmasını sağlayan bir unsurdur (URL, 13). Başkurtça karşılığı, “*ëyer*” şeklindedir. Destanlarda eyerin yanında eyer kaşı ve eyer bağı gibi unsurlara da yer verilmektedir. Bununla birlikte eyerin hangi malzemeden

yapıldığına değinilmektedir fakat bir madenden yapılmış olduğu için çoğunlukla madenlerle ilgili olan başlık altında incelenecektir.

Akboz orada durmuş,
Bütün meydan hayran kalmış;
Sırtına **eyer** konulmuş,
Eyerin başına
Elmas kılıç takılmış;
Eyerin kaşı altın;
Dizginin başı altın;
Kulağını biz gibi delmiş,
Yelesini kız gibi taramış (Suleymanov vd., 2014a: 113).

Sayısı belirsiz hayvanlara ve kuşlara göller ve sazlıklar etrafında yiyecek bol olmuş, onların uzağa gitmesini yol bırakmamış. Böyle zengin ve cömert Ural'ın tabiatı kendi halkını avcılığa alıştırmış, doyurmuş. Hatta kışın bir türlü neşesiz akışından usanıp da özleyip de yorulmuş çoluk çocuk, yetişkinler biraz uzağa gidip, av kuşlarını omuz başlarına, avuçlarına, **eyer kaşlarına** oturarak gezip avlanmışlar. Av üç dört gün sürmüş (Suleymanov vd., 2014a: 225- 226).

Kaşsız, geniş ve yayvan bir eyer çeşidi olan palan, çoğunlukla eşeklere vurulmakla birlikte bazı zamanlarda atlara da vurulan bir eyerdir (TDK, 1998:1153).

Dağ başına çıkıp göz atsa, dağın öbür tarafında kayınlığa yakın bir tepenin eteğinde, o kula at binen yiğidin atından inip kolanını, **palanını**, düzelttiği Yanbay'ın gözüne çarpmış. Yanbay, yel gibi gidip yiğidin yanına varıp baksa, yiğit hayvanı öldürmüş, kayışına asmaktaymış (Suleymanov vd., 2014a: 283).

Semer ise, at, katır gibi hayvanların sırtına konulan, yük taşınmasına veya üzerine binilmesine olanak sağlayan ahşap iskeletli bir eyer çeşididir (TDK, 1998: 1278).

Yenharı [Membet, yaz günü kısırakları sağıp akıtınca, yilkısı geceye otlatmış. Membet'in tüm sürü yilkısını İstek'in yaklaşık on hırsız gelip kovaladığında Membet de yilkı arasında birlikte geldiğini görüp, [İlkin], hırsızlar geri yollamak isteseler de 'ile haber verip, peşimizden kovalama yollar', diye, Membet'in bindiği atının **semer** dizginini alıp, üşengeç bir kısrağa bindirip, iki ayağını kısrağın bağı altına bağlayıp, yilkılar ile kovalayıp Hakmar'a getirirler (Suleymanov vd., 2014c: 396).

2.5.5. İp- Sicim- Urgan- Kement- Köstek- Bağ

Savaş unsurları içerisinde ele alınan bu araçlar, aynı zamanda hayvanlarla ilgili unsurlar içerisinde de yer almaktadır. Destanlarda hayvanları yakalayıp tutmak için ip, urgan, sicim, gibi araçlardan faydalanılmaktadır. Bu nesneler, yalnızca at değil farklı hayvanların yakalanması için de kullanılmaktadır.

Kuzıykürpes: 'Pekâla, hanım', diye **koşum bağı**nı aldı ve o kısır kısrağı çembere almaya başladı. Çok da geçmedi, o **sicim bağı**nı kısrağın boynuna giydirmeye de yetiştirdi. Kısır kısrağ zıplamaya, tepinmeye başlayınca, Kuzıykürpes öfkelenerek **sicim bağı**nı çekmişti, o anda bu kısrağın boynu kopuverdi (Suleymanov vd., 2014b: 67).

-İşte boz ata binmiş olanı, kibirli Muynak'tır, dedim Aldar'a. Görüyorsun, boyu şekli ifrit gibi, gücü kuvveti de sonsuzdur onun, en büyük öküzün başını bir vuruşta kesip uçuracak kadar. Herhangi bir yabani atını o bir **sicim** ile yakalamakla uğraşmaz, peşinden kovalayıp yakalar ve yelesinden kavrayıp birden durdurur (Suleymanov vd., 2014b: 171).

Uzun süre böyle oturuyorken, bir gece yarısında, ağacın başına çok kocaman bir kuş gelip konar. Acayip büyükmüş! Butları insan budu kalınlığı kadarmış. Bu der: 'Ne olursa olur, bu kuşun iki bacağına tutunayım, der. – Bu kadar kuvvetli kuş, belki, beni kaldırır, der. Kuş ağaca konar konmaz uykuya dalar, Seyf-ül-mülük kuşun bacağına ellerini **iple** bağlayıp tutunur. Kuş o tutunca irkilip uyanır ve uçup gider, ben sana söyleyeyim! (Suleymanov vd., 2014b: 518).

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv” destanında Gök Tolpar'ı yakalamak isteyen Kuzıykürpes, Tolpar'ın kafasına sicimi atarak onu durdurmuştur. Hayvanları yakalamak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

“...Üçüncü kez geldiğinde, koşarak geçip gitmek istemişti, ancak Kuzıykürpes **sicimi** boynuna geçirip yakaladı. Gök Tolpar Kuzıykürpes'i üç defa gökyüzüne, üç defa yere vurdu, ama onu hiçbir şekilde üzerinden atamadı” (Suleymanov vd., 2014b: 59).

Kement de hayvanları tutabilmek için kullanılan ucu ilmik şeklinde uzun bir ip niteliği taşımaktadır (Larousse, 1993c: 1343). Başkurtçada “*koroq*” olarak ifade edilmektedir.

Güneş doğmaya başladığında oğullarını uyandırıp her birisine bir iş buyurur. Birisine yıllık sürüsünü yaylağa götürmesini buyurur, ikincisinin eline **kement** verip en güzel atları tutmasını, üçüncüsüne onları bezenmiş eyerle eyerlemesini buyurur, dördüncüsüne ak çadırlardan en güzel dikilenini almasını buyurur (Suleymanov vd., 2014b: 595).

Köstek, bir hayvanın elden kaçmasına fırsat vermemek için ön veya arka ayaklarının bağlamasında kullanılan ip veya zincirdir (Larousse, 1993c: 1451). Başkurtçada “*këşen*” olarak adlandırılan köstek, yalnızca “Tülle Membet” destanında geçmektedir. Destanda, Kazakların atları tasvir edilirken köstekli oluşundan da söz edilmektedir.

“...Kazakların urganlı, **köstekli**, koşumlu atlarının hepsini serbest salıp kovalar da, ablası Membet'in dönüşü hazırlandığını bilip çadır evinin kapısını kapatıp yattığını görüp, çadır evin arkasını delip girerek, kendine lazım eşyalarını develere yükleyip dolaşırken ablası uyanır” (Suleymanov vd., 2014c: 398).

2.5.6. Kamçı- Kırbaç

Daha çok gündelik unsur olarak ele alınan kamçı, biniş takımının önemli bir parçası olduğundan dolayı hayvanlarla ilgili bu başlığın altında incelenmesi daha uygun olacaktır (Güzel, 2021: 580).

Kamçı destanlarda, atları yönlendirmek, hizaya getirmek amacıyla kullanılmaktadır.

“Orada ansızın yer altından bir gümbürtü sesi duyulmuş gibi oldu. Atlarımız bundan irkilerek ileri doğru gitmeye dikleşmeye başlayınca, anları **kamçılar** olarak zorlukla yürümeleri sağladık” (Suleymanov vd., 2014b: 224).

Miney’in Boz aygırı baş vermeyip huzursuzlaşmaya başladı. Miney’in yönelttiği yere gitmeyip, onu Yayık’a doğru çekti. Miney onun kafasını iyice çekip, **kamçısı** ile bir damlatmıştı, atı konuşup: ‘Susadım, İdil suyunu tattım, yayık suyunun da tadına bakayım demiştim.’ dedi. Aygır böyle deyince, Miney karşı gelmedi, ona göre davrandı (Suleymanov vd., 2014a: 227).

“Ebrey Batır” destanında kırbaç, atları yönlendirerek yol açmak anlamında kullanılmaktadır.

Daha yeni yağmış kar ve sert bir soğuk var, aşırı ağır yüklü kızak tavanlarının gıcırdaması uzaklara kadar gidiyor. Yol dar, karşıdan gelen kafilelere geçme imkânı yok. Gün akşama yaklaştığında öndeki atlar nedense birden duruyor. Meğerse küçük Tabınlar’a karşı on civarında atlı Yegeze Rusları yüklerini boşaltıp dönerlermiş. Öndeki iki Rus **kırbaçları** ile Tabınların öndeki atlarını döverek, yoldan çevirip kendilerine yol açmakla uğraşıyor (Suleymanov vd., 2014b: 584).

2.5.7. Kolan- Kayış

Kolan; deri, dokuma gibi materyallerden elde edilmiş bağlamaya, sıkmaya ve tutmaya elverişli uzun enli bir bağdır (Larousse, 1993c: 1409).

Dikkatlice baksam,
Saraya gelen oydu,
Vuruşa giden batır gibi;
Altın gümüş eyeri,
Bulgar bağlı (çengelli) **kolanı**,
Koşumları incili,
Oymalı mahzunlu... (Suleymanov vd., 2014a: 209).

Esnek ve sağlam malzemelerden elde edilen kayış, bir şeyi birbirine bağlamak, tutturmak amacıyla kullanılan araçtır (Larousse, 1993c: 1327). Başkurtçada “kayış” olarak adlandırılan kayış, yalnızca at için değil, çeşitli hayvanlar için de kullanılmaktadır.

Al, bakınız, alınız,
Sırt **kayışını** yılanın,
Çekmeyi deneyin kimler güçlü,
Kim kuvvetli, kim önden,
demişti de, bohçasından çevirip atıvermişti, aradan yılanın sırt kayışı sallanıp düşmüş (Suleymanov vd., 2014a: 246).

- Ejderhanın
Sırt **kayışını** ben aldım,
O ejderhayı ben kendim
Cinlerin elinden aldım (Suleymanov vd., 2014a: 251).

2.5.8. Koşum- Koşum takımı

Koşum, bir hayvanın arabaya bağlanması için gerekli olan kayış takımıdır (Larousse, 1993c: 1439). Başkurtçada karşılığı “özeñgē” şeklindedir.

Keyekbay İhtiyar ok, sadak fırlatmada keskin okçu, kayak kaymada son derece usta olmuş. Eğer kimse birisi halktan ayrı, veya onların arazisinde başka bir avcı dolaşıyorsa, o zaman onu tekrar ava çıkmayacak şekilde korkutmak için uzaktan nişan alıp sadak ile onun ya börkünü kafasından uçurmuş ya da dizgini ile **koşum takımı** kopartacak şekilde vurmuş. Böylelikle, bir iki defa Yereş'i de börksüz, **koşum takımı** ve dizginsiz, kuşusuz veya hayvansız evine yollamış (Suleymanov vd., 2014d: 105).

2.5.9. Nal

Nal, at ve öküz gibi hizmet veren hayvanların ayaklarına takılan bir demir parçasıdır (Tuğlacı, 1978: 2092).

“Kara Yurga” destanında bir fiil olarak kullanılmaktadır. Atın tırnaklarına demir parçasının geçirilmesini ifade etmektedir.

Hay Kara Yorga,
Vay Kara Yorga,
Yumru güzel toynağını
Nallayalım Yorga.
Güzeller güzeli yelelerini,
Örelim Yorga! (Suleymanov vd., 2014a: 313).

Bu başlık altında destan kahramanlarıyla bütünleşmiş bir hayvan olan at, ön plana çıkmaktadır. Atın kullandığı eşyalara oldukça fazla yer verilmektedir. Destanlarda bir eşyanın yerini karşılayacak birden fazla unsurun yer aldığı görülmektedir. Gem, yular ve dizgin hemen hemen destanlarda aynı anlamda kullanılmaktadır. Yine destanlarda eyer nesnesinin yanı sıra farklı hayvanlar için kullanılan palan ve semere de yer verilmektedir. Bu bağlamdan hareketle destanlarda atın yanında çeşitli hayvanlardan da bahsedildiği söylenebilir.

Birkaç başlık altında da kullanıldıkları amaçlara göre yer verilen; ip, sicim, urgan gibi nesneler, bu başlık altında daha çok hayvanları yakalamak, bağlamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte kolan ve kayış da bu duruma hizmet etmektedir. Genellikle destanlarda eşyalarının sağlam olması amacıyla çeşitli madenlerden yapıldığı görülmektedir.

2.6. Madenler ve Kıymetli Eşyalarla İlgili Maddi Kültür Unsurları

İncelenen destanlarda; altın, gümüş, demir, bakır, çelik ve kalay gibi altı farklı madenden elde edilen çeşitli unsurlara yer verilirken; aynı zamanda cevher, inci, yakut gibi kıymetli eşyalar da yer almaktadır. Bu başlık altında sözü edilen kıymetli eşyalar değerlendirilmektedir.

Tablo 37. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

[illegible]

Altın			475,		
otağ/ev/saray			476,	506/3	519
			474, 480		
Altın süs					
Altın taç		332			
Altın taht			423		
Altın taş				490/2	
Altın yüzük	285			443,	
				462, 463	
			313/2,		
			315,	434,	
			328/2,	435/2,	
			337/6,	438,	
			339,	442,	
			344,	446/2,	
			345/2,	457,	
			352,	421/2,	462,
Altın/Altınlık			370,	422,	463,
			371,	423/2	464/2,
			373,		474/2,
			379,		477/2,
			380,		478,
			382,		481,
			394,		486,
			395,		487, 490
			403, 407		
Başlık		112			
Eyer	59			481	
Kılıf		114,			
		124, 210			
Sadak		114, 210			
Zırhlı şapka		143			
			328,		
			344,		
Kızıl altın			345,		
			362,		
			365,		
			371, 414		
Kızıl altın					
akçe			403		
Kızıl altın					
anahtar			395/2		
Kızıl altın					
bilezik			387, 391		
Kızıl altın					
kap			345, 394		
Kızıl altın					
kase			359		
Kızıl altın tas			359		
Gümüşün					
Kullanıldığı					
Eşyalar					
Ayna	59, 61/3, 74/2				
Başlık		112, 199			
Eyer Süsü		94, 170,			
		175			

			337/2, 339, 344, 345, 370, 371, 373, 407	422, 423/2	435, 438, 442, 446/2, 474, 477/2, 478, 481, 486, 490	519, 526, 527
Gümüş	79	79, 197				
Gümüş borazan						
Gümüş cihaz		274				
Gümüş eyer		209				
Gümüş heybe/kese						
Gümüş pul					457	
Gümüş takke						
Gümüş yüzük						
Kaşmav- Saç Süsü		211				
Kemer	59, 60, 74, 75, 76					
Kılıç		94, 211				
Kılıf		114, 124, 210				
Koşum Takımı		209				
Sadak		114, 210				
Zırh		143/2, 144				
Demirin Kullanıldığı Eşyalar						
Demir		255			439, 474, 486	
Demir giyim/ gömlek		144, 219				
Demir Topuz		240				
Demir Zırh		94, 282				
Demir zincir						
Bakırın Kullanıldığı Eşyalar						
Bakır					474	
Bakır kapı						
Bakır kazık						
Bakır namlu						
Bakır tabak						
Döküm						

Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar					
Çelik başlık					
Çelik giyim/gömlek	240				
Çelik kilit					
Çelik Topuz	210				
Çelik Zırh	213, 220, 226				
Miğfer/Şapka	199				
Tuncun Kullanıldığı Eşyalar					
Kalayın Kullanıldığı Eşyalar					
Savaş Giyimi	175				
Kıymetli Eşyalar					
Cevher		337, 345, 352, 394	446, 474, 477, 480	504, 506/2	
Cevher kese				507	
Cevher taş			443		
Elmas kılıç			465, 470		
İnci/Mercan	233/2,	292, 309, 337, 341, 344/2, 346, 348, 349, 350, 358, 370	423, 424/2	446/2, 480	507
Kılıç	124				
Madalya					
Para/Dinar		313/2, 315, 328, 371			
Yakut		337, 345, 349, 394		446	506
Ziynetli Giyim	229				

Tablo 39. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı

Madenler ve Kıymetli Eşyalar ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kerte Mergen	Targın Batır	Targın ile Kucak	Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı	Muradım ile Bukhın	Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Alasabır	Ebreş Batır	Kızıyıkürpes
Altın- Altının Kullanıldığı Eşyalar									
Altın bezek									
Altın Cihaz									
Altın direk									
Altın haç									
Altın kap									
Altın kilit									
Altın koltuk									
Altın otağ/ev/saray									
Altın süs				561					
Altın taç									
Altın taht									
Altın taş									
Altın yüzük							577		
Altın/Altınlık					564/4		577		
Başlık									
Eyer									
Kılıf									
Sadak									
Zırhlı şapka									
Kızıl altın									
Kızıl altın akçe									
Kızıl altın anahtar									
Kızıl altın bilezik									
Kızıl altın kap									
Kızıl altın kase									
Kızıl altın tas									
Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar									
Ayna									
Başlık									
Eyer Süsü									
Gümüş					564/7		577		

Gümüş borazan	577	
Gümüş cihaz		
Gümüş eyer		618/2
Gümüş heybe/kese		661
Gümüş pul		
Gümüş takke	577	
Gümüş yüzük	562	
Kaşmav- Saç Süsü		
Kemer		
Kılıç		618/2
Kılıf		
Koşum Takımı		
Sadak		
Zırh		
Demirin Kullanıldığı Eşyalar		
Demir		584/2
Demir giyim/ gömlek		596, 597, 618/2, 667
Demir Topuz		
Demir Zırh		633, 635, 648
Demir zincir	588	
Bakırın Kullanıldığı Eşyalar		
Bakır		584/2
Bakır kapı		632
Bakır kazık		636
Bakır namlu		637
Bakır tabak		632
Döküm	584/2	
Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar		
Çelik başlık		667
Çelik giyim/gömlek		604, 605
Çelik kilit		632
Çelik Topuz		
Çelik Zırh		
Miğfer/Şapka		

Altın küpe						266	
Altın gemi		71, 72					
Altın sadak		82, 83/2, 85					
Altın tabak/saygar		91				160, 284	
Altın taht						206, 284	
Altın toka						172	
Altın üzenği							299, 300
Altın yüzük		85					
Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar							
Gümüş	55, 56	66		116, 120	132		329
Gümüş akçe						266	
Gümüş apolet			113	122			
Gümüş çadır							
Gümüş dizgin						272	
Gümüş eyer							
Gümüş kap						211	
Gümüş kemer						172	
Gümüş kilit						206	
Gümüş kubbe					144		
Gümüş tabak						217	
Gümüş yüzük							
Demirin Kullanıldığı Eşyalar							
Demir					129	168, 188, 257	
Demir gömlek							319
Demir kışkaç							319
Demir pulat						151, 152, 158, 159, 160	
Demir topuz						206	
Demir zırh							318
Bakırın Kullanıldığı Eşyalar							

Altın
koşum
Altın
kubbe
Altın
kuşak
Altın küpe
Altın gemi
Altın
sadak
Altın
tabak/
saygar
Altın taht
Altın toka
Altın
üzengi
Altın
yüzük

Gümüşün
Kullanıldı
ğı Eşyalar

Gümüş
Gümüş
akçe
Gümüş
apolet
Gümüş
çadır
Gümüş
dizgin
Gümüş
eyer
Gümüş
kap
Gümüş
kemer
Gümüş
kilit
Gümüş
kubbe
Gümüş
tabak
Gümüş
yüzük

477,
491

537,
543

541,
548

530

446,
470

Demirin
Kullanıldı
ğı Eşyalar

Demir
Demir
gömlek
Demir
kısaç
Demir
pulat
Demir
topuz
Demir zırh

383

Altın saç tokası			
Altın tabak			
Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar			
Gümüş	69		
Gümüş eyer	57		
Gümüş kın	57		
Gümüş kurdele	69		
Gümüş yay	72		
Demirin Kullanıldığı Eşyalar			
Demir			
Demir askı			144
Demir/Döküm kazan			144
Demir kap		106	
Demir kazık			144
Demir kürk	65		
Demir şiş			144/6
Demir zırh			139
Demir zincir			
Bakırın Kullanıldığı Eşyalar			
Bakır kuray		107	
Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar			
Çelik başak			
Çelik ok	70, 72		
Çelik uç			
Tuncun Kullanıldığı Eşyalar			
Kalayın Kullanıldığı Eşyalar			
Kıymetli Eşyalar			
Çam saplı mızrak	57		
Elmas kılıç	57	86/3	147
Madalya			

Tablo 43. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Madenler ve Kıymetli Eşyalar ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyek ey	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmır za Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Altının Kullanıldığı Eşyalar													
Altın	192												
Altın eyer													
Altın kınlı kılıç													
Altın küpe													
Altın saç tokası			198										
Altın tabak			226/2										
Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar													
Gümüş													
Gümüş eyer													
Gümüş kın													
Gümüş kurdele													
Gümüş yay													
Demirin Kullanıldığı Eşyalar													
Demir			224										
Demir askı													
Demir/Dök üm kazan													
Demir kap													
Demir kazık													
Demir kürk													
Demir şiş													
Demir zırh													
Demir zincir			231										
Bakırın Kullanıldığı Eşyalar													
Bakır kuray													
Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar													
Çelik başak									251				
Çelik ok													
Çelik uç									251				

Tuncun
Kullanıldığı
Eşyalar

Kalayın
Kullanıldığı
Eşyalar

Kıymetli
Eşyalar
Çam saplı
mızrak
Elmas kılıç

205,
223/3

Madalya

,
225/3
, 226,
228,
229

2.6.1. Altın- Altının Kullanıldığı Eşyalar

Âletlerle ilgili unsurlar içerisinde altın: *Altın çivi*.

Eyerinin kaşı altın,

Koşumunun başı altın,

Dizgini döküm altın,

Üzengisi som altın,

Çivisini som altından çaktırmış (Suleymanov vd., 2014c: 299).

Barınak unsurları içerisinde altın: *Altın saray, altın otağ, altın çadır, altın kubbe, altın anahtar, altın kilit, altın taht, altın koltuk*

Sevdiğim gibi eylerim.

Altınlı otağ diktirip,

Hizmetçiler koyarım.

Başımdaki tacımı,

Altımdaki tahtımı,

Kızım, sana veririm (Suleymanov vd., 2014b: 475).

Altın saray yaptırıp,

Cevher, yakut ile süsletip,

Oyuncular oynatıp,

Düğünü yapmam gerektir;

Altın evler yaptırıp,

Yurdumu toplamam gerektir (Suleymanov vd., 2014b: 506).

Çocuklarla ilgili unsurlar içerisinde altın: *Altın beşik*.

O devirde Tiner Kutlu han idi. Oğlu kızı yoktu. O zamanda Hacitarhan'da (1, 2: Esterhan'da) kalas imal etmeye giden adamlar o oğlanı bulup getirdiler. (1: **altın beşikli**, iyi yürekli asil birinin çocuğu olduğunu anlayıp han sultana getirdiler.) Han sultan bu çocuğa baktı. Oğlan erkek olduktan sonra Hacitarhan içinde hırsızlık yapmaya başladı. Halk (1: halayıklar) bu oğlana rencide oldu (Suleymanov vd., 2014c: 392).

Dini unsurların içerisinde altın: *Altın haç*

Yirmi beyden geldi ulu isteyenler.

Her birisinin başında altın taçlar,
Getirmişler **altın haç** ile mallar,
Hepsi de Züleyha'yı ister imdi (Suleymanov vd., 2014b: 332).
Elektronik unsurların içerisinde altın: *Altın cihaz*

“Bir gün boyu kapkaranlık ormanın içinden ilerledik. O Bulgarlı yol boyunca Bulgar şahlığı, zengin şahın kendisi, taş sarayları, onların **altın gümüş cihazları** hakkında anlatarak bizi oyalayıp geldi” (Suleymanov vd., 2014b: 274).

Giyim unsurları içerisinde altın: *Altın zırhlı şapka, altın futa, altın saç bağı, altın tarak, altın yüzük, altın bezek, altın süs, altın taç, altın taş, altın düğme, altın kuşak, altın küpe, altın toka.*

Ana baban yanında,
Dertli inleyip kalır o.
Can alıcı geldiğinde,
Kimin sözünü alır o.
Altın bezek, geniş saray,
Birisine mülk olur o... (Suleymanov vd., 2014b: 480).

Birden ayın tam ortasından
Bir kızın şekli canlandı.
Altın tarak elinde
Saçını tarıyor, aralayıp,
Kalkık kavis kaşına
Sürme sürüyor karşılaştırıp (Suleymanov vd., 2014a: 236).

Ondan haber alana,
Müjde haberi verene
Altın yüzük, cevher taş
Müjdeye veririm (Suleymanov vd., 2014b: 443).

Hayvanlarla ilgili unsurlar içerisinde altın: *Altın dizgin, altın eyer, altın eyer kaşı, altın koşum, altın üzeni, altın bağ.*

Göğüslük, koşumu,
Eyer kaşını, dizginini
Altın ile süsletip,
Şanlı ulu Orda'nın
Bütün ordusuna baş olup,
Kemik saplı süngüsünü
Koluna alıp dursana! (Suleymanov vd., 2014c: 218).

Kürkem, doru tulparın arkasına **altın** gümüşle bezenmiş **eyer** salıp, yelelerini tarayıp, çam saplı mızrak, elmas kılıç, yaptırıp, kınını gümüşle nakışlatıp Koblan Bahadır'a tutuşturup: “Bahadıra denk tulpar erat kanadı olsun” demiş (Suleymanov vd., 2014d: 57).

Kitap ve yazı unsurları içerisinde altın: *Altın kalem ucu*

“Isıg oğlu Mısıık'a gömleğinin arka düğümüne **altın kalem ucu** dikildiğini söyleyip onu bulmasını ister” (Suleymanov vd., 2014a: 374).

Mutfak unsurları içerisinde altın: *Altın kaşık, altın kap, altın tabak*

Altın kaşıktan aş yiyen,

Pamuk döşekte döş yayan,
Kızı benim gibi görürsün?
Bu söze inanmayarak,
Bahtını ortak bölmektesin (Suleymanov vd., 2014a: 199).

Yiyip, içip **altın kabını** getirtti,
Hepsinin devesine yük yükletti,
İbn-i Yemin yüküne kap gizletti,
İkisinden başkası hiç bilmez imdi (Suleymanov vd., 2014b: 394).

Savaş unsurlarının içerisinde altın: *Altın başlık, altın kılıf, altın sadak, altın göğüslük, altın kılıç.*

Han kızının batırlara hediye takdim etmesi de Sura Batır'a tuhaf gelir. Kendi batırlarının kimine koşu atı, kimine **altın kınlı kılıç**, kimine ise işlemeli yelen giyimi hediye etse, Sura Batır'a küçücük bir kutu mahfaza verirler. Dışarıdan belli etmese de Sura Batır içinden bundan çok horlanır ve küser (Suleymanov vd., 2014d: 85).

“-Ey anamız! Siz kime bağışlayıp hanlık veriniz; bu **altınlı sadağı** o oğlun alsın!- dediler” (Suleymanov vd., 2014c: 83).

Ulaşım unsurları içerisinde altın: *Altın at arabası, altın gemi.*

Destanlarda altının yanında, kızıl altın olarak da ifade edilen bir çeşide yer verilmektedir. Kızıl altın adıyla; akçe, anahtar, bilezik, kap, kâse, tas gibi nesneler ele alınmaktadır.

Sonra Yusuf ona öğüt, nasihat verdi,
Kendi eli bile bilezik tutturdu,
O bilezik saf **kızıl altın** idi,
Kırk bin Mısır parasına değer imdi (Suleymanov vd., 2014b: 387).
Hizmetçiler hizmetine hazır dursun,
Kızıl altın kaplar tutup dursun,
Misk, amber kokuları da yayılsın,
Kubbesi **kızıl altın**dan olsun imdi (Suleymanov vd., 2014b: 345).

2.6.2. Gümüş- Gümüşün Kullanıldığı Eşyalar

Barınak unsurları içerisinde gümüş: *Gümüş çadır, gümüş kubbe, gümüş ayna, gümüş kilit.*

O zaman çağırır, de, batırlarını,
Diktirip altın, **gümüş çadırlarını**;
Sonra Han, söze başlar de,
“Dinleyin, kulak salıp yakınlarım!”
Ne söyleyeceğini Mesem Han'ın bildi hepsi;
Batırlara Han nasıl söz söyler, deyip,
Sırttan dinleyip durdu halkın hepsi (Suleymanov vd., 2014c: 541).
...Sonra Hazret Mir Timur'un kabrinin üzerinde taş üstüne inşa ettiler. Başındaki **kubbesini** altından, **gümüşten** yaptılar. “Ta kıyamet (1: kıyamete kadar), onun destanı halk arasında söylene kalsın, halk ondan ibret alsın!” diye işbu destanı tamamladık (Suleymanov vd., 2014c: 144).
“Sonsuz bucaksız deniz olursa,

Babamın **gümüş aynası** eşlik eder,

Eşlik eder, anne...” (Suleymanov vd., 2014b: 60).

Elektronik unsurların içerisinde gümüş: *Gümüş cihaz*

“Bir gün boyu kapkaranlık ormanın içinden ilerledik. O Bulgarlı yol boyunca Bulgar şahlığı, zengin şahın kendisi, taş sarayları, onların altın **gümüş cihazları** hakkında anlatarak bizi oyalayıp geldi” (Suleymanov vd., 2014b: 274).

Giyim unsurları içerisinde gümüş: *Gümüş takke, gümüş küpe, gümüş kese, gümüş yüzük, gümüş saç süsü, gümüş kemer, gümüş kurdele.*

-Bu **gümüş bir kaşma- saç süsü**, dedim. Onu ben, saygın Muynak dostumuzun karısına hediye etmeye karar verdim (Suleymanov vd., 2014b: 211).

Sözlü hatıram diye benden sana bu hediye diye, nakışla süslediği mendil içine sarılı **gümüş yüzük** hediye etmiş (Suleymanov vd., 2014b: 562).

Ey yiğidim, çağırınca,
Orda’ma doğruca gelmişsin,
Sarayda sen kalırsın,
Omuzları nakışlı,
Altın toka düğmeli
Su samuru ipek giysiler giyip,
Gümüş kemer kuşanırsın! (Suleymanov vd., 2014c: 172).

Hayvanlarla ilgili unsurlar içerisinde gümüş: *Gümüş dizgin, gümüş eyer, gümüş koşum, gümüş üzengi, gümüş eyer süsü.*

“Kürkem, doru tulparın arkasına altın gümüşle bezenmişeyer salıp, yelelerini tarayıp, çam saplı mızrak, elmas kılıç yaptırıp, **kınını gümüşle** nakışlatıp Koblan Bahadır’a tutuşturup: “Bahadıra denk tulpar erat kanadı olsun” demiş” (Suleymanov vd., 2014d: 57).

Gümüş de eyer, ey, yakışır,
Bindiğin atın yüksek olursa,
Er, yiğidin ermediği bir şey yoktur,
Yürekli de batır er olsa (Suleymanov vd., 2014c: 530).

Günün birinde İdige
Savaşa batırlar seçip,
Firdevs’i yanına alıp,
Eyerleri altınlı,
Dizginleri gümüşlü,
İkisi de aynı renkli
Boz tolpara atlanıp,
Ural’a doğru yol almış (Suleymanov vd., 2014c: 272).

Kitap ve yazı unsurları içerisinde gümüş: *Gümüş pul, gümüş akçe, gümüş apolet.*

Aldı çoklardan Fatiha,
Kılsın ona Hakkı ata (hediye).
O da almış kısmetten,
Apolet takmış **gümüşt**en,

Üniforması saçaklı,
 Hüllesi (cennet giysisi) gibi nefis (Suleymanov vd., 2014c: 113).
 Var idi bir padişahın oğlu, dedi,
 Çok idi altın, **gümüş pulu**, dedi.
 Han ona kızını vermek istemiş imiş,
 Arası bir aylık yol, dedi (Suleymanov vd., 2014b: 211).

... Möhemetkerim, sayısızca korumaları geçip, kutlama yerine girip, bir zaman o mecliste Möhemetkerim'in dans ettiğini görüp İsengol, (Möhemetkerim'in) ruhsatsız girip dolaşmasından rahatsız olsa da, Kerim dans edip bir kemer, bir gümüş akçe hediye alıp çıkmış. Bu meclise girip dolaştığı için, Möhemetkerim'e İsengol Batır adını vermiş (Suleymanov vd., 2014c: 491).

Mutfak unsurları içerisinde gümüş: *Gümüş kap, gümüş tabak.*

Dön, İdige, dönsene,
 Dön, İdige, dönsene!
 Tekrar İdil'i geçsene!
 İli büyük Orda'ya
 Eğilip selam versene,
 Apak **gümüş kaptan**
 Han içeceğini içsene! (Suleymanov vd., 2014c: 211).

Ahşap tabağa koyup
 Aşını süzüp yemektense,
 Apak **gümüş tabaktan**
 Han yiyeceğini yesene! (Suleymanov vd., 2014c: 217).

Savaş unsurlarının içerisinde gümüş: *Gümüş başlık, gümüş kılıç, gümüş kılıf, gümüş koşum takımı, gümüş sadak, gümüş zırh, gümüş kın, gümüş yay.*

Atın **eyer ve koşum takımı som gümüşten** olup, eyer kaşında ederne- yayı ile kılıfı, okları ile sadak asılı duruyordu. Kılıfı da sadağı da gümüş kaplamalarla süslenmişti, eyerin sol tarafına ise uzun ve geniş bir kılıç konulmuş, sağ tarafında da üç pudlık çelik topuz bağlanmıştı (Suleymanov vd., 2014b: 209- 210).

Bütün ok- yaylar, kılıç- hançerler altın ve **gümüş kılıf** ve **sadaklarda**, kınlarında koruyarak yerleştirilmiş. Kimin gözü neye bakar işte, Allabirde'nin gönlü tamamen başka şeyde: o çadır içinde ev sahibesinden başka hiçbir şey görmüyor, sadece onu izleyip oturuyor, onu bütün Başkurt halkının görkü olarak görüyormuş (Suleymanov vd., 2014b: 113- 114).

2.6.3. Demir- Demirin Kullanıldığı Eşyalar

Barınak unsurları içerisinde demir: *Demir kale, demir saray, demir kapı*

Orada görmüş, Ural:

Demir kale yanında
 Dolanıp kendi kendine,
 Dokuz başlı bir yılan
 Bekçi olduğunu öğrenmiş (Suleymanov vd., 2014a: 84).

“...Alpamışa'nın Akkola'sı **demir saraya** kapatılınca, Barsinhılıv da onu, ava gitmiştir, diye bir ay bekler” (Suleymanov vd., 2014a: 358).

“... Akkola Ballışeker’i görür görmez kişneyiverir. Ballışeker ağabeyinin verdiği bezi ata koklatır. At **demir kapıları** kırıp çıkarak, Alpamışa’yı arayıp gider” (Suleymanov vd., 2014a: 359- 360).

Giyim unsurları içerisinde demir: *Demir gömlek, demir kürk*

“Güçten düşen babalarını gören oğulları, **demir gömleğiyle** üst giyimlerini çıkarıp yarasını taze su ile yıkayınca yarasının ağır olmadığını görürler” (Suleymanov vd., 2014b: 597).

“Koblan Bahadır, sertçe bağırıp Aksahan’ın mânâsız öğüdünü kesmiş. Tarifsiz vuruşuna başlamış. Aksahan, gerçekten de yıkılacak adam değilmiş. Vursa, **demir kürkünü** kılıç kesmez; atsa, ok batmaz” (Suleymanov vd., 2014c: 217).

Mutfak unsurları içerisinde demir: *Demir küp, demir kap*

[Yayık kötü bağırması],

Yaratığın üzerinden atlamış,

Atını tekrar çevirdiğinde,

Yetişmiş yanını kurmaya:

[Kirişini koymuş gıcırdatıp]

Oku uçmuş vız diye,

Nişana değmiş pat diye,

Teni **demir küp** müymüş,

Yoksa sulp muymuş (Suleymanov vd., 2014a: 175).

“Keyekbay ihtiyar boynuzdan yan, ok sadak, her türlü semer palan, **demirden kap**, giyim, zırh süng, kılıç ve diğer silahlar da yapmış. Savaş sırasında silah imal etmek için tüm demirciler, onun idaresi altında bulunmuşlar” (Suleymanov vd., 2014d: 106).

Savaş unsurlarının içerisinde demir: *Demir kelepçe, demir zincir, demir topuz, demir zırh, demir kıskaç, demir pulat, demir şiş*

“- Hey, kız kardeşlerim! Çiğ **demir** ki **kelepçeler**. Nasıl kurtarırsınız. Sizin gücünüz yetmez, der, Alpamışa kuruyup çatlamış dudaklarını yalayıp gülümser” (Suleymanov vd., 2014a: 379).

Alpamışa ölü, dersin,

Ölü, deyince, diri dersin;

Yetmiş arşın toprak zindanı

Alpamışa’nın kabri, dersin.

Yetmiş bot*luk **demir zincir**

Ayağıma kelepçe, dersin (Suleymanov vd., 2014a: 375).

Korkusuz mirzalar kılıçlarını kınlarından çıkarıp saldırıya geçseler de, kılıçları da onun çelik giyimine değerek paramparça oldu. Orada peri döküm **demirden** yapılmış **topuzunnu** alıp, bir iki vuruşla onların altısının da canını aldı... (Suleymanov vd., 2014b: 240).

Çadırın içine girince, ben onun çok geniş, zengin cihazlı olduğunu gördüm. Kinyebulat’ın çadırı ile karşılaştırıldığında, buradaki kilimler de daha asil, askılarına asılmış olan silah donanım da çeşitliydi. O yay kılıf sadaklar mı dersin, kılıç topuzlar

mi dersin, çeşitli **demir zırh** giyimleri, zırh ve miğferler mi dersin hapsi de çadırın içini süsleyip farklı bir güzellik katıyorlardı (Suleymanov vd., 2014b: 281- 282).

Ey Karmasan, Karmasan,
İş çıkmaz, sen varmazsan,
En zorlu yerlere.
Ne yaparsın? Namus varken!

Güya, **demir kıskaç**
Düşmanın yakalayıp boğar,
Öyle idi kolları,
Verin yalnızca yol ona (Suleymanov vd., 2014c: 319).

Hele İdil, Nöğöş’de

Yayık, Eyek sulamış,
Bütün Ural’ı boylamış,
Demir ve döküm **puladı**

Hamur edecek kimse var mıdır? (Suleymanov vd., 2014c: 159).

“En evvel savaşa birinci olarak başlayan yiğidi ortadaki kalın **demir şişin** üzerine oturtular. O **demir şiş** yiğidin tüm karnını deşip göğsüne kadar çıktı. Diğerlerini etrafındaki sivri **demir şişe** oturtarak dehşet ceza ile öldürdüler” (Suleymanov vd., 2014d: 144).

2.6.4. Bakır- Bakırın Kullanıldığı Eşyalar

Barınak unsurları içerisinde bakır: *Bakır kapı*

“Meskey, batır yiğidi dağdaki üç çelik kilitle kilitlenen **bakır kapılı** mağaranın yanına götürür. O fısıldayı üç söz söyleyince, kilitler düşüp eşik yaman gıcırdayıp açılıp gider” (Suleymanov vd., 2014b: 632).

Mutfak unsurları içerisinde bakır: *Bakır tabak*

“Meskey, gülümseyerek, Kuzıykürpes’i tahtaya doğru çevirip durur, sonra onun önüne **bakır tabağa** taze su doldurup oturtur, kendisi üç kez dolanıp döner ve ellerini yukarı kaldırıp her ne ise anlamsız sözler söyler” (Suleymanov vd., 2014b: 632).

Müzik unsurları içerisinde bakır: *Bakır kuray*

“Bir gün Bikyen, hazırlanıp kını ile **bakır kurayını** almış da annesi ve babası ile vedalaşıp il gezmeye yola çıkmış” (Suleymanov vd., 2014d: 107).

Savaş unsurlarının içerisinde bakır: *Bakır namlu*

“Bu toza ateş deydi mi **bakır namlı** yıldırımatmış gibi gürülde de içinden iri gülle atıp çıkarır, bu ise yüzlerce ya da ondan daha da kalabalık batırı bir kerede kırar. Dünyada bu helak edici güce karşı durabilecek bir şey de yoktur” (Suleymanov vd., 2014b: 637).

2.6.5. Çelik- Çeliğin Kullanıldığı Eşyalar

Barınak unsurları içerisinde çelik: *Çelik kilit*

“Meskey, batır yiğidi dağdaki üç **çelik kilit**le kilitlenen bakır kapılı mağaranın yanına götürür. O fısıldayı üç söz söyleyince, kilitler düşüp eşik yaman gıcırdayıp açılıp gider” (Suleymanov vd., 2014b: 632).

Giyim unsurları içerisinde çelik: *Çelik gömlek*

O vakit dağ yarığından, mağaradan birden bire bulut gibi duman yayılır ve önce yere yatıp ardından havaya kalkıp dağı kaplar. Sonra yağa ateş dökülmesi gibi, her ne ise göz açıp yumuncaya kadar parlayıp bütünüyle ateşe dönüşür. Bu ateş dumanından **çelik gömlek** giyip eline kocaman suyun topuz tutan dev peri, yerin kenarından gelen kaplanına binip insan suretinde gelip çıkar (Suleymanov vd., 2014b: 604)

Savaş unsurlarının içerisinde çelik: *Çelik kılıç, çelik başlık, çelik topuz, çelik zırh, çelik miğfer, çelik kalkan.*

İdil gibi bunlar da

Sırayla, birer birer,

[Tepeden iremel gibi],

Çelik kılıç ile vurmuş

[İşte o yerden akmış

Dört tarafa]dört nehir

[Sağa, sola ve öne] (Suleymanov vd., 2014a: 162).

O saldıranlar arasından

Kendine kanlı yol yaptı

Başlarını kesip,

Çorak yere döşeyip bıraktı.

Bindiği atı yel gibi hareket edince

Gövdeler çiğneyip vardı.

Polat kılıcını sallayınca

Demir gömlek, **çelik başlıklardan**

Ateş kıvılcımları yağdı (Suleymanov vd., 2014b: 667).

Atın eyer ve koşum takımı som gümüşten olup, eyer kaşında ederne- yayı ile kılıfı, okları ile sadak asılı duruyordu. Kılıfı da sadağı da gümüş kaplamalarla süslenmişti, eyerin sol tarafına ise uzun ve geniş bir kılıç konulmuş, sağ tarafında da üç pudlık **çelik topuz** bağlanmıştı (Suleymanov vd., 2014b: 209- 210).

“Muynak, hemen adamlarına at yarışına katılanların hediyelerini yetiştirmelerini söyledi. Toplam dokuz tane sıra belirlenmişti, bunların yalnızca ilk ikisi aklımda kalmış: Birinci gelene, eyer ve koşum takımlı at ise, ikincisine, **çelikten zırhlı** giyimdi” (Suleymanov vd., 2014b: 212- 213).

“Ben ulu beylerin **çelik kalkanına** vurup kaç tame süngü kırdım. Onlar benim önüme toprak yiyip, yer tırmıklayıp yattılar. Kılıcımın keskinliğini yüzbaşları, binbaşları, sıradan savaşçılar da tattı” (Suleymanov vd., 2014c: 368).

2.6.6. Kalay- Kalayın Kullanıldığı Eşyalar

Savaş unsurlarının içerisinde kalay: *Kalaylı savaş giyimi*

Üçüncü olarak gelene som döküm **kalaydan yapılmış savaş giyimi**, harayta, dördüncüsüne ok kılıfı ile büyük yay, okları ile sadağı, beşincisine kın ve kılıç, altıncıya kadife kaptan, yedincisine siyah tilki kürkünden yaz şapkası, sekizincisine gümüş kaplamalı kalta- çanta, dokuzuncuya süngü olmalı, diye hatırlıyor Zühre (Suleymanov vd., 2014b: 175).

2.6.7. Kıymetli Eşyalar

Akik yüzük, akikli eyer, cevher, cevher kese, cevher taş, elmas kılıç, elmas hançer, elmas ok, inci/mercan, inci asa, madalya, para/dinar, yakut, ziynetli giyim, çap saplı mızrak gibi nesneler ise kıymetli eşyalar kategorisinde yer almaktadır.

Kara Yorga, deve çöker gibi, yere çökünce Maktımhılıv attan inmiş de elindeki **akik yüzüğünü** Ebley'e verip:

İşte yiğit, bu hediye
Görüşmemizin belgesi,
Ava özünü çağırdım,
Ben Hudanın tilkisi! (Suleymanov vd., 2014a: 309).

- O batırın önünde

Uzun uzun yol, imiş
Akikli eyer, imiş,
Parlar altın gümüşler,
Makaslar atı kulağını,
Yerine getirir kuş atı adedini;
Kılıcını elinde oynatır,
Etrafa ateş, alev saçar (Suleymanov vd., 2014a: 233).

Düğün kılmam gerektir;

Altın direk diktirip,
Asıl kuşlar kondurup,
Cevher kese kırdırıp,
Düğün kılmam gerektir (Suleymanov vd., 2014b: 507).

Gidip haber alınız,

Yüzünü gidip görünüz,
Keder hüznünü sorunuz,
Yar arayan olmayası.
Ondan haber alana,
Müjde haberi verene
Altın yüzük, **cevher taş**
Müjdeye veririm (Suleymanov vd., 2014b: 443).

Birisi, asarım diye, ip almıştır.

Birisi **elmas kılıç** eline almıştır,
Vezir ile diğer herkes:

“Hazır kılalım buyruk.” diye konuşurlar (Suleymanov vd., 2014b: 466).

Karagölümbet'in gözüne kan dolmuş, der,

Beline **elmas hançer** takmış, der;
Hiç olmazsa bir tohum bırakayım, deyip

Kızı kadın etmek, ister der (Suleymanov vd., 2014c: 556).

“Karagölümbet kırışe okunu takar şimdi,

Babsak'ın beline nişanlar, şimdi;

Elmas başlı okunu atıp ondursun mu?” (Suleymanov vd., 2014c: 547).

İnci le süslenmiş,
İpek ile örtünmüş,
Yüzü- başı sararmış
Bir güzel kız görünmüş;
Kız yanında, bir kapı,
Onu varıp açmış,
Bir tahtın yanında

İnci asa görmüş (Suleymanov vd., 2014a: 86).

“At koşusunu sabırsızlık ile bekleyenler arasında en telaşlı olanları 1812- 1814 yıllarda Fraansız savaşında yenip **madalya** ile dönen Tabın uruğu ihtiyarları olmuştur, sanırım”(Suleymanov vd., 2014b: 577).

Onlar sattılar ki seni on sekiz yarma **paraya**,
Diledier, şüphesiz, senden kurtulmaya.
Hiç de layık değil onlar senin gitmene,
Değerin çok pahalıdır imdi! (Suleymanov vd., 2014b: 315).

Tan nuruna bürünüp,
Ey, nazlandı güzel kız,
Gerildi ve süzüldü,
Bana baktı cesaretsizce,
Ben ise yandım durmadan.
Altın, **yakut** arıyordu,
Güya, beni çağırıyor o (Suleymanov vd., 2014a: 236).

-Ben size bir elçi olarak değil, sadece bir zindan koruması olarak da tüm mağaraları göstermeye sevinçle razıyım, dedi. Onlar ejder perisinin mağarasından fazla uzakta da değil. Ama ilk önce siz, onların hangisine gitmek istersiniz? Mağlup ettiği batırlardan aldığı **ziynetli giyim** ve silahlarını görmeye perinin mekânına mı, yoksa esirlerin kilitli olduğu mağaralara mı? (Suleymanov vd., 2014b: 229).

“Kürkem, doru tulparın arkasına altın gümüşle bezenmiş eyer salıp, yelelerini tarayıp, **çam saplı mızrak**, **elmas kılıç** yaptırıp, kınını gümüşle nakışlatıp Koblan Batır’a tutuşturup: ‘Bahadır’a denk tulpar erat kanadı olsun’ demiş” (Suleymanov vd., 2014d: 57).

Yukarıda yer verilen başlıkların altında, incelenen destanlarda hangi madenden ne gibi nesnelerin yapıldığı tespit edilmektedir. Bu veriler ışığında Başkurt destanlarında daha çok altın madenin kullanıldığı görülmektedir. Destan metinlerinde altın, sıklıkla giyim unsurları içerisinde ele alınmaktadır. Altının yanında, kızıl altın olarak da dile getirilen bir altın çeşidine destanlarda değinilmektedir. Bu kızıl altın çerçevesinde, anahtar, kap, bilezik, tas gibi çeşitli eşyalar kendini göstermektedir. Gümüş, demir ve çelik madenlerinden elde edilen nesneler içerisinde ise, genel itibarıyla savaş unsurları ön plandadır. Kapı, tabak, kuray ve namlu gibi eşyaların bakırdan da oluşturulduğu destanlarda dikkat çekmektedir. Bu madenlerin dışında değinilen kıymetli eşyalar kategorisinde ise, daha çok savaş unsurlarını ve estetik zevke hitap eden eşyaları içine almaktadır.

2.7. Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları

İnsanların beslenme ihtiyaçlarını daha rahat karşılayabilmeleri adına kullandıkları çeşitli eşyalar vardır. Destanlarda yemeklerin hazırlanması, sunulması anlamında belli başlı mutfakta kullanılan nesnelere yer verilmektedir. Bu ihtiyaçlar bağlamında aynı anlamı karşılayacak türden birçok nesneye değinilmektedir.

Tablo 44. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülge'nin Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula	Kara Yurga	Zayatül ek ile Hıvhlıv	Alı p Batır	Alpam ısa	Altıyaş ar Alpam ısa (Birinci Varyant)	Alpam ısa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeş nek Parçası
Bıçak				199										
Çamçak								303						
Kapak	55,	73			255						365			
Kaşık											377			
Kazan								312						
Küp	57/3,	59, 61/2												
Sağan								286, 289						

Tablo 45. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kuzıykürpes ile Mayanhılıv	Mergen ile Mayanhılıv	Zühre ile Aldar	Maktımhılıv	Kıssa-yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyiğit	Tahir ile Zühre	Seyfölmülük
Bıçak	65/3			286/3	356	425			
Bişkek									
Çanak			115, 120, 121, 122						
Çaydanlık									
Fincan									534
Haba			128						

Kap		96, 98, 104, 105/2, 114/3, 115/2, 150/6, 158/5, 180, 206/2, 209, 212/2, 235, 248, 258, 259/2, 260/2, 282/4		297, 298, 380, 381, 394/2, 395, 396, 403, 411
Kaşık	58/2, 72/2		286	
Kazan		115, 161		
Ocak				
Semaver				
Sepet				297
Süzgeç				
Tabak	89	98/2, 103/3, 106, 115, 116, 158, 162, 175, 206/2, 209, 211, 214, 235, 250/2, 259, 263, 264, 273	286	
Tas		105, 262		
Tulum				

Tablo 46. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Urusları	Kerte Mergen	Targın Batır	Targın ile Kucak	Kıpçak Yığıdi ile Başkurt Kızı	Muradım ile Bukhın	Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Alasabır	Ebreý Batır	Kuzıykürpes
Bıçak									598, 627
Bişkek									627
Çanak									597
Çaydanlık								587	
Fincan									
Haba									
Kap									627, 632, 649
Kaşık									
Kazan					563, 564/2		573		598, 606, 627, 630, 666
Ocak									627
Semaver						571/2			
Sepet									
Süzgeç									627
Tabak									608/2, 641, 659/2, 666

Tas

Tulum

594, 608/2,
660

Tablo 47. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınse (Altınse)	Cengizname	Mamay Han Hikâyesi	Möyten Bey	Bey Tuksaba oğlu Möyten Bey	Aksak Timur	İdige ile Muradım	İdege	Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen
Bıçak									190	297	
Çaydanlık											
Elek											
Havlu											
Kap-Çanak-Çamçak				96/10, 97/2					257, 274, 279/2, 283/3, 285		316, 326/2, 327, 330, 345
Kadeh-Ayak-Fincan											316
Kazan									161, 163/2, 257	296, 302/3	
Kepçe-Kaşık				95					278		329
Kova-Tulum											
Küp											
Ocak									185/2		
Semaver											
Sepet-Torba											
Tabak									148, 194/4, 203, 217, 279/2	296, 297	316, 326

Tablo 48. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	İdege, Keyle, Yayık Batırlar	Son Harta	Son Harta	Gayas oğlu Emet	Tülle Memet	Karagülmet ile Akkölumbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölumbet	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırı ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamanı-İki Kilmet Kavgası
Bıçak								561, 562, 563			
Çaydanlık					405, 480, 508						
Elek								561			
Havlu					469						

Tablo 50. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Mutfak ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyeke y	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırz a Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Bıçak													
Elek													
Kadeh													
Kap- Çanak	186		221, 226									268	
Kazan												268, 269	
Kepçe													
Kova													
Sepet													
Tabak			208, 226/2, 230								262		
Tava													280

2.7.1. Bıçak

Savaş unsurları içerisinde yer alan bıçak, anlam itibarıyla bir mücadeleyi anlatırken, bu başlık altında ele alınan bıçak nesnesi ise, yemek yapmak için kullanılan bir unsur olarak ifade edilmektedir. Destanlarda, soymak veya doğramak amacıyla kullanılan bıçak, Başkurtçada “*bısaq*” olarak dile getirilmektedir.

Bıçağın bazı destanlarda meyve soymak için kullanıldığı görülmektedir.

O kadınlar, kürsülere oturdular,

Her birisine portakal, **bıçak** verdiler,

Verdiler de, doğramaya buyurdular,

Tam o anda Yusuf gelip girer imdi (Suleymanov vd., 2014b: 356).

Züleyha bunu duyup, o gıybeti yayan kadınlara haset düşünüp kendine misafirliğe çağırır. Konuklarına meyve dağıtıp **bıçak** ile soymalarını buyurur. Tam o anda Yusuf bunların oturduğu odaya girer. Misafir kadınlar Yusuf’un cemel yüzünü görüp hayran kalırlar, elma diye kendi parmaklarını doğradıklarını bile hissetmezler hatta (Suleymanov vd., 2014b: 425).

Bazı destanlarda ise bıçak, et doğramak amacıyla ele alınan bir nesnedir.

O sırada yeşil çimene serilmiş olan kilimlerin üstüne tabaklar yerleştirilip pişen etler bölünüp konulur. Karabay’ın yoldaşları, et doğramak için **bıçak** saplarlar. Pişen koyun başlarını, hürmet göstergesi olarak iki batıra yedirirler. Karabay’ın iyi haber getiren çobanını da aş yanına oturturlar (Suleymanov vd., 2014b: 598).

“Babsak Bey ile Karagölömbet” destanında Karagölömbet Bey’in bıçakla kesilerek etinin bir çorba yapımında kullanıldığına değinilmektedir.

Oğlan:

‘Bu yeri Tukhaba diye adlandıralım, çünkü tulumlar kımızla dolup taşılar’ demiş. Toyu yapıp bitirince oğlanlar uruktaşlarına: ‘Bu ihtiyarı ne edelim, kurtaralım mı; öldürelim mi?’ diye sormuş. Halkı: ‘Öldürüp pişirelim’ demiş. Bunu kabul edip Karagölömbet Bey’i büyük bir dağın bağrına çıkarıp **bıçak**la kesip cesedini kazana koymuşlar. Et kaynayınca oğlan, serçe parmağını çorbaya banıp yalamış da (Suleymanov vd., 2014c: 563).

‘İdige ile Muradım’ adlı destanda İsenbay’ın oğlunun ölümü üzerine diğer anlamların dışında kullanılan bıçak, dinî inançlar bağlamında ölünün üzerine yerleştirilerek onun kötü ruhlara karşı korunmasını amaçlamaktadır (Suleymanov vd., 2014c: 190).

Kapıdan girince de
Yerde yatan çocuğun
Göğsünde büyük bir **bıçak**
İsenbay ile karısının
Ağladığını görmüş de,
İdige susup kalmış,
Bir müddet ünsüz durmuş (Suleymanov vd., 2014c: 190).

2.7.2. Bişkek

Sadece “Kuzıykürpes” destanında yer verilen bişkek, Başkurtçada “*běške*” olarak ifade edilmektedir. Destanda bişkek, ağaçtan elde edilerek yapılan uzun saplı ve küre şeklinde olan yayık ve kımız dövmek için kullanılan bir alettir (Suleymanov vd., 2014b: 627).

Yağ eritmeye kap yok;
Bayatlamış deri tulumlar,
Bişkeklerim kırıldılar
Süt süzgeçlerime de
Toz- topraklar kondular (Suleymanov vd., 2014b: 627).

2.7.3. Çamçak- Çanak- Kap- Küp

Çamçak, ağaçtan elde edilerek yapılan bilhassa çamdan deşerek oluşturulan geniş su kabıdır (Larousse, 1993: 534). Başkurtçada “*şañ*” şeklinde olan çamçak, yalnızca “Kara Yurga” destanında balların konulduğu bir kap olarak nitelendirilmektedir.

Kızlar:
‘**Çamçak çamçak** koyup balları
Toyunuzu bekleyelim,
Koyun yağında kavurup
Yivasalar pişirelim
Gel yiğit, beline
Söz için takalım (Suleymanov vd., 2014a: 303).

Destanlarda çanak, kap gibi nesnelere de kımız, bal, boza gibi içeceklerin konulduğu görülmektedir. Başkurtçada çanak “*teges*”, kap “*hab*” olarak isimlendirilmektedir.

Kaplar gelmeyi sürdürdü
Boza ile,

Tabakları ortak içtik
 Dünür ile,
 Bozaları bitirince,
 Dünürlerim,
Çanak çanak bal içirip,
 Zorlandı.
 Sonra geldi **kap kap**
 Kımızları,
 Becerikli imiş kımız yapan,
 Hey, kızları! (Suleymanov vd., 2014c: 326- 327).

Yaralandığı zaman,
 Yakalayıp belinden,
 Hiç durmayıp koşmaktan,
 Öz dağına getirdi.
 Savaşta susayıp döndü ise,
 Kızlar **çanak** aldılar,
 Bağrına su serptiler,
 Batır ile ikisini
 Yır söyleyip, övüp geçtiler (Suleymanov vd., 2014d: 186).
 Misafirlere kımız ikram etmek için sunulan kaplardan söz edilmektedir.

Dedeler, nineler!
 Ağabey, kardeş, kız kardeşler!
 Kısarak sağıp **kap**lardan
 Kımız döküp ikram eden,
 Gençlik şevkini hatırlayıp,
 Oynayıp, gülüp yır söyleyen,
 Güleç yüzlü yengeler! (Suleymanov vd., 2014d: 221).
 Özellikle kımız kabı olduğu ifade edilmektedir.

Kımız kabı kadar porsuk büyötmüş,
 Bozkır tilkisi hepsini ürküten,
 Yavrusunu kaybetmiş devesi ile
 Eşekten hüznünlü bağırın,
 Başka musikisi olmayan,
 Bomboş duran çöl imiş (Suleymanov vd., 2014d: 268).

Kap, sadece içeceklerin konulduğu bir eşya değil, aynı zamanda etlerin de konulduğu bir nesne olarak destanlarda görölmektedir.

...Hagındık’a: ‘Eti her gün biraz fazla pişir de şu **kaba** koy, falanca günde gideriz.’ diye, kendisi dönmek için layıklı bir yol bakıp, dümdüz bir sahrada bir ar (delik, çukur) beller de, geceleyin yılıkısını güdüp döndükten sonra Kazakların urganlı, köstekli, koşumlu atlarının hepsini serbest salıp kovalar da, ablası Membet’in dönüşü hazırlandığını bilip çadır evinin kapısını kapatıp yattığını görüp, çadır evin arkasını delip girerek, kendine lazım eşyalarını develere yükleyip dolaşırken ablası uyanır (Suleymanov vd., 2014c: 398).

“Ural Batır” destanında “*kabırsak*” diye adlandırılan küp içilen kanın muhafaza edildiği bir eşya olarak ifade edilmektedir.

Sığırcığın yuvasına
 Yağılbay kuşunu atınız.

Susasanız oyunda,
 İşte, ak su içiniz.
Küpte dolu duran
 Kandan uzak durunuz
 Deyip bunlara daha da
 Âdet öğretmiş,
 Kan içmeyi oğullarına
 Bir kez daha yasaklamış (Suleymanov vd., 2014a: 57).

2.7.4. Fincan- Kadeh- Ayak- Sağan

Başkurtçada “*sınavak*” olarak ifade edilen fincan; destanlarda çay, kahve koymak için kullanılan bir mutfak eşyası olarak ele alınmaktadır.

Aralbay bin Rehmetulla Böryen vilayeti Mansur Bay’ın Gölzemine adlı kızıyla nikâhlanmış. ‘Aralbay büyük, İsmöhemet küçük’ diyen sözün manası: Aralbay çok küsen biriymiş. Bürebay köyleri ile meclis yapıldığında çay hazırlatıp, fincan paylaşırken kulplu kırık bir **fincan** denk gelince, küserek, kendi evine gelip çay içip dönünce: ‘Aralbay’ın evinde **fincanı** yok, şüpheli kırık **fincan** ile içmedi, şüpheli.’ diye anlatmışlar (Suleymanov vd., 2014c: 431).

Destanlarda “*ayak*” olarak isimlendirilen kadeh, içki olarak nitelendirilmektedir.

Meclise gelmiş batıra

Çok iyi **kadeh** koyunuz,

Sofradan yer veriniz,

İkram ziyafeti tatsın (Suleymanov vd., 2014d: 85).

Şarap kabı manasına gelen ayak da Başkurtçada “*ayak*” olarak adlandırılmaktadır.

Yazgı, **ayak**

O ayak büyük,

Dev bir kuş tabak.

O **kaba** koyuluyordur

Ecel- şarap.

O şarabı dem çekmeden

Kurtulmak yok,

Ecel için bendelerden

Utulmak yok (Suleymanov vd., 2014c: 316).

Başkurtçada “*havgan*” olarak ifade edilen sağan ise, “Konur Boğa” destanında süt konulan bir kap olarak nitelendirilmektedir.

Babası, kız edip büyüttüm: başlıksız verdim; mihir getirtip, ana sütü içirip, gönderemedim. Hiç olmazsa, memesini doldurup, kırdan böğürüp dönende, elini hatırlayıp, “Hoo, hoo” diye karşılar. Tan ile sağıp “hış- hış”layarak gönderir. Gübürletip **sağanda**, öz ilinin süt kokusunu koklayıp oturur (Suleymanov vd., 2014a: 286).

2.7.5. Çaydanlık- Semaver

Çay yapımında kullanılan bir araç olan çaydanlık, Başkurtçada “*seynük*” diye adlandırılmaktadır.

İsengol Yegefer ile Soltanmorat adlı iki oğlunu Kıvatov Elmöhemet kantonların kızıyla evlendirip, iki dünürünü birlikte misafirliğe çağırıp Kıvatovlar geldiğinde düğün yapılsın evde ziyafet vermiş. Yardıma kırdan da (uzaklardan da) çok mal mülk gelip, gün boyu bunları kesip pişirip, çok sayıda toprağa kazıyıp yapılaş kazanların altındaki ateş yerleri, orada **çaydanlık**tan atılmış çay demi tepe tepe olup yığılıp kaldığını Möhemetşafik dede gösterdi (Suleymanov vd., 2014c: 480).

Aynı zamanda çaydanlık, “Tülle Membet” destanında içerisine buğdaygillerden olan göcenin konulduğu bir kap olarak ifade edilmektedir.

“Bir gün Membet’in bir sürü yıl kısı, kısır yıl kısı kaybolur. Oğlu Rahmetulla ile aramaya giderler. Bunlar bir yere ulaştıktan sonra: ‘**Çaydanlığa** göce koyup, muhallebi pişir, ben taharet alıp, namaz kılıp istihareye yatıyorum, kendim kalkmadan beni uyandırma!’ diye yatar” (Suleymanov vd., 2014c: 406).

Semaver ise, çay suyunu ısıtmak için kullanılan çeşitli madenlerden yapılmış bir kaptır (Tuğlacı, 1978: 2538). Bu eşya Başkurtça “*samavır*” olarak nitelendirilmektedir.

“-Bana bir **semaver** çay ve kocaman bir pide ekmeği getirin, demiş. Onun isteğine göre büyük bir pide ekmeği ile kocaman bir **semaver** çay getirmişler. O bunlarla karnını doyurmuş da yine güreşmeye başlamış” (Suleymanov vd., 2014b: 571).

2.7.6. Haba- Tulum- Kova

Destanlarda kımız konulan bir kap olarak görülen tulum, Başkurtçada “*haba*” olarak adlandırılmaktadır. Haba büyükbaş hayvanların derilerinden kurutularak elde edilen kımız kabıdır (Suleymanov vd., 2014b: 128). Meclislerin kalabalık oluşundan ötürü, tulumların büyük bir kap niteliğinde olması, meclislerde sıklıkla tercih edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir.

Daha sonra batırlar, yaylak halkını iki kısma bölüp iki kısarak etinden pişirilen beşparmak ile ikrama başlarlar. İhtiyarlarla gösterişli, seçkin erler birinci sofraya otururlar. Orada serilen kilimin üstüne, yemekliğe kocaman kocaman tabaklarla et, **tulum tulum** kımız koyulur (Suleymanov vd., 2014b: 608).

“Ben size, kıymetli konuklarım, üç gün boyu süren bu mecliste neler olduğunu incelikleriyle anlatıp durmayacağım. Üç gün, üç gece boyunca kazan altlarında ateş sönmedi, **haba**lardan kımız kesilmedi” (Suleymanov vd., 2014b: 128).

Başkurtçada “*künek*” olarak ifade edilen kova da destanlarda kımız kabı olarak ele alınmaktadır.

Kısarak sağıcı bayanlar sağım için çıktıklarında Seyfulla’nın karısı **kova** dibine kımız akıtıp, kısarak sağdığı yerde, kısarak arasında içerek dolaştığını görüp: ‘Ey doyumsuz, çocukların fakir olur’ der. Söylediği haklı olmuştur, bizim günlerde de Seyfulla çocukları yeli sertleşip, kulun bağlayıp, kısarak sağdıklarını görmedik (Suleymanov vd., 2014c: 407).

2.7.7. Havlu

“Tülle Membet” destanında havlu, mutfakta kullanılan bir bez olarak ele alınmaktadır.

“Sofi bir gün sabah namazından geliyor, semaver kaynatıyor; fincan, çay, şeker, tereyağı kaymakları bolca doldurup, sağ eline su testisi, sol eline leğen, omzuna **havlu** atıp: ‘Kalkın konuklar, çay hazır, işte eliniz yüzünüzü yıkayın da çay içmeye gelin.’ diye uyandırır” (Suleymanov vd., 2014c: 469).

2.7.8. Kaşık- Kepçe

Destanlarda yer alan kaşık, kepçe gibi eşyalar yemek yemek için kullanılan unsurlar arasındadır.

Atadan dokuz doğsan da,
Bir **kaşıktan** yesen de,
Ata birden binsen de,
Alın terini döküp,
Yirmi seferde olsan da
Yalnız kaldın direksiz (Suleymanov vd., 2014c: 360).

“Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen” adlı destanda kepçe nesnesi, doğrudan bir eşya olarak değil de benzetme unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu benzetme, kepçenin parlak ve dikkat çekici bir nesne olduğunu düşündürmektedir. Destandan hareketle, kepçenin servis esnasında süs anlamında taşınan bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Benim burada durduğumu
Bilmiş gibi,
Baş ucuma dünürler mi
Asmış gibi,
Güya altın, yoksa artık
Gümüş gibi,
Saki kolundaki
Kepçe gibi,
Pırıl pırıl ışıldayıp parlar
Yetegen'im (Suleymanov vd., 2014c: 329).

“Küsek Bey” destanında kaşık, bir mutfak eşyası olarak kullanılmasının yanı sıra dolaylı yoldan da bir iletişim aracı olarak düşünülmektedir. Destanda kaşıkla değil de elle verilen yemeğin daha etkili olacağına vurgu yapılmaktadır. Bu durumda iletişimin daha güçlü olacağına dair bir çıkarımda bulunulabilir.

Sonunda kocakarı: "Benim söylediklerimi anandan da sor. O sana daha da etraflı anlatır" de. Küsek: "Anam söylemeyecek olursa, ne yapayım?" diye sorar. "Öyleyse, der kocakarı, ben sana bir hile öğreteyim. Gerekinde böyle bir hileyi ben anana da öğretmişim; bu yolla sen canlı kaldın. Eğer anan öğrenmek istediğini söylemezse; kavurga yaptır. O yapar; fakat, kavurgayı **kaşıkla** verirse alma, avcuyla versin. O

zaman sen onun sıcak kavurgalı avcunu tutup sıkarsın da benim babam Karagölömbet mi, Babsak mı? Doğrusunu söyle! diye sorarsın (Suleymanov vd., 2014c: 554).

2.7.9. Kazan- Tava

Destanlarda kazan ve tava gibi yemek pişirmek için kullanılan nesnelere de rastlanmaktadır.

Sarıbay'ın oğulları ile dostunun yoldaşları kendilerinin avladıkları canlı, kuş etlerini yağlayıp, kurutlayıp yemek pişirmeye girerler; iki batır Sarıbay'ın ak çadırına girerler. Orda onlar yarınki yapılacak av hakkında danışıp otururlar. Bu arada pişen leziz etin kokusu onları dışarıya, **kazan**ın yanına götürür. (Suleymanov vd., 2014b: 598).

“Ozanlar- Mahmut Sesen” adlı destanda tavada kuymak yapımından söz edilmektedir.

Bilmece, bilmece, deyince de,
 Bilmece dökmek deyince de,
 Sütte yoğurup **tavaya**
 Kuymak dökmek değil o,
 Tereyağına banıp, yuvarlayıp
 Kuymak yemek değil o (Suleymanov vd., 2014d: 280).

“Muradım ile Bukhın” destanında kazan farklı bir şekilde nitelendirilmektedir. Astanalı kazan, dua okunmuş, Fatiha üflenmiş bolluk getiren bir kazan olarak ifade edilmektedir (Suleymanov vd., 2014b: 563).

Muradım hakkında halk dilinde aşağıdaki kobayır dolaşır:

[Bukhın:]
 Bilensek balı beş çalı,
 Bilensek başı beş çalı
 Bilgi topladın, Muradım,
 Bilgi topladım Muradım;
 Astanalı **kazandan**,
 Astanalı **kazandan**
 Övünmeyi düşündün,
 Övünmeyi düşündün (Suleymanov vd., 2014b: 563).

2.7.10. Ocak

Yemek pişirmek amaçlı kullanılan ocak, Başkurtçada “*usak*” olarak adlandırılmaktadır. Yalnızca “İdige ile Muradım” ve “Kızıykürpes” adlı destanda bahsedilmektedir.

Bu katı kaygımdan,
 Sevdiğim oğlum dönene dek
Ocağıma ateş almam;
 Kazanımı pas tutsun,
 Pişirmeye et koymam;
 Bıçaklarım körelsin (Suleymanov vd., 2014b: 563).

“İdige ile Muradım” adlı destanda ocak, bir metafor olarak ifade edilmektedir. Destanda bir tehdit unsuru şeklinde yansıtıldığı düşünülmektedir. Yanan korun nefesiyle üflenmesi, ocakta bir kötülüğün hazırlanmakta olduğunu ve üflenerek kötülüğün daha da yayılacağını ifade etmektedir.

Sarayda namaz kılıyorsun,
Başını açık gördüm;
Tahtın durduğu yerde
Çok kötü bir **ocak** gördüm,
Ocak içinde koz yanar,
Birisi koru nefesiyle üfler,
Senin tahtını o kor ile
Odun etmek ister (Suleymanov vd., 2014c: 185).

2.7.11. Sepet- Torba

Eşya ve erzak taşımak için kullanılan kaplardan olan sepet ve torba birkaç destanda yer almaktadır.

İbrahim’in sarığı başına taktı,
İsmail’in kemerini beline bağladı,
İshak’ın avcı **sepetine** erzak koydu,
Su kabına içecek su doldurur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 297).

“Tülle Membet” destanında Batır’ın nineden bal istemesi üzerine nine, deri torbasında taşıdığı baldan Batır’a, bir sepete koyarak vermektedir.

-Ey teyze, bu baldan biraz koyup versene, ben eve götürüp, halka göstereyim deyince, nine:

- Pekâlâ, biraz vereyim deyince, Batır mendilini açıp getirir, bal koyması için.
- Aman evladım, sende hiç bilmiyormuşsun deyince, deri **torbasını** uzatır.

Sonra nine bir **sepete** bal koyup verir. İşte Batır’ın işi. Batır İsengol çocuğu olsun da balı bilmesin! (Suleymanov vd., 2014c: 495).

2.7.12. Süzgeç- Elek

Süzgeç, sıvı olan ürünleri süzmek için kullanılan bir araçtır (Tuğlacı, 1978: 2704). Başkurtçada “*hözgös*” olarak adlandırılan süzgeç, sadece “Kuzıykürpes” destanında geçmektedir.

Yağ eritmeye kap yok;
Bayatlamış deri tulumlar,
Bişkeklerim kırıldılar
Süt **süzgeçlerime** de
Toz- topraklar kondular (Suleymanov vd., 2014b: 627).

Mutfak eşyaları içerisinde yer alan elek de katı maddeleri ayırmak için kullanılmaktadır. Destanda ise bu unsur bağlamında daha çok, ilin zenginliğinin kaybedilmesinden

bahsedilmektedir. Toplumun varlığının kontrolsüzce harcanmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Sizden başka gelmesin,
Yer zenginliğini bölmesin,
Yeri, ili mahvedip,
Su, havadan gülmesin,
Kana batıp ayağı,
İlim boylayıp gezmesin;
İlde olan zenginliği
Elek ile süzmesin (Suleymanov vd., 2014d: 93).

2.7.13. Tabak- Tas

İçine yemek koymak için kullanılan bir kap olan tabak, destanlarda sıklıkla yer almaktadır. Kimi zaman sıvı ürün, kimi zaman ise katı ürünler içerisinde servis edilmektedir.

“Bikyen Mergen (Batır)” destanında tabak, içerisine süt konulan bir kap durumundadır.

“Bikyen’in uyuduğunu öğrenince, o yiyecekleri aramak için kilere çıkayım diye kapı açmış da büyük **tabak** ile süt getirmekte olan Köleyşe’ye çarpıp ellerindeki sütü devirmiş” (Suleymanov vd., 2014d: 118).

“Yulay ile Salavat” adlı destanda tabağın hangi malzemeden elde edildiği de ifade edilmektedir.

[Düşmanım diye, sadağını
Sen yönelttiğin bahadır er]
Taş **tabaktan** yiyen er!
Kendisi ile tabaktaş
Kan ağlayan Rus’u,
Tatar, Başkurt, Çuvaş’ı
Altın **tabaktan** yiyen
Çariçenin elinden,
Ona tabaktaş olan
Boyar, tarhan, beyinden
Azat eyleyeyim hepsini diye,
Odak toplayıp at binmiş (Suleymanov vd., 2014d: 226).

Başkurtçada karşılığı “*tuştak*” olan tas, yalnızca “Zühre ile Aldar” destanında yer almaktadır. Destanda sadece iki yerde geçen bu eşyanın içine kırmızı ve beyaz içecek konulduğu ifade edilmektedir.

“Çadırın içi çok temiz, her şey düzenli ve yerindeydi. Ev sahibesi hemen bana yer göstererek **tas** ile kırmızı getirip verdi. Sonra benim kim olduğumu, nereye yol aldığımı, bueralara nasıl geldiğimi teker teker sordu” (Suleymanov vd., 2014b: 262).

“Mağara önüne gelip biraz bekleyince ellerinde beyaz içecek doldurulmuş iki **tas** tutup çıkan o ihtiyarı görürler. İhtiyar ikisine iki kabı uzatıp içebildikleri kadar içmelerini buyurur” (Suleymanov vd., 2014b: 105).

Başkurt destanlarında yer alan unsurlar, sadece günlük hayatın bir parçası olmakla kalmayıp aynı zamanda sembolik ve ritüel işlevler de üstlenmektedir. Bıçak, ilk bakışta savaş ve mücadeleyle ele alınsa da destanlarda meyve soymak, et doğramak gibi mutfakla ilgili özellikleriyle de ifade edilmektedir. Ayrıca dinî inançlarla ilişkili olarak ölümlerin kötü ruhlardan korunması amacıyla da kullanılabilir. Bununla birlikte, bişkek, çamçak, çanak, kap gibi araçlar; kımız, bal, et gibi yiyecek ve içeceklerin hazırlanması ve sunumunda önemli yer tutmaktadır.

Fincan, kadeh, çaydanlık, semaver, kazan, tava gibi araçlar, günlük hayattaki kullanım amaçlarıyla birlikte kimi zaman dini, metaforik ya da iletişimsel anlamlar da taşımaktadır. Kımız ve bal gibi içeceklerin sunumunda kullanılan kapların çeşitli oluşu, misafirperverlik ve toplumsal etkileşim gibi değerlerin destanlara yansıyış biçimini ifade ettiği düşünülmektedir. Bunun dışında, ocak, kaşık, kepçe gibi bazı eşyaların sadece mutfakta değil, aynı zamanda mecaz anlamlar yüklenerek farklı alanlarda kullanılan kavramlar olduğu vurgulanmalıdır.

2.8. Kitap ve Yazı İle İlgili Maddi Kültür Unsurları

Tarih boyunca yazı, sadece iletişim aracı olarak kalmayarak, aynı zamanda toplumların bilgilerini, kültürlerini nesilden nesile aktarmada kullanılan bir unsur olarak görülmektedir. Bu başlık içerisinde, destanlarda, yazı yazmak için hangi unsurların kullanıldığı incelenmektedir.

Tablo 51. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Kitap ve Yazı ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülge'nin Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula	Karayurğa	Zayatül ek ile Hıvhlıv	Alıp Batır	Alpamışa	Altıyaşar Alpamışa (Birinci Varyant)	Alpamışa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası
Ferman	75, 78, 86, 87										344			
Kağıt													379/2, 380	
Kalem													375	
Mektup												359/2	3721, 374/5, 375/2	

Basma											313
Belge/ Vasiyet/ Dilekçe										218	
Defter								116			
Ferman										146/2, 147, 150/2, 151, 176, 189, 256, 263	312, 314/2, 348
Kağıt											
Kalem											321
Kitap	63/2									226, 227/4, 228	
Tasma											313
Mektup									136/2	163	
Mühür											
Ruhsat					77, 89					139	

Tablo 55. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Kitap/ Yazı ile İlgili Maddi Kültür Uysurlar ı	İdege, Keyleyle , Yayık Batırlar	Son Harta y	Son Harta y	Gays a oğlu Emet	Tülle Membe t	Karagölüm b et ile Akkölüm bet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölüm b et	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamğırs ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası
Basma											
Belge/ Vasiyet/ Dilekçe					479, 493						
Defter											
Ferman		363	376/2	387							
Kağıt					474/2, 475/2, 493i 517						
Kalem											
Kitap					425, 460, 467, 510, 512/2				570/2		
Tasma											
Mektup			376/2, 378		429/2, 471, 516, 517 399	531			568		
Mühür											
Ruhsat					487		548				

Tablo 56. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Kitap ve Yazı ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Koblan Batır	Yek Merge	Sura Batır	Bayazıt Batır	Kübelek-Tilev Batırları	Bikye Merge	Akşam Batır	Köbe Batır	Tülge Batır	Sura Batır (kısa varyant)	Teveş Merge	Akay Yavı (Savaşı)	Karasakal
Belge-Dilekçe-Sözleşme						105						145	168/2
Ferman			73, 74		93							145	163
Kağıt												145	150, 164
Kalem													164
Kitap													
Mektup					100						133	138/3, 140, 143/2	164, 166
Mühür-Damga													168
Ruhsat						120/2						141	

Tablo 57. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Kitap ve Yazı ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Karabat	Salavat Batır	Yulay ile Salavat	Burangol Kaşka	Perovskiy Yaylası	Kinyek	Süke m Batır	Bilal ile Düsen	Karas ile Akş a	Ozanlar-Yerense Sen	Ozanlar-Akmırza Sesen ile Kobagoş Sesen	Ozanlar-Bayık Aydar Sesen	Ozanlar-Mahmut Sesen
Belge-Dilekçe-Sözleşme			222										
Ferman			224/2, 227		235							272	
Kağıt													
Kalem													
Kitap						237						275	
Mektup	181/2, 190, 191, 192/4		197, 200, 226		235, 236/4	240, 242						272, 277	
Mühür-Damga						240/2							
Ruhsat													

2.8.1. Belgeler ve Mektup

Ferman, mektup, ruhsat, basma, dilekçe vasiyet gibi belgeler, bazı destanlarda yer almaktadır. Başkurtçada ferman, “*farman*” olarak adlandırılmaktadır.

Hükümetin kararlarına göre düzenlenen emirler, genellikle ferman olarak ifade edilmektedir (URL, 3).

-Söyle deseniz, söyleyeyim,
Dinleyin siz, azamet,
Benim söylediğim sözlerimi
Nedirşe'den emanet,
Ferman gelmiş bu yurda,
Ural boyu halkına
Tamyar, Böryen, Kıpçak'a,
Her hayvan türünden
Veriniz diye, vergiye (Suleymanov vd., 2014b: 83).

“Alpamışa bir uykuya daldı mı, altı gece, altı gün uyurmuş. Eyler Han'ın hizmetçileri bunu öğrenmişler de öldürmeye niyet etmişler. Eyler Han onlara: ‘Alpamışa’yı öldürmeyin, ayak kollarını bağlayıp, canlı olarak yakalayıp getirin!’ diye **ferman** vermiş” (Suleymanov vd., 2014a: 344)

Genellikle haberleşme amacıyla yazılmış olan mektuplar, Başkurtçada “*hat*” olarak ifade edilmektedir.

Her kilometrede atlı Başkurt
Mektuplar iletir koşturup, ey,
Mektuplar iletir koşturup.
Elden ele geçe geçe,
İrimbur'a ulaşır **mektuplar**,
Oradan gelir **mektuplar** (Suleymanov vd., 2014d: 236).

O azizin yumuşuna koştular,
Kısa zaman sonra Mısır'a ulaştırdılar,
Oğlamları o **mektubu** getirdiler,
Yer öpüp, Yusuf'a **mektup** sunarlar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 401).

Destanlarda izin belgesi anlamında kullanılan ruhsat, Başkurtçada “*röhset*” olarak adlandırılmaktadır.

“-Vuruşmaya **ruhsat** yoktur. Hazret Hoca Hıdır Aleyhisselam onun ordusu ile birliktedir. Kapılarınızı açtırınız! dedi ise, o Samat Hanın Baraj halkı ağlaştılar” (Suleymanov vd., 2014c: 139).

Destanlarda ferman ve mektup anlamında kullanılan basmanın Başkurtça karşılığı, “*baśma*” şeklindedir.

İpek tasma ile bir kez
Bana **basma** gönderdi.
Geri çevirdim fermanını
(İli yağmalayıp yatmasını.) (Suleymanov vd., 2014c: 313).

Resmî kurumlara yazılan bir belge türü olan dilekçe, Başkurtçada “*proşëniyë*” olarak adlandırılmaktadır.

“Sonra Bürebay İsengol üzerinden valiye hükmetme için **dilekçe** verince İrimbur’dan dört beş faytonda yöneticiler hükmetmeye o savaş yerine gelir” (Suleymanov vd., 2014c: 479).

Başkurtçada “*vasıyat*” olarak ifade edilen vasiyet, destanlarda bir kişinin ölmeden önce isteklerini yazmış olduğu belge bir türü olarak yer almaktadır.

Vasiyete yazdırıp,
Kendisi ölünce, sen kalıp,
Kızı ile birlikte,
Fısıldaşıp konuşup... (Suleymanov vd., 2014c: 218).

“Tülle Membet” destanında tapu olarak verilecek belgenin köpek derisine yazıldığı görülmektedir.

"Ey vali, ben kendim Kazandım, Ak padişaha kul olup, dilediğim yerden toprak alayım diye geldim, deyince, vali çok iyi kabul ederek, dilediği yerden toprak almaya **köpek derisine** yazıp, mührünü basıp, eline şahadetname (tanıtma) kağıdını verir" (Suleymanov vd., 2014c: 399).

2.8.2. Kâğıt

Üzerine yazı yazılması için kullanılan kağıt, Başkurtçada “*kağız*” olarak anılmaktadır.

Siz elinizden geleni yaptınız. Buradan çıkarmaya artık gücünüz yetmez. Beni buradan yalnızca Akkolay kurtarabilir. O atım ormanın ortasında başından asılı duruyor. Küçük bir **kağıt** veriniz, ona bir dua yazıp vereyim. O **kağıt** ile üç kere okşarsanız o at dirilir, der. Kızlar **kağıt** verir (Suleymanov vd., 2014a: 379).

2.8.3. Kalem

Yazı yazmak için kullanılan bir araç olan kalem, Başkurtçada “*kelem*” olarak ifade edilmektedir.

“Alpamışa mektup yazmasını söyler önceki **kalemin** ucuyla. Isıg oğlu Mısıık, ben mektup yazmayı bilmem, der” (Suleymanov vd., 2014a: 375).

İsrail kızı Dine’ye emir verdi:
Dine’si kâğıt, **kalem** getirdi,
Şem’un’u çağırıp babası buyurdu:
Şem’un, şimdi mektup yazarsın, der imdi (Suleymanov vd., 2014b: 400).

2.8.4. Kitap- Defter

İdige ile Muradım” destanında bahsedilen kitabın geyik derisine yazıldığı görülmektedir.

“İdige sandığı açmış,
Geyik derisine yazılmış

Büyük bir **kitabı** almış” (Suleymanov vd., 2014c: 227).

Destanda bahsedilen defterden, Möyten Bey hakkında geçmişle ilgili bilgi verildiği ifade edilmektedir.

“O zaman Möyten’i övüp kobayır söylemişler. 20. yüzyılın 60’lı yıllarında kaydedilen bu **defter**den halk hatırında Möyten Bey’in isminin efsanevi bir kobayır olarak yaşadığını öğrenmek mümkün” (Suleymanov vd., 2014c: 116).

2.8.5. Pul- Mühür- Damga

Destanlarda bir imza çeşidi olarak ele alınan pul “*pop, pol*”, mühür “*möhör*”, damga ise “*tamğa*” olarak adlandırılmaktadır.

Gördüğüm yerde şu kalır;
Kalanlara mal için,
Zengininden **pul** kalır;
Kadın olsa dul kalır;
Bulan erdem mal kalır,
Altın, gümüş, **pul** kalır (Suleymanov vd., 2014b: 486).
Çağırıp alıp Kerke’yi,
Sersem tavuk, cüceyi,
Güvenilmez bendeyi,
Yazılmış mektup kâğıda
Mühür, damga koydurmuş (Suleymanov vd., 2014d: 240).

2.8.6. Tasma

Sadece “Yalık Bey, Karlasan ile Sermesen” destanında bir kayıt bandı olarak ifade edilen tasma, Başkurtçada da “*taşma*” şeklinde kullanılmaktadır.

İpek **tasma** ile bir kez
Bana basma gönderdi.
Geri çevirdim fermanını
(İli yağmalayıp yatmasını.) (Suleymanov vd., 2014c: 313).

Destanlarda ruhsat, dilekçe, tapu, vasiyet gibi çeşitli belge türünün yanı sıra kâğıt ve kalem gibi yazma işlevini gerçekleştirmek adına işe yarar unsurlar da yer almaktadır. Kâğıdın olmadığı yerde geyik ve köpek derisinden yararlanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda destanlarda imza niteliğinde olan pul, mühür ve damgadan da bahsedilmektedir. Bunların dışında yalnız bir destanda bulunan ve tasma olarak anılan bir kayıt bandına rastlanmaktadır.

2.9. Din Bakımından Maddi Kültür Unsurları

Bu bölümde, dinî anlamda destanda ele alınan unsurlar görülmektedir. Birkaç destan, İslam dininin yanında Hıristiyanlık dininden de izler taşımaktadır.

Tablo 61. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Din Bakımında n Maddi Kültür Unsurları	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınses (Altınsaç)	Cengizname	Mamay Han Hikâyesi	Möyten Bey	Bey Tuksaba oğlu Möyten Bey	Aksak Timur	İdige ile Muradım	İdeg	Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen
Kur'an-ı Kerim						113	121				341
Namazlık											

Tablo 62. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Din Bakımında n Maddi Kültür Unsurları	İdege, Keyle, Yayık Batırlar	Son Hartay	Son Hartay	Gaysa oğlu Emet	Tülle Membet	Karagülumbet ile Akkülumbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölumbet	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafarı Bey Zamanı-İki Kilmet Kavgası
Kur'an-ı Kerim		369	384		402/4, 409, 513						
Namazlık					476						

Tablo 63. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Din Bakımında n Maddi Kültür Unsurları	Koblan Batır	Yek Merge n	Sur a Batır	Bayaz it Batır	Kübe k- Tilev Batırları	Bikye n Merge n (Batır)	Akşam Batır	Köbe k Batır	Tülge n Batır	Sura Batır (kısavaryan t)	Teveş Merge n	Akay Yavı (Savaş ı)	Karasak al
Kur'an													172/7

Tablo 64. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Din Bakımında n Maddi Kültür Unsurları	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyek ey	Süke m Batır	Bilal ile Düsen	Karas ile Akşa	Ozanla r- Yerens e	Ozanla r- Akmır za Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahmut Sesen
Kur'an	186, 187, 188/5												

2.9.1. Dualık- Muska

Destanlarda dualık olarak da ifade edilen muska, Başkurtçada “*degüvet, bêtêv*” şeklinde adlandırılmaktadır.

Muska, içerisinde Arapça bir yazının bulunduğu, kötülüklerden koruduğuna inanılan ve üçgen şeklinde katlanarak bir beze sarılıp kıyafetlere iliklenen bir kâğıttır (Püsküllüoğlu, 1994: 751). Yalnızca “Zühre ile Aldar” adlı destanda ele alınan bu unsur, varlığıyla insanların zarar görmeyeceği bir nesneyi ifade edilmektedir.

-Bahtın varmış, Gölbike kızım, dedi. Belli ki, aziz peygamberimiz kendisi koruyor seni. Şunu söyleyen bana, sen herhangi bir **dualık** falan takıyor musun? deyince ben ona hiç düşünmeden:

- Taşıyorum, dedim. O:

- İşte o seni koruyor işte, dedi.

- Öyleyse niye perinin kaçırdığı zaman beni koruyamamış? diye sormuştum, ihtiyarım şöyle açıklayıp verdi:

- O zaman peri seni sadece esirliğe düşürmüş. Allahuteala cezasını gönderse de insanoğlunu helak etmiyor. Ama periyle birlikte olmaya rızanı verirsen, o zaman helak olmuşsun. Bu felaketten seni dualı **muskan** kurtarmış. Allah hakkına onu çıkarma, kızım, deyince, onun buz sözlerinden içim huzura kavuşmuş gibi oldu. O anda annemin bu dualı **muskayı** bana verdiği zaman söylediği sözleri hatırladım: ‘Onu bana aziz bir evliya vermişti, kim bu **muskayı** atmadan taşırса, ona hiçbir kara yüreklinin eli dokunamaz.’ demişti annem (Suleymanov vd., 2014b: 238).

2.9.2. Kamçı

“Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda kamçı, aşkın ateşiyle de özdeşleşmektedir. Kamçının vurulmasıyla oluşan yakıcı etkisiyle, aşk ateşinin bıraktığı iz ifade edilmektedir. Destanda kamçı, Züleyha’nın Hz. Yusuf karşı duyduğu kutsal aşkın aracısı niteliğindedir (Güzel, 2021: 586).

Züleyha der:

-Haydi, biraz yaklaş,
Rahim edip **kamçını**, Yusuf, bana ver,
Âşık isem, o şimdi sana belli eder,
Göstermezse, bu davam yersiz imdi.
Yusuf ona **kamçısını** dolayıp tutturdu,
Kadın **kamçıya** bir üfleyip geri verdi,
Kamçıya ateş tutuştuğunu Yusuf gördü,
Ateşi Yusuf’un elini kavurur imdi.
Kamçıyı fırlatıverdi Yusuf Sıddık,
Züleyha’nı aşkını anladı o apaçık,
Doğruluğunu gördü gönlünde kalmadı zan,
Şaşırp atını geri çevirir imdi.

Züleyha der:

-Ya Yusuf, inandın mı,
Kamçının neden tutuştuğunu anladın mı?
Yoksa elinin yandığını da hissetmedin mi?
Kırk yıl o ateş beni kavurur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 376- 377).

2.9.3. Kur'an-ı Kerim

“Kıssa-yı Yusuf” destanında Kur'an-ı Kerim'in kim tarafından mushaf haline getirildiği söylenmektedir.

Ondan sonra şahit olmuş ilahi Osman,
Sıfatlarını izah etmiş ilahi **Kur'an**,
Allah ona büyük dikkatini ayırmış
Kur'an-ı Kerim'in toplanmasını sağlamış idi (Suleymanov vd., 2014b: 290).
Destanda Kur'an-ı Kerim'in vefalı bir yoldaş olduğundan bahsedilmektedir.

Halik'ten Yusuf böyle bir gösterme aldı,
Halik Yusuf'a böyle bir iyilik kıldı,
Okumaya tatlı, içeriği pekiyi **Kur'an** verdi,
Kur'an-ı Kerim'den daha sadık dost, yoldaş yok imdi (Suleymanov vd., 2014b: 351).

2.9.4. Seccade- Tesbih

Başkurtça karşılığı “*namażlık*” olan seccade, destanlarda da üzerinde namaz kılınan bir örtü olarak ifade edilmektedir.

Destanda yer verilen namazlığın neyden yapıldığı ele alınmaktadır.

– Öyleyse, dediğiniz olsun, inşallah dedi, o zaman aksakal. Bunun için ilk başta demir giyimlerinizle silahlarınızı çıkarıp verin ve her biriniz çeşitli yönle gidip bu pınarı suyu ile taharet alınız. Sonra akşam namazını kılarak benin yanıma gelirsiniz. Biz, onun sözlerine uyarak her şeyi istediği gibi yapıp, yanına geldiğimizde **seccadesini** sermiş dua edip oturduğunu gördük (Suleymanov vd., 2014b: 219).

“Büyük batır, kendi avılının ulu keşesi olduğundan molların yanında oturarak gençliğinde öldürdüğü arslan dersinden yapılan **namażlık** üstünde namaz kılar. O, bu deriyi **namażlıktan** başka bir şey için kullanmazmış” (Suleymanov vd., 2014b: 608).

Başkurtçada tesbih, “*tisbē*” olarak ifade edilmektedir. “Zühre ile Aldar” destanında tesbihin hangi malzemeden yapıldığına değinilmektedir.

Bundan üç gün önce ben bir düş gördüm. Düşümde kıpkızıl bir dağın dik kayası altında duruyordum. Orada kaya deliğinden eline mercandan dizilmiş uzun **tesbih** tutmuş bembeyaz sakallı dindar bir ihtiyar çıkageldi ve benim yanıma gelerek keskin bir sesle, bana adımla seslenerek şöyle dedi... (Suleymanov vd., 2014b: 233).

2.9.5. Haç- Put

Haç ve put kavramları sadece “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda geçmektedir. Haç, Hristiyanlığın önemli bir sembolü olarak kabul edilmektedir (URL, 11). Put ise, Allah'ın dışında bir varlığın ilah konumuna yükseltilmesi anlamına gelmektedir (URL, 1). Başkurtçada haç “*terē*”, put ise “*pot*” olarak isimlendirilmektedir.

Onlar bir de Beyan şehrine girdi,

Halk Yusuf'un yüz görkemliliğini gördü,

Bazı kimseler Yusuf'a **haç** verdi,

Onlar da **haça** tapınırlar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 321).

Destanda Kudüs beyi, Hz. Yusuf'tan kendisine öğüt vermesini istemektedir. Bunun üzerine Hz. Yusuf, ona Müslüman olması için nasihat vermektedir.

Yusuf dedi:

-Ey Melik, sözümü dinle,

Benim sözümü tutup, gir haydi doğru yola,

Sana neden ateşe, **puta** tapmaya?

Mümin olup ateşten, **puttan** vazgeç imdi (Suleymanov vd., 2014b: 322).

Başkurtların Müslüman olmalarından dolayı, destanlarda çoğunlukla İslam dininin etkisi görülmektedir. Bu bağlamda İslam dininin gereklilikleri arasında olan namazın, destanlardaki yansımaları seccade ve tesbih oluşturmaktadır. Çoğu destanda Kur'an-ı Kerim'e sıklıkla yer verilmektedir. Kur'an'ın yol gösterici bir dost olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında Kur'an'ı, kimin bir bütün haline getirdiği söylenmektedir. Aynı zamanda İslam dini dışında tutulan haç ve put kavramlarına da destanlarda yer verilmektedir. Yalnızca "Kıssa-yı Yusuf" destanında ifade edilen bu kavramların, tapınılan bir nesne olduklarına değinilmektedir.

2.10. Çocuk ve Bebeklerle İlgili Maddi Kültür Unsurları

Bu başlık altında incelenecek eşyalara destanlarda çok sık yer verilmemesine rağmen yine de çocuklarla ilgili birkaç unsura değinilmektedir.

Tablo 65. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Çocuk ve Bebeklerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülge'nin Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula	Karayurğa	Zayatül ek ile Hıvhlıv	Alı p Batır	Alpam ısa	Altıyaş ar Alpam ısa (Birinci Varyant)	Alpam ısa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeş nek Parçası
Beşik											331		376	388
Emzik	61													

Tablo 66. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Çocuklar ve Bebeklerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kuzıykürpes ile Mayanhılv	Mergen ile Mayanhılv	Zühre ile Aldar	Maktımhılv	Kıssa-yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyiğit	Tahir ile Zühre	Seyfülmülük
Beşik					373			503	519/4, 523, 525, 530

Tablo 71. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Çocukla r ve Bebekle r ile İlgili Maddi Kültür Uysurla rı	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyeke y	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırz a Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Beşik	188		203									276	
Emzik	189												

2.10.1. Beşik

Daha çok yeni doğan bebekler için kullanılan bir yatak olan beşiğe, en fazla “Seyfölmölük” destanında yer verilmektedir. Beşik, Başkurtçada “*bişek*” olarak dile getirilmektedir.

Muradım:

Ben anadan doğduğumda,
Sıcak bir yer görmedim;
Çocuk olup büyürken,
Ana baba görmedim;
Sallanmaya **beşik**te
Beşik nedir görmedim;
Çocuk olup oynasam,
Bağrı sızlayıp çağırın

Anne sesi nedir bilmedim (Suleymanov vd., 2014c: 254).

Gider bu eve. O kadar süslenmiş bir evmiş. Nakıştan da altından yapılmış bir evmiş bu. ‘Bu, ejder yurdu’ diye yazılmış. Kilit ile kilitlemişler kapısını. Hiçbir yerden de girmeye bir yer yok. Şimdi o kılıcı ile kilidi kırar. Eve girer. Girmiş, bir tarafta altın, bir tarafta gümüş. Canın ne isterse! Bu evin içinde de, dışında da bir insanoğlu yokmuş. Ey, dolaşır bu, ey, dolaşır evin odasında. Orada ise bir **beşik** asılı duruyormuş. Nakışla süslenip yapılmış. Birden yukarı zıplayıp, bu beşiği kopartıp alır da sürükleyip dışarı çıkarır. Hiçbir yerinde insan çıkacak bir yer yok, mühürlenmiş imiş bu **beşik**. Dışarı çıkarır da ejder evinin kapısına koyar. Sonra bu **beşik** içinden ses gelir (Suleymanov vd., 2014b: 519).

2.10.2. Emzik

Bebeklerin ağlamalarını engellemek için kullanılan emzik ise, sadece “Akay Yavı (Savaşı)” ve “Ural Batır” destanında görülmektedir. Başkurtçada karşılığı “*imsek*” şeklindedir.

“Akay Yavı” destanında emzik kavramı, bebeğin küçük oluşuna vurgu yapmak için kullanılmıştır.

Bu savaşta sazlık ırmakta o meyyitlerden mendirek oluşur. Yaşlı ve ihtiyarları, köpekleri dövererek öldürür gibi, taş ve topuzlarla döverek öldürdüler, **emzik**teki

ufak bebekleri kılıçları ile paramparça ederek attılar, zavallı kadın ve kızların karınlarını deldiler, gençlerini de öldürdüler (Suleymanov vd., 2014d: 141).
“Ural Batır” destanında emme eylemini en iyi şekilde ifade eden olan emzik, destanda

benzetme unsuru olarak dile getirilmektedir.

Budakları seçilen,
[Büyük] Öz ağaç olmuş;
Emzik emen bebek gibi,
Damarlarını açıp,
Yer suyunu emmiştir (Suleymanov vd., 2014a: 61).

2.10.3. Oyuncak- Bez bebek

Destanlarda yer alan oyuncak ve bez bebek unsurları, çocukların vakit geçirmek için, ağlamalarını susturmak için ellerine verilerek oynadıkları nesnelerdir.

İdige hemen kılıcını
Geri sokmuş kınına;
Karşısındaki çocuğu
Anında alıp kollarına,
Yaşını silip yüzünden,
Oyuncak verip eline,
Hanın önüne gelmiş, de (Suleymanov vd., 2014c: 182).

Yalnızca “Tülle Membet” destanında değinilen bez bebek, destanda geçen elbisenin kumaşından elde edilerek bir form kazandığı ifade edilmektedir.

“Çocukluğunda kızlar ile bebek oyunu oynayayım diye İsengol’un Saliha adlı karısını yıkayıp astığı yepyeni elbisesini yırtıp **bez bebek** yapıp oynamış” (Suleymanov vd., 2014c: 465).

Destanlarda çocuklarla ilgili pek fazla unsura yer verilmemektedir. Çocukların yatak için kullandıkları beşikten ve genellikle sakinleştirilmek için ağızlarına verilen emzikten bahsedilmektedir. Bunların dışında oyuncak olarak genel anlamda yalnızca bez bebeğe değinilmektedir.

2.11. El Sanatlarıyla İlgili Maddi Kültür Unsurları

İnsanların el emeği olarak ürettikleri unsurların yanında bu eşyaların yapılma aşamasında kullanılan nesnelere bu kategori içerisinde yer verilmektedir.

İp	276	
Nakışlı	276,	
kese	277	
Yün	268	280

2.11.1. İp- Urgan

İp ve urgan nesnesi, birçok kategori altında incelenirken, bu başlık altında el sanatları anlamındaki kullanımına değinilmektedir.

“Alıp Batır” destanında kadınların ipi işleyerek keten dokuyup geçimlerini bununla sağladıklarından bahsedilmektedir.

Çok eski zamanlarda Ak İdil Nehri boyunca bir ata ile bir ana yaşarmış. Ata avcılık yapmış, ana **ip** eğirip keten dokumuş. Öyle birlikte yaşayıp giderken, olgun yaşa geldiklerinde dönüp baksalar: ömür geçmiş, bir çocukları bile olmamış. Kendileri ölünce, hatırlayacak kimse de yok (Suleymanov vd., 2014a: 327).

“Ozanlar- Bayık Aydar Sesen” adlı destanda dikiş ipi olarak geçen nesne, bir batıl inanç örneğini teşkil etmektedir. Destanda büyükler, savaşa katılanlara dikiş ipi vererek, onların yollarının daha kısa olacağına inanmaktadır.

“Koca karı, nineler savaşa gidenlerin yolu kısa olsun diye, dikiş **ipi** vermişler. Kadınlar, göğüslerinize ok, süngü değmesin diye, kocalarınızın göğüslerine akçe pullar dikmişler. Kızlar, sır koruyucu olunuz diye, yiğitlere nakışlı keseler vermişler” (Suleymanov vd., 2014d: 276).

“Alpamışa” destanında örülerek elde edilen urgan nesnesine, el emeği olarak değinildiği için bu başlık altında değerlendirilmektedir. Devamında ise örülmesinin amacının bir mücadeleye karşılık geldiği ifade edilmektedir. Koltübe ile mücadele içerisinde olan Alpamışa’nın yolda giderken rastladığı çobanlarla diyalogu ele alınmaktadır.

- Gele gele o bir inek çobanıyla karşılaştı.
- Bu kimin sürüsü? Diyer sordu, Alpamışa. Çoban ona:
- Bu Koltübe’nin! diye söyledi, çoban.
- Kendin ne yaparsın? diye sordu, Alpamışa buna.
- Görmez misin, **urgan** örerim, diye cevapladı, bu çoban.
- O **urgan** ne için? Diye sordu, Alpamışa buna.
- Alpamışa yenerse, Koltübe’yi asar,
- Koltübe yenerse, Alpamışa’yı asar.
- Urgan** olur, **urgan** olan yerde dava olur,
- Dava olan yerde kar olur,
- Karın olduğu yerde pay çıkar (Suleymanov vd., 2014a: 351).

2.11.2. Tığ

Tığ, örgü örmek amacıyla kullanılan kanca uçlu kısa bir alettir (TDK, 1998: 1469). Başkurtçada tığ, “*běž*” olarak adlandırılmaktadır.

“İdil ile Yayık” adlı destanda tığ, ucunun sivri olmasından dolayı benzetme unsuru olarak ifade edilmektedir.

Batır kanı kaynamış,
 Bir vuruşta kılıcını
 Yok etmiş bakır tırnağını:
 Yaratığın sağ kolunu
 Yoklayıp o kınını,
 Çekip almış kılıcını,
 Kesip atmış, kökünden
 [Kötünün hâli bitmiş],
 Yere devrilmiş öcü yaratık
 İdil ne yapacağını bilmiş.
Tığ gibi sivri ucunu
 O pulat kılıcının
 Öcü yaratığa dayamış (Suleymanov vd., 2014a: 170).

2.11.3. Dağarcık

Dağarcık, genellikle avcılarının veya çobanların kullandıkları çanta olarak bilinmektedir (Larousse, 1993b: 591). “Kuzıykürpes” destanında yer alan bu nesne, Başkurtçada “*kalta*” olarak isimlendirilmektedir. Destanda Kuzıykürpes, at yarışçıları için mezar çevresine hediyeler koymaktadır. Bu hediyeler arasında yer alan dağarcık, Kazaklar tarafından işlenen bir eşya olarak ele alınmaktadır.

“Birincisine alma sıbar at bağlar, ikincisine demir gömlek koyar, üçüncüsüne gümüş yapraklı eyer, dördüncüsüne yayla ok, beşincisine bezeklenmiş gümüş saplı kılıç, altıncısına kılıflanmış kamyş saplı süngü, yedincisine Kazakların işlediği güzel bir **dağarcık** koyar” (Suleymanov vd., 2014b: 618).

2.11.4. İşlemeli/Nakışlı Ürünler

Destanlarda takke, mendil, heybe, futa, kese gibi eşyaların nakışlarla süslandıkları görülmektedir. Destanlarda bu tür nakışlı eşyaların hediye verilmek amacıyla işlendiği ifade edilmektedir.

...Babası müstakbel gelininin güzelliğini, dikiş nakış hünerine olan ustalığını her zaman övüp Sarıbay’ın yurdundan sık sık Mayanhılıv’ın işlediği **işlemeli takke, nakışlı sergi, süslemeli heybe** gibi armağanlar alıp geldiğinden kızı bütünüyle görmese de onu çoktan beri seviyordu (Suleymanov vd., 2014b: 614).

“Mayanhılıv saçaklı kavak yanına geri dönüp, göğsünden Kuzıykürpes’e diye **nakışla işlenmiş beyaz mendilini** çıkarıp, ona Kuzıykürpes kanı ile Kuzıykürpes diye, kendi kanı ile Mayanhılıv diye yazdı da mendili Kuzıykürpes’in su samurlu kürklü pöstekisinin cebine koydu” (Suleymanov vd., 2014b: 76).

“Cengizname” destanında yer verilen nakışlı futanın hareket etmesi, hanın seçilmesinde belirleyici bir etken olarak ifade edilmektedir.

“İmdi siz söz tutar olsanız, pencereden düşen güne **nakışlı futanızı** (havlunuzu) koyunuz! Hangisinin futası ona dönüp durursa, o oğlum han olsun, bir de bu altın ve cevherli sadağı o alsın! dedi ise, Alangu’nun bu sözünü onlar hoş karşıladılar” (Suleymanov vd., 2014c: 83).

“Ozanlar- Bayık Aydar Sesen” adlı destanda nakışlı kese olarak geçen nesne, kızlar tarafından savaşa giden yiğitlere verilerek onların koroyucu olacaklarına değinilmektedir.

“Koca karı, nineler savaşa gidenlerin yolu kısa olsun diye, dikiş ipi vermişler. Kadınlar, göğüslerinize ok, süngü değmesin diye, kocalarınızın göğüslerine akçe pullar dikmişler. Kızlar, sır koruyucu olunuz diye, yiğitlere **nakışlı keseler** vermişler” (Suleymanov vd., 2014d: 276).

2.11.5. Pamuk- Yün

Kıyafetlerin ana maddesi olarak işlenen pamuk ve yün, birkaç destanda yer edinmektedir. Başkurtçada pamuk, “*mamık*”, yün ise, “*yön*” olarak alandırılmaktadır.

Uruk başı siz beyler,
 Ulu ve dertli beyler!
 Baş köşede oturmuş başkanlar,
 Ortadaki mollalar,
 Meydan tutmuş pehlivanlar!
 Size diyecek sözüm var.
 Size diyecek sözüm var.
 Diyecek sözüm şu olur,
 Koşan ata eş olur.
 Ak **pamuktan yün** olur,
 Akıllıdan yarar olur,
 Akılsıza ne olur,
 Söz özünü sezmezse? (Suleymanov vd., 2014c: 103).

Orada dolaşırken Bayık’tan Kazak Akınları gülüp, alay etmeyi düşünüp böyle demiş:
 İstek oldun var oldun,
 Geniş bozkırda biçare oldun.
 Kendine bilmece söyleyeyim,
 Yanıtını bulursan, oğlum edeyim,
 Bulamazsam kulum edeyim;
 Gündüz koyun sürümü güdersin,
 Akşam **yününü** tiftiklersin,
 Uykum kaldı demeysin,
 Gündüz uyku uyumazsın (Suleymanov vd., 2014d: 268).

2.11.6. Soğa- Tula

Kıymetli bir yün dokuma anlamına gelen soğanın Başkurtça karşılığı “soğa” şeklindedir (Suleymanov vd., 2014b: 595). Destanda yer verilen bu yün dokumadan bir kilim elde edildiği görülmektedir.

O gün gelip yeter; fakat Sarıbay’ın yaylağında büyük sessizlik olur; köpeklerin ürümesi de yıkların kişnemesi de, sığırların böğürmesi, koyunların meleşmesi de işitilmez. Sabah uyanan Sarıbay, yatağından sıçrayıp, kalkıp **soğa** kilim üstünde karılarının koynunda yatan oğullarının çadırlarına varır (Suleymanov vd., 2014b: 595).

Başkurtçada da “tula” olarak adlandırılan tula, yünün hırpalanmasıyla elde edilerek keçe gibi basılan bir dokumadır (Suleymanov vd., 2014b: 594).

“Armağanların birisini eski Buhara ustalarının işlediği eyerle eyerletir, eyer üstüne ak **tula** sorguç yayıp, iki asil kilimle kaplatır, diğerine yol azığı olarak bir tulum kımız, kurut ve yağ astırır” (Suleymanov vd., 2014b: 594).

2.11.7. Yüksük

Yüksük, dikiş işleriyle uğraşırken, iğnenin parmağa batmasını önlemek için parmak ucuna takılan, küçük koni şeklindeki koruyucu bir araçtır (Püsküllüoğlu, 1994: 1193). Sadece “İdige ile Muradım” destanında yer verilen yüksük, Başkurtçada “*barmaq*” olarak isimlendirilmektedir.

Demir ile çayır melikesini
Bükmek için batıra
İkisi de aynıdır;
Urgan ile dikiş ipini
Koparmak için batıra
İkisi de aynıdır;
Batman ilr **yüksüğü**
Kaldırmaksa batıra

İkisi de aynıdır (Suleymanov vd., 2014c: 239).

Başkurt destanlarında el sanatları, yalnızca maddi kültürün bir parçası olarak değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın ve mücadelelerin bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu görüşe hem savaş unsurları hem de hayvan unsurları içerisinde değerlendirilen ip ve urgan nesneleri örnek gösterilebilir. İp, urgan ve dikiş ipi gibi nesneler, günlük hayattaki kullanımlarının dışında sembolik anlamlar da taşımaktadır. Tığ, dağarcık, nakışlı eşyalar, yün dokumalar ve yüksük gibi el sanatlarına ait diğer unsurlar da destanlar aracılığıyla işlevsel bir anlam ifade ederek zamanında hangi eşyaların kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2.12. Müzik Âletleri ile İlgili Maddi Kültür Unsurları

İncelenen destan metinlerinden hareketle müzik âletleri; telli, tuşlu, üflemlî ve vurmali olmak üzere toplamda dört başlık altında ele alınmaktadır.

Tablo 79. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Müzik Âletleri (Çalgılar) ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbozat	Miney Batır ile Şülge'nin Padişah	Konur Boğa	Akhak Kula	Kara Yurga	Zayatül ek ile Hıvhlıv	Alıp Batır	Alpam ısa (Birinci Varyant)	Alpam ısa (İkinci Varyant)	Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası
Kuray					277/2			303, 311	324, 325		332/5, 336/2, 345/2, 346/5, 348/5, 349/3		

Tablo 80. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Müzik Âletleri (Çalgılar) ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kızıyürkpes ile Mayanhılv	Mergen ile Mayanhılv	Zühre ile Aldar	Maktımhlıv	Kıssa-yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyiğit	Tahir ile Zühre	Seyfülmülük
Borazan					375				
Davul					375				
Dumbar									
Kuray		82, 85							

Tablo 81. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı

Müzik Âletleri (Çalgılar) ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kerte Mergen	Targın Batır	Targın ile Kucak	Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı	Muradım ile Bukhın	Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Alasabır	Ebreş Batır	Kızıyürkpes
Borazan									
Davul									
Dumbar				561/2					
Kuray						579			596, 608, 609, 662

Tablo 85. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Müzik Âletleri (Çalgılar) İle İlgili Maddi Kültür Ursurları	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyeke y	Stüke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırz a Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Kuray Tramper	184											278	280

2.12.1. Telli Çalgılar

Telli çalgılar olarak destanlarda yer alan müzik âletleri, dumbar, dombıra ve kopuz olarak ifade edilmektedir.

Başkurtçada; dumbar “*dumbar*”, dombıra “*dumbıra*” ve kopuz “*kubuz*” şeklinde dile getirilmektedir. Dumbar sadece “Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı” adlı destanda yer alırken kopuz ise yalnızca “Gaysa Oğlu Emet” destanında bahsedilmektedir.

- Sırtımda rızıklık **dumbarım** var,
Düşmana karşı gidecek dermanım var,
Etrafa halk arasında genişçe yayılmış
Batır adlı isim almış büyük şanı var (Suleymanov vd., 2014b: 561).
- ... İşte böyle oturduk biz
Bal devirip,
Kımız içip, kazı yiyip,
Et kemirip,
Dombıra nağmesini, inlediğini
Hüzünlü kuray,
Dinleye dinleye boza içip,
Bozlara bozlara (Suleymanov vd., 2014c: 328).

“Yine günlerden bir gün Salçı orduya katıldı. Orada gönül eğlendiren yetileroyunlar öğrendi. **Kopuz**, **dombıra**, çeşitli çalgılar çalmayı öğrendi” (Suleymanov vd., 2014c: 392).

2.12.2. Tuşlu Çalgılar

Tuşlu çalgı olarak bilinen akordeon, yalnızca “Tülle Membet” destanında geçmektedir.

Geli (Möhemetşerif oğlu) yaşlanınca, Orski'de mollalığı okuyup, Kazak taraflarında çocuklara eğitim verip, çok iyi atlara binip memlekete konuk olarak geldiğini gördüm. Hekim, Mühlis iki oğulları, ikisi de çocukları ile birlikte 1921'de vefat ettiler. Hekim boş biri. Tek oğlu **akordeon** çalardı (Suleymanov vd., 2014c: 423).

2.12.3. Üflemeli Çalgılar

Destanlarda üflemeli çalgılar olarak; kuray, borazan ve sornay yer almaktadır.

Kuray, “Kübelek- Tilev Batırları” adlı destanda, toy meclisinde kurulan sofranın eşlikçisi olarak kabul edilmektedir. Başkurtçada, “*kuray*” olarak adlandırılmaktadır.

Kımız içince, aksakal

Kurayını pir çalmış.

Genç can da geri de kalmamış,

Birbirini geçmiş (Suleymanov vd., 2014d: 99).

Yalnızca “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda yer alan borazan, Başkurtçada “*borço*” olarak isimlendirilmektedir.

Züleyha’nın böyle halini Yusuf bilmez,

Zeyrek Yusuf, Züleyha’ya yakın gelmez,

Ağladığı kulağına işitilmez,

Davul **borazan** sesi kapatır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 375).

Sornay ise, sadece “İdige ile Muradım” destanında ele alınmaktadır. Başkurtçada da “*sornay*” diye bahsedilmektedir.

“Hanın düzenlediği ulu düğüne saray kızları da katılmış. Sornaycılar **sornay** çalarken kızlar oynamış, yır söylemişler” (Suleymanov vd., 2014c: 187).

2.12.4. Vurmalı Çalgılar

Destanlarda vurmalı çalgılar olarak değinilen müzik âletleri ise, davul ve trampettir.

Davul, yalnızca “Kıssa-yı Yusuf” destanında ele alınırken; trampet ise, “Akay Yavı” adlı destanda geçmektedir. Başkurtçada davul ve trampet “*baraban*” olarak anılmaktadır.

Züleyha’nın böylr halini Yusuf bilmez,

Zeyrek Yusuf, Züleyha’ya yakın gelmez,

Ağladığı kulağına işitilmez,

Davul borazan sesi kapatır imdi (Suleymanov vd., 2014b: 375).

Destanda trampet, esir alınmış olan insanların asılacağı zamanda kâfir askerlerin eğlenmek amaçlı çaldıkları bir müzik âleti olarak ifade edilmektedir.

Az önce atılan mazlum Müslümanları ayak kollarını zincirleyip Minzele’ye getirdiler, hepsini zindana kapattılar. Akıl iyesi ihtiyarları, savaşa katılan yiğitleri karanlık yeraltı zindanına attılar. Ondan sonra şehir dışında altı köşeli darağacı yaptılar. Onun her köşesine uçlu demir şişler, kazarak diktiler. Bir demir şişi ortaya, kalan demir şişleri etrafına koydular, döküm kazanlar astılar. Bundan sonra esir alınmış batırları getirdiler. Demir kazıkları, darağacının etrafını kafir askerleriyle çevirip alıp **trampet**ler çalarak oyunlar eşliğinde kararname okundu. Sonra Ruslar işkenceye başladılar (Suleymanov vd., 2014d: 143- 144).

Destanlarda çeşitli anlamda birden fazla müzik âleti yer almaktadır. Bu çalgılar, dört ana başlık altında ele alınmaktadır. İncelenen destanlardan hareketle, Başkurtların da milli çalgı olarak kabul ettikleri kuraya, destanlarda sıklıkla yer verilmektedir. Dumbar, kopuz, akordeon gibi çalgılardan yalnızca birer kez bahsedilmektedir.

Kızak	584/4, 585/2, 588
Sal	
Sandal	

Tablo 89. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Ulaşım ile İlgili Maddi Kültür Urusları	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınşes (Altınşes)	Cengiznam e	Mamay Han Hikâyesi	Möyten Bey	Bey Tuksab a oğlu Möyten Bey	Aksa k Timur	İdige ile Muradı m	İdeg e	Yalık Bey, Karmasa n ile Sermese n
Araba/At arabası				89/9						305/ 2	333
Fayton											
Gemi/ Kadırga	59/2			71/2, 72/5, 92				136/2			
Kayık									223/2		
Kızak											
Sandal									191		
Tekerlek											
Traktör											

Tablo 90. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Ulaşım ile İlgili Maddi Kültür Urusları	İdege, Keyleyle , Yayık Batırlar	Son Harta y	Son Harta y	Gays a oğlu Emet	Tülle Membe t	Karagülüm et ile Akkülumbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölömb et	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırs ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası
Araba/At arabası		367			466, 476, 509 473/2, 475/2, 476/2, 479, 484	526, 528					
Fayton											
Gemi/ Kadırga							536				
Kayık											
Kızak					475, 499						
Sandal											
Tekerlek					475						
Traktör					443						

Tablo 91. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Ulaşım ile İlgili Maddi Kültür Urusları	Kobla n Batır	Yek Merge n	Sur a Batır	Bayaz it Batır	Kübele k- Tilev Batırlar ı	Bikye n Merge n (Batır)	Akşa m Batır	Köbe k Batır	Tülge n Batır	Sura Batır (kısa varyan t)	Teveş Merge n	Akay Yavı (Savaş ı)	Karasak al
---	---------------------	-------------------	-------------------	----------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	--------------------	--------------------	---------------------	--	---------------------	------------------------------	---------------

Araba/ At arabası	85	
Kızak		121
Kürek	68	
Sal	75/2	

Tablo 92. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Ulaşım ile İlgili Maddi Kültür Ursula rı	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyeke y	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırz a Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Araba/ At arabası									252	256			
Kızak													
Kürek													
Sal													

2.13.1. Araba- Traktör- Tekerlek

Başkurtçada at arabası, “*yañğırıkka*”; araba ise “*arba*” olarak adlandırılmaktadır. Bu unsurlardan birkaç destanda bahsedilmektedir.

“Ebrey, biraz ayaklarımı dinlendireyim diye, atların durduğu yere gidip **at arabasına** oturuyor. Bela beklenmedik anda geliyor işte, **arabadan** zıplayıp indiği sırada keten şalvarı **at arabası** demirine takılıp dibinden yırtılıveriyor” (Suleymanov vd., 2014b: 588).

Sibirya’dan dağılıp kaçtığında, de,
Arabası saza battığında, de,
 Ey, şaşırıp sazda yattığında,
 Boynuna kanca bağlamış da, de,
 Canı çekmiş, de, urganda (Suleymanov vd., 2014d: 256).

Başkurtçada “*trah*” olarak ifade edilen traktör, yalnızca “Tülle Membet” destanında yer almaktadır. Destanda Ebubekir’in savaştan sonra şehre giderek traktör sürmek için eğitim almış olması ve traktör getirerek saban sürmesi, bu aracın bir geçim kaynağı sunduğunu göstermektedir.

[Gosman'ın] üçüncü karısı Hösniyamal Esher kızından olan Yusuf, İshak, Ebubekir çocuklarıdır. Bir kızı Aksura köyünde evli. Yusuf askerlikte ve savaşlarda uzun süre kalıp, şimdi çok iyi helal iş ile gün görüp, Urazay'da yaşıyor, Gabdulhak adlı oğlu var. İshak kesilmiş et ile ticaret yapar, Akyar'da yaşıyor, İsmegil adlı oğlu var. Ebubekir Astsubay, savaş meşakkatlerini görüp, Ufa şehrine gidip, **traktör** sürücüsü mesleğine okuyup, **traktör** getirip, şimdi Urazay'da saban sürmekle uğraşır. Gelimyen adlı bir oğlu var. Gosman'ın çocukları burada tamam (Suleymanov vd., 2014c: 443).

Genellikle araçların ilerlemesini sağlayan bir unsur olan tekerleğe, ulaşım unsuru açısından yalnızca “Tülle Membet” destanında rastlanılmaktadır.

“Membet köyüne kışın kızak, at boyunduruk, **tekerlek**, sırim çubuğu hatta su taşımak için boyunduruk gibi küçük şeylere kadar yükletip taşıtmış” (Suleymanov vd., 2014c: 475).

2.13.2. Fayton

Başkurtça karşılığı “*povozka*” olan faytona, sadece “Tülle Membet” destanında değinilmektedir. Fayton, ulaşımın sınırlı olduğu zamanlarda işlevsel bir taşıt olarak ele alındığı düşünülmektedir.

İsengol **faytona** üç at koşarak, çift çanlar takıp, dönüşleri geçince durup, çanlarının demirlerini bağlatıp, kendisi yaya, **faytonunun** yanında yürüyüp “Esselamün aleyküm.” diye Hazret ile selamlaşıp, sadakasını verip, başka bir evde geceye kalıyor. Sonra Ayıvlı’dan Membet köyüne taşınınca babamın evinin yerine cami inşa edeyim diye, cami yaptırıp oğlu Gebdelmotallib’i imam, kardeşi Kubak’ı müezzin tayin eder (Suleymanov vd., 2014c: 473).

2.13.4. Kayık- Gemi- Sal- Sandal

Kayık, gemi, kadirga, sal, sandal, kürek gibi unsurlar, deniz ulaşımında kullanılan araçlar olarak bilinmektedir.

Ay boyu savaşmış, Ural,
Yıl boyu savaşmış, Ural,
Ateşe yakmaya vermemiş,
Kayık yapıp herkes,
Suya batıp ölmemiş (Suleymanov vd., 2014a: 119- 120).

Başkurtçada “*keme*” olarak adlandırılan geminin, “Cengizname” destanında hangi madenden yapıldığına değinilmektedir.

- İmdi bunu bu yere, bir eve veremeyiz. Onun için insanoğlu şeytan ile bir birdir. Çok sözler, çok söylentiler çıkar, dedi.

- İmdi öyle olsa, gemi ile Tön Denizi'ne bindirip gönderelim, dedi.

Ondan sonra **gemi** inşa ettiler. Kırk kız ve kadını ile gök güvercini ile altın kuru (1: kuzu) ile, tuti (papağan) kuşu ile, sönmez çiray ile, tükenmez rızık ile Tora Dağı'ndan Tön Denizine altın **gemiye** bindirip gönderdiler. Ve yine dediler. Bir nasibi rastlasın, diye (Suleymanov vd., 2014c: 71).

“Aksak Timur” adlı destanda gemi, aynı zamanda kadirga olarak da ifade edilmektedir.

“Ondan sonra yine Bulgar şehrine gelmeye hazırlandı. Çok çok **kadırgalar** (1: **gemiler**) ile Bulgar şehrini almak için gelmek üzere **gemiye** bindi” (Suleymanov vd., 2014c: 136).

Başkurtçada “*hal*” olarak isimlendirilen sal ise, yalnızca “El-kıssa Bozyiğit” ve “Sura Batır” destanlarında ele alınmaktadır.

Fazla zaman geçmeden Minhılıv'ın doğum sancısı başladı. Kendisi güçlük cefa çekiyor, şaşırıp kalmış kocasına utanarak dolaylı sözler ile şunu anlattı:

İdil başı, İremel Dağı,
Yayık başı, Yalpak Dağı,
Turat başı, Ak Çadır,
Ak çadırdan ne yatar?
Yayık suyu yavaş akar,
Yavaş aksa da **sal** akar.
Sala ne takılıp kalmayası,
Adamı ki doğru çevirmediği, ah...
Beyciğim, sen, beyciğim,
Kendin yardım etsene Bey- hanımına!... (Suleymanov vd., 2014d: 75).

Bir diğer ulaşım aracı olan sandal, Başkurtçada gemi gibi “*keme*” şekilde adlandırılmaktadır.

İdigeler kamışlığı
Sandal ile açarak,
Her yönünü arayıp,
Ses verip her şekilde
Geneke'yi bulmuş, de.
Ölmüş Nurettin ile
Çocuğu değiştirdiğini,
Ölü çocuğu bulunca,
Hanın sakinleştiğini
İdige anlatıp vermiş de (Suleymanov vd., 2014c: 191).

2.13.5. Kızak

Başkurtçada “*sana*” olarak ifade edilen kızak, genellikle kış şartlarında, karlı ve buzlu zeminde kullanılan, ağır yükleri taşımaya amaçlayan ulaşım aracıdır.

Kızak yolu açılınca, köle köylüler için mecburi iş başlar; onlar dağ aralarındaki demir, bakır fabrikalarından döküm, bakır taşıma işleri ile uğraşır. Bir gün Küçük Tabınlar büyük bir öbek olup taşıma kafilesine çıkar. Fabrikada altışar pud ağırlığında dökülmüş döküm veya bakır kütleleri **kızağa** yüklemek birçokları için çok ağır bir iş olmuş. Ebrey Batır ise bu kütlelerin ikisini bir kerede kollarının altına sıkıştırıp kolayca taşıyormuş. Kendi atlarına taşıyıp bitirdikten sonra diğerlerine de yardım ediyor. Demir kütleleri **kızağa** düzenle, yük yolda serbest kalıp eziyet etmemesi için levyelerle bastırıp, vidalayıp koyduktan sonra, 40-50 attan oluşan taşıma kafilesi yola çıkıyor (Suleymanov vd., 2014b: 584).

Destanlarda kara ulaşımında at araba, fayton, traktör; deniz ulaşımında kayık, gemi, sandal, sal ve kış koşullarında kızak gibi araçların kullanılması, ulaşım araçlarının hem coğrafyaya hem de dönemin imkânlarına göre şekillendiği göstermektedir.

2.14. Tarım Âletleriyle İlgili Maddi Kültür Unsurları

Tarım âletleri, insanların tarlalarda yaptıkları işlerini kolaylaştıracak olan unsurlar arasında yer almaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte kol gücüyle yapılan işlerin yerini

Tablo 97. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Tarım ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	İdege, Keyleyle , Yayık Batırlar	Son Harta y	Son Harta y	Gays a oğlu Emet	Tülle Membe t	Karagülümbe et ile Akkülumbet	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölümbe et	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırs ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamanı- İki Kilmet Kavgası
Balta					416, 434						
Bıçme makinesi					520/2						
Orak					446 403, 404, 443, 446, 477, 516, 519/2						
Saban											

Tablo 98. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Tarım ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kobla n Batır	Yek Merge n	Sur a Batır	Bayaz it Batır	Kübele k- Tilev Batırlar ı	Bikye n Merge n (Batır)	Akşa m Batır	Köbe k Batır	Tülge n Batır	Sura Batır (kısa varyan t)	Teveş Merge n	Akay Yavı (Savaş ı)	Karasak al
Balta													
Küreke													163

Tablo 99. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Tarım ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kar a at	Salav at Batır	Yulay ile Salav at	Burang ol Kaşka	Perovsk iy Yaylası	Kinyeke y	Süke m Batır	Bilal ile Düse n	Kara s ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırz a Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Balta			213, 230										
Küreke													

2.14.1. Orak

Genellikle bıçme aracı olarak bilinen orak destanlarda, kesici bir alet olmasında ötürü farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Orağın Başkurtça karşılığı “*urak*” şeklindedir. “Alpamışa” destanında doğum sırasında tıbbi malzemenin bulunmayışından dolayı bebeğin göbek bağının orakla kesildiği ifade edilmektedir.

Bike kenara, ağaç altına gidip yatar, yanında kimse de yoktur. Çok fena, çok ağırılı sancılarla erkek çocuğu dünyaya gelir. Bike bebeğin göbeğini **orak** ile keser ve

kendisi şaşırıp kalır, çünkü bebek acayip büyük, alt ve üstten ikişer dişleri var. Anne bebeğin boyunu ölçer yedi yarım karış imiş (Suleymanov vd., 2014a: 361).

2.14.2. Balta

Başkurtçada da “*balta*” olarak adlandırılan bu unsur, ağaç kesmek ve budamak için kullanılan bir araçtır.

Bütün ağaç baş eğmiş,
Kökü suya uzanmış
Devrilmek bilmez bir kavağım!
Balta vursan ayrılmaz,
Devrilmek bilmez, kırılmaz
Meşeye birleşmiş budağım (Suleymanov vd., 2014c: 214).

2.14.3. Kürek

Kum, toprak gibi şeyleri bir yerden bir yere atmaya yardımcı olan alet olarak bilinmektedir. Bu anlamda yalnızca “Karasakal” destanında yer alan kürek, Başkurtçada “*körek*” olarak adlandırılmaktadır.

Karsakal üzölmüş,
Bileklerini sıvamış,
Kürek alıp koluna,
Beraber mezar kazmış (Suleymanov vd., 2014d: 163).

2.14.4. Saban- Biçme makinesi

Saban, tarlayı ekmeden önce uygun koşulları sağlamak adına ucunda demir bir alet bulunan çift süren hayvanlar tarafından çekilen tarım aracıdır (TDK, 1998: 1236).

“Eyüp öküz çobanı olup, **saban** sürerek, ekin ekme işine çok yatkın olup, biraz hırsızlığa da yatkın olup Kotloehmet Kanton'un bunun için yirmi beş kamçı verdiğini anlatırlar. Kaltay'dan o "toprak süren Eyüp" olup, "Kaltay'ın bıyığı katı" diyen söz ondan kalmış” (Suleymanov vd., 2014c: 516).

“Biz ot biçtiğimiz mevsimde birisi kendi payını biçip bitirirse, diğerinin yığnını yığıp bitirir, birisi **saban** sürüp bitirmişse ikincisinin **saban** işini tamamlamaya yardımcı olur, birlikte taya atlayıp, köye yarışıp dönerlerdi” (Suleymanov vd., 2014c: 519).

Başkurtçada “*kosilka*” olarak adlandırılan biçme makinesine yalnızca “Tülle Membet” destanında yer verilmektedir. Sabanın daha modern hali olarak destanda görölmektedir.

Taşugay'ın Tanalık nehri boyları, ovası, sulak alan boyundan başka yerler yılki hayvanları görünmeyecek kadar fundalık, çayır melekesi dolu idi. Sonbahar günleri ekini toplarken sağma kısıraklarını sağmaya ge-tirmek için zorlukla bulabilirdik. Şimdilerde otomatik **biçme makinesi** ile hepsini biçtiklerinden tüm ovada bir

süpürgelik bile fundalık yok. Tümüyle biçmelik ot oldu (Suleymanov vd., 2014c: 521).

Sonuç olarak, destanlarda geçen tarım âletleri gündelik işlevleriyle öne çıkmaktadır. Sadece orak nesnesi, kendi kullanım amacı dışında kesici bir alet olmasından dolayı destanda acil bir durum için kullanılmaktadır. Orak, kürek, balta, saban ve biçme makinesi gibi araçlar, Başkurt destanlarında hem yaşamın devamlılığı hem de insan-doğa ilişkisi bağlamında önemli roller üstlenmektedir. Destanlarda yer verilen biçme makinesi, Başkurtların teknolojiyi kullandıklarını ve modern yaşama ayak uyduran bir toplum olduklarını ifade eder niteliktedir.

2.15. Elektronik Eşyalar ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları

Destanlarda yalnızca kahramanlık unsurları değil, bunun yanında toplumların günlük hayatlarında kullandıkları çeşitli nesneler ele alınmaktadır. Elektronik eşyalar ve âletlerle ilgili maddi kültür unsurları bu nesneleri kapsayan bir başlık olarak incelenmektedir.

Tablo 100. Başkurt Destanları 1 (Mitolojik Destanlar)

Elektro nik Eşyalar ve Âletler ile İlgili Maddi Kültür Unsurla rı	Ural Batır	Ural Batır (versiyonu)	İdil ile Yayık	Akbo zat	Mine y Batır ile Şülge n Padişah	Kon ur Boğ a	Akh ak Kula	Kar a Yurga	Zayatül ek ile Hıvhlı v	Alı p Batır	Alpam ışa	Altıyaş ar Alpam ışa (Birinci Varyan t)	Alpam ışa (İkinci Varyan t)	Uzak ile Tuzak Balabeş nek Parçası
Çekiç	61													
Çivi														392/2
Olta	90			179/3										

Tablo 101. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)

Elektronik Eşyalar ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kuzıykürpes ile Mayanhılv	Mergen ile Mayanhılv	Zühre ile Aldar	Maktımhılv	Kıssa- yı Yusuf	Yusuf Kitabı	El-kıssa Bozyığıt	Tahir ile Zühre	Seyfülmülük
Cihaz			141		333				

Tablo 102. Başkurt Destanları 2 (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar) Devamı

Elektronik Eşyalar ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	Kerte Mergen	Targın Batır	Targın ile Kucak	Kıpçak Yığıdi ile Baskurt Kızı	Muradım ile Bukhın	Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Alasabır	Eberey Batır	Kuzıykürpes
---	-----------------	-----------------	------------------------	---	-----------------------	---	----------	-----------------	-------------

[illegible]

Tablo 104. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Elektronik Eşyalar ve Âletlerle İlgili Maddi Kültür Unsurları	İdege, Keyleyle, Yayık Batırlar	Son Hartay	Son Hartay	Gaysa oğlu Emet	Tülle Membet	Karagülümбет ile Akkülümбет	Küse k Bey	Babsak Bey ile Karagölөmbet	Tetege s Bey	Kıpçak Soylu Yamgırs ı Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafar i Bey Zamani-İki Kilmets Kavgası
Cihaz											
Çan					473,						
Çekiç					476						
Çıngırdakl ı					434						
Çivi		363	375								
Olta					401/2,						
					421/3,						
					520						

Tablo 105. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

[illegible]

Tablo 106. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Elektronik Eşyalar ve Âletler ile İlgili Maddi Kültür Unsurları	Karata	Salavat Batır	Yulay ile Salavat	Burang ol Kaşka	Perovskiy Yaylası	Kinyek ey	Süke m Batır	Bilal ile Düsen	Karas ile Akş a	Ozanla r- Yerens e Sesen	Ozanla r- Akmırza Sesen ile Kobagoş Sesen	Ozanla r- Bayık Aydar Sesen	Ozanla r- Mahm ut Sesen
Çivi						240							
Fener	184												

2.15.1. Cihaz

Sadece “Zühre ile Aldar” ve “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanlarda yer verilen cihazın Başkurtça karşılığı “*yihaz*” şeklindedir. “Kıssa-yı Yusuf” destanında yük taşımak için kullanılan bir araç olarak ifade edilmektedir.

Ben kızımı, gerçekten de, sana veririm,
Bin deveye **cihaz**lardan yük yükletirim
Bir de bin katıra mal yükletirim,
Bin devede değerli ipek olur imdi (Suleymanov vd., 2014b: 333).

2.15.2. Çan

Yalnızca “Tülle Membet” destanında yer verilen çan unsuru, destanda haber verici bir işlevde ele alınmaktadır. Başkurtçada çan; “*kalaku*”, “*kolokol*” olarak adlandırılmaktadır.

İsengol faytona üç at koşarak, çift çanlar takıp, dönüşleri geçince durup, **çan**larının demirlerini bağlatıp, kendisi yaya, faytonunun yanında yürüyüp “Esselamün aleyküm.” diye Hazret ile selamlaşıp, sadakasını verip, başka bir evde geceye kalıyor. Sonra Ayıvlı’dan Membet köyüne taşınınca babamın evinin yerine cami inşa edeyim diye, cami yaptırıp oğlu Gebdelmotallib’i imam, kardeşi Kubak’ı müezzin tayin eder” (Suleymanov vd., 2014c: 473).

2.15.3. Çekiç- Çivi

Çekiç nesnesi, “Ural Batır” ve “Tülle Membet” adlı destanlarda yer almaktadır. “Tülle Membet” destanında Hisametdin’in savaş sonrasında balta ve çekiç ustalığıyla geçimini sağlıyor olmasının da destanda zanaatkârlığın sembolü olarak ifade edildiği düşünülmektedir.

“Hisametdin Mikte (?) hürmetli Gabdulla’da okuyup Sovyet savaşında savaşıp dönüp, şimdi balta, **çekiç** ustalığı ile geçinir” (Suleymanov vd., 2014c: 434).

Başkurtçada “*kazık*” olarak adlandırılan çivi, “Kübelek- Tilev Batırları” destanında çadır kurmak için kullanılan aletler arasındadır.

Kübelek ve de Tilev,

Bu yere ayak basınca,
İlk **çivi**yi çakınca,
Çadır kurup, huzur bulup,
Pınarından su alıp,
Şifalı çay kaynatınca,
Döngülü yollar geçip,
Ayaklar yorulup dalınca,
Pehlivan gibi, can bilemeyip,
Yatıp biraz dinlenince (Suleymanov vd., 2014d: 92).

“Bikyen Mergen (Batır)” destanında ise çivi, duvara sicim asmak amacıyla kullanılan bir alettir.

“Yereş, terslenip duramadı, boyun eğdi. Kapı dibindeki **çivide** asılı duran kıl sicimi alıp Bikyen, çok sıkıca sarıp bağladı. İşi bitirip sokağa çıktılar, Yereş’i götürüp boş bir eve kilitlediler. Böylece, ertesi gün Yereş’i beye de uğurladılar” (Suleymanov vd., 2014d: 123).

2.15.4. Çingirdak

Yalnızca “Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen” adlı destanda yer alan çingirdak, tayın bağlanması sırasında ip veya urganın aşınmasını önlemek için kullanılan dönmeli ahşaptan elde edilen bir alettir” (Suleymanov vd., 2014c: 329). Başkurtçada çingirdak, “*şaltırak*” olarak isimlendirilmektedir.

Düğün sebepli gelin, kızlar
Gecikip kalmış;
Kuluncuklar çağrışılar,
Süt emmeye diye,
Çingirdaklı kıl urganı
Koparmaya diye;
Göge baksan, tek bulut yok,
Gökyüzü apayaz,
Böyle göğü oldu gördük
Çağım pek az (Suleymanov vd., 2014c: 329).

2.15.5. Fener

Bir aydınlatma aracı olan fenerin Başkurtçada karşılığı, “*mayak*” şeklindedir. Yalnızca “Karasakal” ve “Kara at” adlı destanlarda yer almaktadır. Destanlarda fenerin, ışık yaymasının yanı sıra rehberlik edici bir işlevinin de olduğuna işaret edilmektedir. Destanda yola fener olmadan devam edilmesi, ata olan güveni ifade ettiği düşünülmektedir.

Batır olup ata binersem,
Fenersiz de yolumu yanıltmaz
Kunır Boğa yolu var.
Ata bindim Allah diye,
Hazır dururum, savaşa diye (Suleymanov vd., 2014d: 170).

Tablo 110. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Sihirli/ Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları	Aktaş Han	Aktaş Han (Kısaltılmış versiyon)	Han Kızı Altınseç (Altınseç)	Cengizname	Mamay Han Hikâyesi	Möyten Bey	Bey Tuksaba oğlu Möyten Bey	Aksak Timur	İdige ile Muradım	İdige	Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen
---	-----------	----------------------------------	------------------------------	------------	--------------------	------------	-----------------------------	-------------	-------------------	-------	----------------------------------

Tablo 111. Başkurt Destanları 3 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Sihirli/ Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları	İdige, Keleyle, Yayık Batırlar	Son Hartay	Son Hartay	Gaysa oğlu Emet	Tülle Membet	Karagülumbet ile Akkülumbet	Küsekbey	Babsak Bey ile Karagölömbet	Tetegeş Bey	Kıpçak Soylu Yamgır Bey ile Kuskar Bey'in Yeni İl Bulduğu	Kanzafarı Bey Zamanı-İki Kilmek Kavgası
---	--------------------------------	------------	------------	-----------------	--------------	-----------------------------	----------	-----------------------------	-------------	---	---

Tablo 112. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar)

Sihirli/ Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları	Koblan Batır	Yek Mergeş	Suraba Batır	Bayazit Batır	Kübelek-Tilev Batırları	Bikyeş Mergeş (Batır)	Akşam Batır	Köbekbatır	Tülgeş Batır	Sura Batır (kısa varyant)	Teveş Mergeş	Akay Yavı (Savaş)	Karasakal
Kılıç					101								
Şifalı/Tılsımlı su					96/3								

Tablo 113. Başkurt Destanları 4 (Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar) Devamı

Sihirli/ Olağanüstü Maddi Kültür Unsurları	Karata	Salavat Batır	Yulay ile Salavat	Burangol Kaşka	Perovskiy Yaylası	Kinyek	Sükeş Batır	Bilal ile Düşen	Karasa ile Akşaa	Ozanlar-Yerenses	Ozanlar-Akmırza Sesen ile Kobag oş Sesen	Ozanlar-Bayık Aydar Sesen	Ozanlar-Mahmut Sesen
Kılıç													
Şifalı/Tılsımlı su													

2.16.1. Asa- Sopa

Maddî ve manevî gücün sembolü olarak ifade edilen asa, kalın bir sopa anlamı taşımaktadır (Larousse, 1993a: 197). Asa, aynı zamanda hem savaş hem de sihirli- olağanüstü maddi kültür unsurları arasında da yer almaktadır. Bu başlık altındaki işlevi, destanlara olağanüstülük anlamı katmaktır. Asa ve sopanın Başkurtça karşılığı “*tayak*” şeklindedir.

“Ural Batır” destanında asanın olağanüstü gücü ortaya konmaktadır. Şülgen’in asayı yere vurmasıyla herkesin suyun altında kaldığı vurgulanmaktadır.

Şülgen **asasını** almış da
Huma’ı da beklemeden,
Ayhılıv’ı görmeden,
Samrav’a söylemeden,
Bir kenara çıkmış da
Asaya bir vurmuş da,
Hepsini su altında bırakmış,
Kıyamette bırakmış (Suleymanov vd., 2014a: 118).

“Ural Batır” destanında sopaya olağanüstü bir güç eklenerek ata dönüştürüldüğü ifade edilmektedir.

“Ural yola çıkmış,
Sopasını at etmiş,
Günlerce gitmiş” (Suleymanov vd., 2014a: 101).

2.16.2. Kamçı

Kamçı, birçok başlık içerisinde yer alırken aynı zamanda “Zühre ile Aldar” destanında sihirli bir nesne olarak ifade edilmektedir. Destanda, Zühre’nin karşısına çıkan düşmanların olağandışı güçlerine karşı, Zühre de onlara sihirli bir kamçıyla karşılık vermektedir (Güzel, 2021: 585- 586).

-Ben ise seni çok iyi tanıyorum, bahadır kız, ne iş için, nereye gittiğin de malum bana. Buna karşı sana işte bu **kamçıyı** vermesem, gidecek yerine varamaman da, hatta, helak olman da mümkün, dedi bu.

-Ne için o **kamçı** bana? Onunla ben ne yapacağım? Şeklindeki soruma:

-Yolunda karşına çıkacak korkunç varlıklardan kolayca kurtulman için gerek olur o, diye cevap verdi.

-Onun için benim kendi silahım da var, görüyorsundur, deyince:

-Hey, senin bu silahın taş karşı sadece kamış gibidir. Kızım senin başın daha genç, bu **kamçının** hikmetinin farkında bile değilsin, işte hemen şimdi ben onun sırrını açıp göstereyim sana, dedi biraz öteye giderek. İşte şimdi bana doğru koşarak gelip süngünle göğsüme acımadan gelip sapla, dedi. Ben onun dediklerine şaşırıp, bu bir delidir, diye düşümdüm. Haydi, niye şaşırıp kaldın? diye bağırıldı o bana. Yoksa, beni senin kolayca yenip çıktığın beyaz ayı mı sanıyorsun? Çabuk ol, yoksa, **kamçı**sız kalıp sihir sahibine ulaşamazsın bile (Suleymanov vd., 2014b: 133- 134).

2.16.3. Kılıç

“Kübelek- Tilev Batırları” adlı destanda yer verilen kılıç nesnesine ilahi bir anlam yüklenmektedir. Garif Batır’ın kılıcının şimşek çaktırma özelliğinin olduğu dile getirilmektedir.

Argımak atım kişnetip,
Kılıç- şimşek çaktırıp,

Her şeyi gök gibi gürletip,
 Yer sallayıp, titretip,
 Toz boranı oynatıp,
 İlim, diye, od yutup,
 İl korumuş Başkurt'um,
 Düşman zaptetmiş Başkurt'um,
 Şan korumuş Başkurt'um,
 Şan savunmuş Başkurt'um,
 Şanını satmamış Başkurt'um (Suleymanov vd., 2014c: 101).

2.16.4. Şifalı/ Tılsımlı Unsurlar

Geleneksel tıbbın simgesi olan şifalı otlar, destanlarda da yaraları iyileştirmek üzere bir rol üstlenmektedir.

“-Muhterem dostum! Sen şimdi ikinci kez beni ölümden kurtardın, karılarımla çocuklarımı sevindirdin, benim saldırıya uğrayan memleketimi tekrar geri alıp verdin, sonra da **şifalı otlar**la yaralarımı sağalttın” (Suleymanov vd., 2014b: 600).

“Kübelek- Tilev Batırları” adlı destanda yer verilen şifalı suyun koruyucu bir gücünün olduğuna inanılmaktadır. Şifalı suyla bebeğin saçları ve teni yıkanarak canının esirgendiğine değinilmektedir. Bu suyun içildiğinde ömrü uzattığı dile getirilerek şifalı suyla hayatta başına nelerin gelip nelerin gideceğine dair vurgu yapılmaktadır.

Yeni doğmuş bebeği,
 Kobagoş'u esirgeyip,
 Halkı koymuş büyük talep,
 Evliya kuyusundan
 Su alıp yıkamış saçını,
 Su alıp yıkamış tenini,
 O **şifalı su** ile
 Esirgemişler canını.
Tılsımlı suyun bebeğe
 Tattırmışlar, de, tadını.
 O su yakışmış ona,
 Esirgemiş zihnini,
 Uzatmış, de, ömrünü,
 Bilmiş neler geleceğini,
 Bilmiş neler gideceğini.
 Ey, **şifalı su** imiş,
 Ay yerinde bir günde büyümüş,
 Yıl yerinde bir ayda büyümüş,
 Her tarafa batırın,
 Her tarafa sesenin
 Şanı yayılıp gitmiş (Suleymanov vd., 2014d: 96).

“Zühre ile Aldar” destanında tılsımlı giyim savunmanın, sihirli ok ise bir saldırının sembolü olarak ifade edilmektedir. Bu giysiler yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda saldırılara karşı büyü bir koruma sağlamaktadır.

-Dövüşmeye kendine çağırınca, ilk olarak sen kendin okunu at, demiş, imiş, peri de bunların çekindiğini görüp, bir sajin boylu okunu kulaç yetmeyecek yayına koyup da, urgan gibi kirişini çekip içinden iman şartını okuyan Yılkıbay’a okunu fırlatıvermiş. Dağ delecek ses çıkarıp gelen ok **tılsımlı giyime** değer değmez geri tepmiş. Yılkıbayhiçbir şey olmamış gibi, eyerinin üstünde sallanmakla yetinmiş. Buna öfkelenmiş peri göz açıp kapatıncaya kadar ikinci okunu çekip çıkarıp, hareketsiz duran Allabirde’ye okunu atmış. Oku yine geri tepince, peri hiddetle dişlerini çıtırdatmış. O an Yılkıbay da okunu çekip çıkarıp:

-Şimdi bizim iğlerimizin tadına bak, diye bağıır. **Sihirli ok** öyle bir gayret ile perinin kaburgasına saplanınca o birden sallanır. Allabirde’nin fırlattığı oktan ise dağdan taş devrilircesine yer pat diye yığılır, hatta gök gürleyip, yer sallanmış gibi olur (Suleymanov vd., 2014b: 110).

“Zühre ile Aldar” destanında, ejderin Aldar’ı yaralamak istemesine karşı, Aldar’ın tılsımlı boyunluğu onu korumaktadır. Bu anlamda boyunluk, saldırılara karşı güçlü bir önlem unsuru olarak ele alınmaktadır.

-Ey, sen, iblis düşman! Senin esirlerin olmaktansa, ilk önce ben, senin ödünü ezerek, kara canını cehenneme göndererek, pis kokulu mevtanı yakıp külünü havaya uçururum! dedi ve koşarak gelen bu korkunç canavara süngüsünü alıp karşı gitti. Onlar birbirlerine süngüleriyle inanılmaz gayretle vuruştular. Süngüleri paramparça olup yere dökülünce, ikisi de at üzerinde atları ile karşı karşıya dikildiler. Aldar’ın süngü başağı ejderin zırhını deşerek saplanmış şekilde duruyorsa, **tılsımlı boyunluk** sayesinde kendisi sağ salimdi, ejder ise dağ taş delecek süngüsü ve kolu ile hiçbir şekilde batırı yaralamadığına şaşırıp, tüm öfkesi ile uzun ve geniş kılıcını çekip çıkardı ve tüm kuvvetini toplayıp Aldar’a saldırdı (Suleymanov vd., 2014b: 226).

“Kuzıykürpes” destanında tılsımlı tahta, batırın, kızı kucaklamasına karşı fiziksel bir engel olarak görülmektedir. Tahtanın tılsımlı olması, sıradan bir nesne olmadığını ve sihirli bir güçte olduğunu göstermektedir.

Meskey, geri, en karanlık köşeye çekilince yiğit esrarengiz tahtada ona çok hoş bakıp duran çok güzel bir kızı görür. Bunu görünce batırın yüreği güm güm vurmaya başlar, canı göğsünden çıkıp o kıza göçmüş gibi hisseder; fakat, bunun neden olduğunu onun kendisi de anlamaz. Çok şeyi hisseder; fakat bir şey dahi anlamaz, ne dilediğini kendisi bilmez. O, kendisinin de anlamadığı böyle duygularla derde gark olup bir süre ayakta durduktan sonra sabırsızlanıp ileriye fırlar ve kızı kucaklamak ister. Fakat, **tılsımlı tahta** onu bırakmaz; yiğit unutup bu manzara hakkında konuşmak isteyip Meskey Ebe’ye doğru dönmeden kalır (Suleymanov vd., 2014b: 633).

Destanlarda yer verilen sihirli ve şifalı unsurlar, sadece destan metinlerini zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal değerleri, inançları ve tıp anlayışını da yansıtır denilebilir. Şifalı otların ve suların, hayatı korumaya ve uzatmaya yönelik etkileri destan metinlerinde görülmektedir. Tılsımlı giysiler, boyunluklar ve tahtalar ise fiziksel anlamda koruyucu nesneler olarak ifade edilmektedir. Sihirli ok, tılsımlı giyim gibi unsurlar

2.17.1. Çit

Çit, Başkurtçada “*koyma*”, “*iğata*” gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Sınırları korumak, belli etmek adına yapılan bir engel unsuru olarak destanlarda yer almaktadır.

Hıdır İlyas, gelsene,
Dileğini versene!
Düşmanların yolunu boğ:
Ya **çit** yap, ya su çıkar!” (Suleymanov vd., 2014c: 334).

“Tülle Membet” destanında çitin hangi malzemeyle oluşturulduğu dile getirilmektedir.

“Ruhun huzurda olsun. Bu sözleri söylediğinde Rehmet’in yanında Möhemedyer olup, o bana anlattı. Kabri Membet mezarlığında, ortada taş **çit** ile çevrilmiştir” (Suleymanov vd., 2014c: 430).

2.17.2. Değirmen

Değirmen; buğday, nohut, kahve gibi tanecikli ürünlerin çekilmesini sağlayan öğütücü bir araçtır (URL, 10). Başkurtçada “*tirmen*” olarak ifade edilmektedir.

“İlkbaharda ekin ekme işleri tamamlanınca, adet olarak, köy halkı bir müddet **değirmene** buğday çekirtmeye gidip döner olmuş. Tabın köyünün **değirmeni** diğerlerinden çektiği unun kalitesiyle üstün olmuş” (Suleymanov vd., 2014b: 586).

2.17.3. Değnek- Asa

Değnek ve sopa, savaş unsurlarının yanında günlük kullanıma da hizmet eden unsurlar arasında yer almaktadır.

“Üzüle üzüle dayandığı

Çobanın tuttuğu **değneğini**

Hanın da koluna dayattım!” (Suleymanov vd., 2014c: 253).

“Bu işeri çok insan bilmezdi. Emet’in gideceği gün han halka yemek ikram eyledi, kendi elinden halkın tümüne aş verdi. Sonra Emet’i çağırdı, ona **değnek** verdi” (Suleymanov vd., 2014c: 388).

“Atlarımızdan inerek eyer koşum takımlarımızı gevşetip duruyorken, birden bembeyaz giyim giymiş bir ihtiyarın bize doğru geldiğini fark ettik. Bir elinde uzun **asa değnek**, ikinci elinde ise iri mercanlardan dizilmiş teşbih vardı” (Suleymanov vd., 2014b: 218).

2.17.4. Kürsü

Destanda, oturulan bir yer anlamına gelen kürsü, Başkurtçada “*körsi*” olarak adlandırılmaktadır. Kürsü sözcüğüne, sadece “Kıssa-yı Yusuf” adlı destanda değinilmektedir.

Beyler, Kanzafer **kürsülere** oturdular,
Hemen o an Yusuf’u buraya getirdiler,
Büyük, küçük hepsi hürmet gösterdiler,
Meydandaki **kürsüye** otururlar imdi (Suleymanov vd., 2014b: 336).

2.17.5. Urgan-İp

Bir şeye ulaşmak, erişmek için kullanılan araç niteliğinde ele alınmaktadır.

“Kendisinin suyu öyle derindir ki, beş uzun **urganı** ekleyip boylatsan da, dibine zorlukla ulaşır; suyu ise öyle berrak, saf ki, koparıp attığın başlığın akçesi de dibinde parlayıp yatardı” (Suleymanov vd., 2014b: 123).

Aynı zamanda “Zühre ile Aldar” destanında urgan, odunları bir araya getirmek için kullanılmaktadır.

“Orman hemen orada olduğundan dolayı biz, kılıç ile vurarak ve ellerimizle kırarak **urgan** ile bağlayıp epeyce çalı çırpı ve odun getirdik” (Suleymanov vd., 2014b: 227).

Bazı destanlarda ip, gerçek anlamının dışında kullanılarak mecaz bir anlatım oluşturmaktadır. Destanlarda “*iğnesinden ipine*” tabiriyle, bir olayın en ince ayrıntısına kadar ifade edilmesi anlamı taşımaktadır.

“Bir yıldan fazla savaşıp Yulaylar, eve dönmüşler. Yulay ile gidenlerin çoğunluğu helak olmuş. Yulay dönünce, etraftaki halk savaş durumunu sormaya gelmiş. Yulay gelen halka kendi gördüklerini iğnesinden **ipine** kadar anlatıp vermiş” (Suleymanov vd., 2014d: 205).

Batıra ana olduğunu,
İli titreten İdige
Batıra ata olduğunu,
Doğup kırk gün durunca,
Kamışlıkta yatarken,
Muradım diye tek başına
Ona isim verdiğini
İğnesinden **ipine**
Her şeyi dizerek anlatmış (Suleymanov vd., 2014c: 239).

Diğer unsurlar bakımından ele alınan bu eşyalar, gündelik hayatı yansıtan araçlardır. Bununla birlikte hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılan unsurlar arasında yer almaktadır. Çit, değirmen ve kürsü oluşturulan diğer başlıkların altında değerlendirilemediği için diğer unsurlar kategorisinde incelenmektedir. İp, urgan, asa ve değnek ise, bulundukları kategorilerden farklı anlamlar ifade ettikleri için bu başlık altında yeniden ele alınmaktadır.

III.BÖLÜM

3. SONUÇ

Destanlar milletlerin kahramanlıklarını, üzüntülerini ve sevinçlerini kendine has bir biçimde aktaran, geçmişle bugün arasında bağ kuran edebi anlatılardır. Bu anlatılarda gündelik yaşamın içinde yer alan unsurlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda destanlarda yer alan maddi kültür unsurları toplumun yaşayış biçimi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarıyla ilgili bilgiler vermektedir.

“Başkurt Destanlarında Maddi Kültür Unsurları” adını taşıyan bu çalışma, 80 destan metninin bulunduğu Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan “Başkurt Destanları adlı Başkurt destan külliyyatının incelenmesiyle oluşturulmuştur.

Doküman incelemesi yöntemiyle oluşturulan bu çalışmada, maddi kültür unsurları çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Her bölümde kendi içerisinde yer verilen alt başlıklar, çeşitli kaynakların incelenmesiyle oluşturulmuştur. 17 başlıktan elde edilen bulguların her bir bölümüne, ilgili tablolar eklenmiştir. Ayrıca maddi kültür unsurlarının geçtiği destan metinlerinden parçalara yer verilmiştir. Aynı zamanda bu unsurların sıklık frekanslarına da yer verilmektedir.

Göçebe toplum yapısından zamanla kurtularak Rusya Federasyonu içerisinde bir hayat süren Başkurtlar, önceleri hayvancılığa dayalı bir ekonomiyle geçimlerini sürdürmektedir. Buna bağlı olarak destanlarda hayvanların etinden ve sütünden sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Başkurtlarda göçebe hayat, taşınabilir yapılarla görünür hale gelse de saray, fabrika, kale, medrese gibi yapılar yerleşik yaşamın izlerini göstermektedir. Bu durum, destanların hem göçebe hayat döneminde de hem de yerleşik hayat döneminde yaratıldığı düşüncesini desteklemektedir. Destan metinlerinde, medrese gibi eğitim kurumlarına ve fabrika gibi üretim mekânlarına yer verildiği görülmektedir. Destanlarda cami, mescit, kabe, puthane gibi farklı ibadet mekânlarına değinilmek suretiyle inanç çeşitliliğinin anlatılara yansıdığı anlaşılmaktadır. Kafes, in, kümes gibi hayvan barınaklarının destanlarda yer alması Başkurt toplumunun ekonomisi hakkında bilgiler sunmaktadır. Barınak ve yapıların yanı sıra bu barınaklarda kullanılan eşyalara sıklıkla yer verilmektedir. Destanlarda bulunan eşyaların neyden yapıldığı ve nerelerde kullanıldığından da bahsedilmektedir. Bu yolla gündelik hayat canlı bir şekilde tüm unsurlarıyla dinleyiciye aktarılmaktadır.

Türk toplumunda yer alan misafirlik geleneği, toylarda açık bir şekilde görülmektedir. Bu gelenekle; toplumun dayanışma, birlik ve beraberlik duygusu güçlenmektedir. Misafirliğin nesilden nesile aktarılmasında destanların rolü önemlidir. Başkurt destanlarında misafire

verilen değer, ziyafetlerde ikram edilen yiyeceklerle de belli olmaktadır. Et ve kıymız gibi güç, zenginlik ifade eden besinler, aynı zamanda kültürel bir anlam da taşıyarak toplumun yaşantısına dair ipuçları vermektedir. Genel çerçevede beslenme unsurlarına bakıldığında, Başkurtların kıtlık ve bolluk zamanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi, toy meclislerinde besin çeşitliliğinin çok olması, bolluk döneminin olduğuna bir işarettir.

Destanlarda giyim-kuşam ve süslenmeyle ilgili eşyalarda, madenler ve hayvan derilerinden çokça faydalandığı görülmektedir. Özellikle giysilerin daha dayanıklı bir yapıya sahip olmaları açısından, derilerden yararlanılmaktadır. Bazı destanlarda ipek kumaşlara da yer verilmektedir. Başa giyilen şapka, börk, kulaksın gibi nesneler destanlarda çeşitlilik göstermekle birlikte çoğu hayvan derisinden elde edilmektedir. Ayağa giyilen ayakkabı, çizme gibi eşyalar ise destanlarda çeşitli olmalarına rağmen çok sık geçmemektedir. Kıyafetlerin tamamlayıcısı olarak bilinen takı ve aksesuarlardan sıkça bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra destanlarda, genellikle kusursuz görünmek ve güzel bir görünüm kazanmak amacıyla kullanılan birkaç makyaj malzemesinden de söz edilmektedir. Giyim kültüründe Başkurt Türklerinin hem dayanıklılığı hem de estetiği esas aldığı anlaşılmaktadır.

Çoğunlukla kahramanlık destanlarında yer alan mücadelelerde çeşitli savaş unsurları kullanılmaktadır. Bu destanların esasını oluşturan bu unsurlar, savunma ve saldırı amaçlı ele alınmaktadır. Destan metinlerinde ok, yay, kılıç, kamçı gibi saldırı araçlarına yer verilirken; kalkan, miğfer, zırh gibi korunma araçlarına da yer verilmektedir. Bu unsurların, hangi tür malzemeden yapıldığı da destanlarda yer almaktadır.

Hayvanlarla ilgili maddi kültür unsurları içerisinde, genellikle destan kahramanlarının yoldaşı olan at ile ilgili nesneler ön plana çıkmaktadır. Destanlarda dizgin, yular, gem gibi aynı amaçla kullanılan çeşitli unsurların yanında; eyer, palan ve semer gibi hayvan gereçlerine de yer verilmektedir. Bunların yanında ip, sicim, urgan, kolan, kayış gibi unsurlar, hayvanları bir yere bağlamak için kullanılanmaktadır.

Destanlarda ele alınan madenler; dayanıklı olması anlamında yapı malzemelerinde, âlet yapımında ve estetik zevk için kullanılan eşyalarda görülmektedir. Doğal olarak madenlerin ekonomik bir değer taşımaları, onların işlenerek kâr elde edilmesine yarar sağlamaktadır. Savaş unsurlarında kullanılmasının sebebi, savunma ve saldırılara karşı güçlü bir yapıda olmalarından kaynaklıdır. Aynı zamanda süsü ve zenginliği ifade eden madenler, destanlarda giyim- kuşamla ilgili maddi kültür unsurları başlığı altında sıklıkla ele alınmaktadır. Maddi kültür unsurları içerisinde hemen hemen her alanda etkisini gösteren madenler, maddi kültürün temel unsuru olarak değerlendirilebilir. Madenlerle ilgili bu eşyalar, gündelik hayatın ihtiyaçlarına yanıt vermekle kalmayıp, estetik zevke de katkı sağlamaktadır.

Başkurt destanlarında yer alan mutfak eşyaları, sadece işlevsel araçlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapı ve kültürel değerleri de ifade etmektedir. Destanda, üflenerek okunduğunda bolluk getireceğine inanılan kazanın varlığı, inanç faktörüyle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda Başkurt destanlarındaki mutfakta kullanılan eşyaların sadece beslenme alışkanlıklarını değil; halkın inançlarını, değer yargılarını ve toplumsal ilişkilerini de anlamada önemli bir simge niteliğinde olduğu vurgulanmalıdır. Destanlarda bıçak, genellikle savaş ve mücadele unsuru olarak ifade edilirken; bazı metinlerde yiyecek ve meyveleri soymak ve kesmek anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte; çamçak, çanak, kap gibi nesneler ikramlıkların sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. İçecek sunumlukları olarak fincan, kadeh gibi gereçlerin çeşitliliği ise misafirperverliğin destanlardaki yansımaları göstermektedir.

Başkurt destanlarından hareketle, kitap ve yazı ile ilgili unsurların varlığı, toplumun okuma-yazma bilmesiyle doğru orantılıdır. Dilekçe, ruhsat, tapu, vasiyet gibi belgelere destanlarda yer verilmesi daha resmî bir toplum anlayışının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte destanlarda imza anlamı taşıyan pul, mühür, damga gibi nesnelerin ele alınması, yazmayı bilmeyenler için önemli gereçlerin de bulunduğunu ve toplumda kullanıldığını göstermektedir.

Başkurtların Müslüman bir toplum olmalarından ötürü, destanlarda genellikle İslam dininde yer alan unsurlardan bahsedilmektedir. Kur'an-ı Kerim, seccade, namazlık ve tesbih gibi nesnelerin kullanılması dini hayatın etkisiyle metinlerde yer almaktadır.

Tüm bunların dışında destanlarda, çocuklarla ilgili ele alınan maddi kültür unsurları içerisinde, çocukların oyun oynadıkları oyuncak olan bez bebekten, daha çok bebeklerin yatmak için kullandığı beşikten ve yine bebeklerin sakinleşmesi için ağızlarına verilen emzikten söz edilmektedir.

Destanlarda el sanatları bağlamında ise, işlemeli ve nakışlı birçok türden eşyaya rastlanmaktadır. Daha çok hediye etmek üzere işlenen mendil, heybe, kese gibi ürünler, insanlara verilen değeri ifade etmektedir.

İncelenen destan metinlerinde, Başkurtların milli çalgısı olan kurayın yanında, aynı zamanda dumbar, kopuz, akordoan gibi çeşitli müzik âletlerine de yer verilmektedir. Genellikle şairler ve ozanların kullandığı bu çalgılarla söylenen yırlar, sözlü kültürün aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Destanlarda yer alan ulaşım araçları, Başkurt toplumun yaşamış olduğu coğrafi imkânlar hakkında ipucu vermektedir. Sal, kayık, gemi gibi araçların kullanımı, Başkurtların su kaynaklarından faydalandıklarını ifade etmektedir. Kara, deniz gibi ulaşımlarda kullanılan

araçların destanlarda çeşitlilik göstermesi, toplumun coğrafi şartlara uygun olarak her türlü seçeneği düşündükleri görüşüne yaslanmaktadır.

Destan metinlerinde dile getirilen tarım âletleri, günlük hayattaki işlevleriyle destanlarda yer almaktadır. Yerleşik hayatın bir parçası olan tarım faaliyetleri doğayla insan arasında bir bütünlük sağlarken, aynı zamanda biçme makinesi gibi gelişmiş düzeyde araçların kullanılması toplumun modernleşmeye yatkın olduğunu göstermektedir.

Elektronik eşyalar ve âletlerle ilgili başlık altında incelenen çekiç, çivi, cihaz, çingirak gibi araçlar, destanlarda pek fazla yer almasa da beceri anlamında toplumla ilgili ipuçları vermektedir.

Destanların olağanüstülük özelliği taşıması sebebiyle sihirli ve şifalı türden çeşitli unsurlara da yer verilmektedir. Bu unsurlar, toplumun değerlerini, inanç yapılarını ve tıp alanındaki birtakım görüşlerini yansıtmaktadır.

Sözü edilen destanlardaki bu eşyalar, Başkurt halkının yaşam tarzını, geçmişten günümüze taşıdığı kültürel mirası yansıtan önemli göstergeler olarak destanlarda yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. S. (2017). “Taşlar Konuşur”: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 6(3), 1923-1937.
- Bayat, F. (2019). *Oğuz destan dünyası*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Biner, İ. (2014). *Başkurt dili grameri*. İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü.
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisi. *Turan-Sam*, 3(12), 49-60.
- Çobanoğlu, Ö. (1994). Türk Maddi Kültür Çalışmalarında Bir Anıt Eser ve Henry Glassie’nin Düşündürdükleri. *Milli Folklor*, (22), 11-14.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları* (4. Basım). Kabalcı Yayınevi.
- Demir, R. (2023). Halk Kültüründe İğne Motifi ve İşlevleri: Türk Masalları Örneğinde. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(44), 1649-1668.
- Demiray, K. (1985). *Temel Türkçe Sözlük*. İnkılâp Kitabevi.
- Demirbaş, D. (2017). *Tuva destanlarında maddi kültür* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ahi Evran Üniversitesi.
- Devlet, N. (1997). *İdil-Ural Ekspedasyonu: Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Dictionnaire Larousse (1993a). *Ansiklopedik Sözlük* (Cilt 1). Milliyet Gazetecilik AŞ.
- Dictionnaire Larousse (1993b). *Ansiklopedik Sözlük* (Cilt 2). Milliyet Gazetecilik AŞ.
- Dictionnaire Larousse (1993c). *Ansiklopedik Sözlük* (Cilt 4). Milliyet Gazetecilik AŞ.
- Ekici, M. (2002). Destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan bazı terimler hakkında-II. *Milli Folklor*, 14(54), 11-18.
- Ergun, M. ve İbrahimov, G. (2000). *Başkurt Halk Destanları*. Türksöy.
- Glassie, H. (1999). *Material Culture*. Indiana University Press.
- Gömeç, S. (2008). Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *Tarihten bugüne Başkurtlar: tarih, dil ve kültür üzerine incelemeler*. (ss. 209- 217). Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Güzel, C. (2021). Başkurt destanlarında işlevsel bir nesne “kamçı”. *Prof. Dr. M. Fatih Köksal’a Armağan*. (ss. 575- 588). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Güzel, C. (2014). Monomit Teorisi Bağlamında Bayan Toolay Destanı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (36), 191-206.
- Hakan, B., & Kuşdemir, O. F. (2025). Türk Destanlarında Misafirperverlik. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 12(44), 17-39.

- Halilova, A. D. (2014). Başkurtçada Dekoratif ve Süsleme Sanatı İsimlerinin Tarihî Genetik Tabakaları. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 3(4), 85-91.
- Hiçdurmaz, O. (2009). *Klasik Türk şiirinde maddi kültür giyim-kuşam* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kaplan, M. (2004). “Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabında Eşya ve Âletler”. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I. Dergâh Yayınları*.
- Karadağ, S. (2018). Başkurtlar ve Başkurt Destanları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(27), 3195-3200.
- Oğuz, M. Ö. & Ekici, M. (Ed). (2016). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (13. Baskı). Grafiker Yayınları.
- Ögel, B. (1948). Türk Kılıcının Menş ve Tekâmülü Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(5), 431-460.
- Özbay, F. (2013). Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti. *Yeni Türkiye*, (54), 2031-2046.
- Özdemir, S. (2009). *Bektaşî velâyetnâmelerinde maddi kültür* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Pekyürek, H. E. (2007). *Bâkî dîvânı'nda maddî kültür*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Püsküllüoğlu, A. (1994). *Arkadaş Türkçe sözlük*. Arkadaş Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. & Duymaz, A. (2002). Türk destanının tasnifi. *İslamiyet öncesi Türk destanları*. (ss. 30- 33). Ötüken Yayınları.
- Sarali, N. (2022). Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri. *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1(1), 53-61.
- Sarıtaş, S. (2017). *Halkbilimi çalışmalarında maddi kültürün yeri*. 8. Milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri (ss.59-64), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. & Ergun, M. (2014a). *Başkurt Destanları 1: Mitolojik Destanlar*. (Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd.). Türk Dil Kurumu.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014b). *Başkurt Destanları 2: Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar*. (Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd.). Türk Dil Kurumu.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014c). *Başkurt Destanları 3: Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar*. (Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd.). Türk Dil Kurumu.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük (KZ)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Togan, İ. (2008). Başkurtlar ve Başkurt havaları: Zeki Velidi Togan'ın çocuklarına anlatmaları bağlamında. İçinde *Tarihten bugüne Başkurtlar: tarih, dil ve kültür üzerine incelemeler*. (ss. 11- 18). Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Tuğlacı, P. (1978). *Okyanus ansiklopedik sözlük* (Cilt 5). Cem Yayınevi.
- URL, 1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/put> (18.04.2025)
- URL, 2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turbe> (18.04.2025)
- URL, 3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferman> (26.04.2025).
- URL, 4: <https://sozluk.gov.tr/> (26.04.2025).
- URL, 5: <https://sozluk.gov.tr/> (26.04.2025).
- URL, 6: <https://sozluk.gov.tr/> (26.04.2025).
- URL, 7: <https://sozluk.gov.tr/> (27.04.2025).
- URL, 8: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tug> (26.04.2025).
- URL, 9: <https://sozluk.gov.tr/> (27.04.2025).
- URL, 10: <https://sozluk.gov.tr/> (28.04.2025).
- URL, 11: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac--salib> (01.05.2025).
- URL, 12: <https://sozluk.gov.tr/> (01.05.2025).
- URL, 13: <https://sozluk.gov.tr/> (02.05.2025).
- Yelten, M. & Özkan, M. (2002). *Türkçe'nin sözlüğü*. Babiali Kültür Yayıncılığı.

İNCELENEN KAYNAKLAR

- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014a). *Başkurt Destanları 1: Mitolojik Destanlar*. Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd. Türk Dil Kurumu.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014b). *Başkurt Destanları 2: Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar*. Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd. Türk Dil Kurumu.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014c). *Başkurt Destanları 3: Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar*. Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd. Türk Dil Kurumu.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G. ve Ergun, M. (2014d). *Başkurt Destanları 4: Kahramanlar Hakkında Destanlar- Ozanlar*. Türkiye Türkçesine Akt. Metin Ergun vd. Türk Dil Kurumu.

ÖZ GEÇMİŞ
BÜŞRA ÇITLAK

Öğrenim Bilgisi

Yüksek Lisans Başlangıç bitiş tarihi	Amasya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Doç. Dr. Cavit GÜZEL)
Lisans 08.07.2020	Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Eserler

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

1. ...

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

1. ...

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

1. ...

D. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

1. ...

E. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

1. ...